

KOMMUNISMIN KAATAJA?

Paavi Johannes Paavali II:n rooli Itä-Euroopan kommunismin romahtamisessa
länsimaisen lehdistön silmin

Lassi Pappinen
Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma
Huhtikuu 2018

HELSINGIN YLIOPISTO – HELSINGFORS UNIVERSITET		
Tiedekunta/Osasto – Fakultet/Sektion Teologinen tiedekunta	Laitos – Institution Kirkkohistoria	
Tekijä – Författare Lassi Pappinen		
Työn nimi – Arbetets titel Kommunismen kaataja? Paavi Johannes Paavali II:n rooli Itä-Euroopan kommunismin romahtamisessa länsimaisen lehdistön silmin.		
Oppiaine – Läroämne Yleinen kirkkohistoria		
Työn laji – Arbetets art Pro gradu -tutkielma	Aika – Datum Huhtikuu 2018	Sivumäärä – Sidoantal 85
Tiivistelmä – Referat <p>Vuonna 1989 jo vuosikymmeniä kestänyt kylmä sota tuli päätökseensä, kun Neuvostoliiton etupiiriin kuuluneiden Itä-Euroopan valtioiden kommunistiset puolueet menettivät valtansa ja valtiot siirtyivät demokratiaan. Itä-Euroopan kommunismin romahtamisen on esitetty olevan monen tekijän summa. Yksi näistä tekijöistä on paavi Johannes Paavali II, joka pitkän virkakautensa aikana nousi merkittäväksi kansainväliseksi vaikuttajaksi. Tässä pro gradu -tutkielmassa selvitän, millaisena Johannes Paavali II:n vaikutus kommunismin romahtamiseen nähtiin länsimaisissa tiedotusvälineissä ja elämäkerroissa, ja miten näkemykset erosivat toisistaan. Lisäksi otan selvää, muuttuivatko nämä käsitykset kommunismin romahtamisen ja paavin kuoleman välisinä vuosina 1989–2005.</p> <p>Pääasiallisina lähteinäni käytän sekä sekulaareja että katolisia amerikkalaisia ja englantilaisia sanoma- ja aikakauslehtiä poliittisen murroksen vuosilta 1989–1990 sekä paavin kuoleman jälkeen huhtikuulta 2005. Vuoden 2005 osalta täydennän lähteitäni kahdella saksalaisella lehdellä. Lehdistön ohella toisen lähdekokonaisuuteni muodostavat neljä paavista 1990-luvun loppupuolella kirjoitettua elämäkertaa. Lähteitä vertaamalla pyrin muodostamaan näkemyksen siitä, millaisena Johannes Paavali II:n poliittinen toiminta kommunismin suhteen kuvattiin.</p> <p>Lähdeaineistossa oltiin lähes yksimielisiä siitä, että Johannes Paavali II vaikutti kommunismin romahtamiseen johtaneisiin tapahtumiin. Yksittäisten kirjoittajien välillä esiintyi kuitenkin pieniä painotuseroja sen suhteen, toteutuiko paavin vaikutus valtionjohtajien välisessä kirjeenvaihdossa ja tapaamisissa vai tämän kohtaamisissa kotimaansa Puolan kansalaisten kanssa. Lisäksi osassa lähteistä painotettiin Johannes Paavali II:n lämpimiä suhteita Itä-Euroopan valtionpäämiehiin, kun taas osassa pidettiin tärkeämpänä paavin oletettua yhteistyötä Yhdysvaltain kanssa. Paavin muistokirjoituksista kävi ilmi, että hänen virkakautensa myöhemmät tapahtumat ja kiistakysymykset veivät huomiota hänen 1980-luvun poliittiselta aktiivisuudeltaan.</p> <p>Tutkimukseni perusteella voidaan todeta, että vaikka paavin ei ajateltu kaataneen kommunismia yksin, hänen katsottiin tukeneen siihen johtaneita kehityskulkuja. Näin hän tuli käyttäneeksi omaa moraalista auktoriteettiaan itäeurooppalaisen kommunismin kaatamiseksi.</p>		
Avainsanat – Nyckelord paavit, katolinen kirkko, kommunismi, Johannes Paavali II, Neuvostoliitto, Itä-Eurooppa, lehdistö		
Säilytyspaikka – Förvaringställe Helsingin yliopiston kirjasto, Keskustakampuksen kirjasto, Teologia		
Muita tietoja		

Sisällys

Sisällys	3
I Johdanto	4
1.1. Tutkimustehtävä	4
1.2. Kommunismi Itä-Euroopassa toisen maailmansodan jälkeen	9
1.3. Katolinen kirkko, paavit ja kommunismi kylmän sodan aikana	13
II Eurooppa mullistusten keskellä 1989–1990	21
2.1. Vatikaanin ja Neuvostoliiton suhteet lämpenevät 1989	21
2.2. Suhteiden luominen Itä-Eurooppaan jatkuu vuonna 1990	27
III Paavi kommunismin romahtamisen kulisseissa	34
3.1. Szulc korostaa paavin itäsuhteita.....	34
3.2. Bernstein ja Politi keskittyvät Valkoiseen taloon.....	40
3.3. Weigelin ja Vircondelet’n elämäkertojen keskiössä ovat kristityt	47
IV Johannes Paavali II:n poliittinen paavius muistokirjoituksissa.....	54
4.1. Johannes Paavali II ja Puola.....	54
4.2. Johannes Paavali II ja maailmanpolitiikka	61
4.3. Johannes Paavali II – kirkon johtaja.....	64
V Johtopäätökset	69
VI Liitteet	76
LIITE 1: Katolilaiset ja Itä-Eurooppa 1990.....	76
VII Lähteet ja kirjallisuus.....	77
Painetut lähteet	77
Sanoma- ja aikakauslehdet	80
Internet-lähteet	80
Kirjallisuus	81
VIII Henkilöhakemisto.....	84

I Johdanto

1.1. Tutkimustehtävä

Tässä tutkimuksessa tarkastelen paavi Johannes Paavali II:n vaikutusta Itä-Euroopan kommunismin romahtamiseen ja sitä, millaisena hänen roolinsa nähtiin länsimaaisessa lehdistössä. Kansallisuudeltaan puolalaisen paavin panosta Puolan kommunistisen hallinnon kaatamisessa on usein pidetty esillä. Tutkimuksessani selvitän, nähtiinkö hänen myötävaikutuksensa ulottuvan koko Itä-Euroopan kommunistisen järjestelmän romahtamiseen 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa. Tutkimustehtävään vastaamisen kannalta on ensin olennaista kartoittaa, mitkä tekijät saivat aikaan sen, että itäblokin maat itsenäistyivät, Saksat yhdistyivät ja Neuvostoliitto lakkasi olemasta. Tutkimuskirjallisuuden avulla selvitän itä-Euroopassa 1900-luvun loppupuolella vallinnutta yhteiskunnallista tilannetta, minkä perusteella esittelen kommunismin romahtamiseen johtaneita syitä. Lisäksi otan selvää, mikä katolisen kirkon kanta sosialistiseen järjestelmään ja kommunismiin oli.

Kartoitettuani kommunismin romahtamisen taustaa siirryn varsinaisiin tutkimuskysymyksiini. Lähteiden perusteella selvitän, miten Johannes Paavali II:sta kirjoitettiin kommunismin romahtamiseen liittyvissä lehtikirjoituksissa eri länsimaissa. Millainen kuva paavin poliittisesta roolista välittyy sanoma- ja aikakauslehtien perusteella? Lisäksi tarkastelen, millaisena paavin vaikutus esitetään 1990-luvulla kirjoitetuissa elämäkertoissa. Otan selvää, onko lehdistön ja kirjailijoiden näkemyksissä eroja ja mistä mahdolliset erot johtuvat. Analysoin myös paavin kuolemaa seurannutta lehtikirjoittelua ja muistokirjoituksia. Tarkoitukseni on selvittää, miten näkemykset paavin poliittisesta roolista kommunismin romahtamisessa muuttuivat vuosien 1989 ja 2005 välillä.

Pyrin vastaamaan tutkimuskysymyksiini lähteideni perusteella. Valitsen tarkasteluun erilaisia sanoma- ja aikakauslehtiä eri maista rautaesiripun länsipuolelta. Mukana on sekulaareja, pääosin sitoutumattomia lehtiä, sekä katolisia julkaisuja. Tarkastelun kohteena on lehtiä Euroopan jakamiseen 1940-luvun puolivälissä osallistuneista Iso-Britanniasta ja Yhdysvalloista, sekä Itä-Saksan kanssa 1980-luvun lopun tapahtumien johdosta yhdistyneestä Länsi-Saksasta. Kielitaitoni rajallisuus estää tarkastelemasta tässä yhteydessä esimerkiksi puolalaisia lehtiä, jotka epäilemättä olisivat tutkimuksen kannalta hedelmällinen tarkastelun kohde.

Yhdysvaltalainen viikoittain ilmestyvä uutislehti *Time* on osa maailman suurinta media-alan yritystä *Time Warneria*. Lehti oli aloittaessaan Yhdysvaltain ensimmäinen kansallisiin ja kansainvälisiin asioihin keskittyvä uutisviikkolehti. Emoyhtiönsä alaisuudessa toimivaa lehteä

julkaiseva kustantamo *Time Inc.* on sekä Yhdysvaltain että Iso-Britannian johtava lehtikustantamo.¹ Toinen tarkastelun kohteena oleva Yhdysvaltalainen lehti on vuodesta 1851 ilmestynyt *The New York Times (NYT)*. Päivittäin ilmestyvä sanomalehti on kansainvälisesti luettu ja luotettu. Lehden keskimääräinen levikki arkipäivinä oli noin 1,1 miljoonaa vuonna 2000.² Yhdysvaltalaisista katolisuuksista edustavat *America: The Jesuit Review of Faith & Culture* (jatkossa *America*) sekä *Commonweal*. *America* ilmestyy kerran viikossa ja ilmoittaa olevansa Yhdysvaltojen johtava katolinen mielipidelehti, joka keskittyy analysoimaan maailman tapahtumia. Lehdellä on 2010-luvulla ollut keskimäärin 40 000 tilaajaa. Lehteä julkaisee Amerikan Yhdysvaltojen jesuiittajärjestö.³ *Commonweal* ilmoittaa tavoitteekseen uskonnollisen ja yhteiskunnallisen keskustelun mahdollistamisen. Lehteä toimittavat katoliset maallikot ja sitä julkaisee voittoa tavoittelematon *Commonweal* -säätiö. Lehti asemoi itsensä katolisuuden liberaaliin siipeen ja korostaa itsenäisyyttään mielipiteenilmaisussa.⁴

Iso-Britannian lehdistöstä tarkastelun kohteena ovat sanomalehti *The Guardian*, sekä katolinen viikkolehti *The Tablet*. *The Guardian* oli vuonna 2007 levikiltään neljänneksi suurin Iso-Britannialaisten laatulehtien kategoriassa.⁵ *The Tablet* ilmoittaa olevansa katolisuuteen keskittyvä, mutta ekumeeninen lehti, joka on sitoutunut Vatikaanin II kirkolliskokouksen päätöksiin. Vuonna 2017 lehti ilmoitti numeroidensa tavoittavan yhteensä 70 000 lukijaa.⁶

Saksalaisista lehdistä tarkastelen viikkolehteä *Der Spiegel* ja sanomalehteä *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)*. *Der Spiegel* ilmoittaa olevansa ”synonyymi tutkivalle journalismille Saksassa”, joka keskittyy poliittisiin ja yhteiskunnallisiin asioihin.⁷ *FAZ* perustettiin vuonna 1949 ja sen kotikaupunki on lehden nimen mukaisesti Frankfurt am Main. Lehteä pidetään liberaalikonservaatiivisena tai keskustaoikeistolaisena.⁸

Tutkimuksen ajallinen rajausta määrittänyt Euroopan poliittisten tapahtumien mukaan siten, että aloitan lähteideni järjestelmällisen tarkastelun kalenterivuodesta 1989. Tuona vuonna Itä-Euroopan kommunistiset valtiot kokivat mullistuksia, jotka aloittivat sosialististen järjestelmän ja Neuvostoliiton kaatumisen. Puolassa järjestettiin alkuvuonna 1989 käytyjen neuvottelujen johdosta vapaat vaalit, joissa kommunistihallinto menetti huomattavan

¹ Fitzgerald 2012; Time s.a.

² NYT s.a.

³ America.

⁴ CW s.a.

⁵ Hujanen, Lehtniemi, Virranta 2008, 16.

⁶ The Tablet s.a.

⁷ Der Spiegel s.a.; LAE 2017.

⁸ FAZ.net 2016.

paikkamäärän sekä senaatissa että alahuoneessa. Niin ikään vuonna 1989 Tšekkoslovakiassa työväestö järjesti mittavia lakkoja kommunistihallintoa vastaan, ja Itä-Saksassa Itä- ja Länsi-Berliinin välinen rajaliikenne vapautui. Lisäksi Neuvostoliiton johtaja Mihail Gorbatšov ja paavi Johannes Paavali II tapasivat Vatikaanissa joulukuun alussa 1989, mikä tarjoaa tutkimustehtävän kannalta hedelmällisen tarkastelukohteen. Lehtien tarkastelun päätepisteen asetan vuoden 1990 loppuun. Tähän mennessä poliittiset olot Itä-Euroopan maista Puolassa, Tšekkoslovakiassa ja Unkarissa olivat ehtineet vapautua ja Vatikaani oli palauttanut diplomaattisuhteensa kyseisiin maihin. Ajallisesti tuoreimmat lähteeni on julkaistu Johannes Paavali II:n kuoleman jälkeen vuoden 2005 huhtikuussa.

Lehtiä tarkastellessani selvitän, millaisessa valossa lehdet mainitsevat paavin uutisoidessaan sosialististen maiden tapahtumista. Vertailen myös eri lehtien näkemyksiä keskenään. Aikavälillä 1989–1990 tarkastelen *The New York Timesin*, *Timen*, *The Guardianin*, *Commonwealin* ja *American* mainintoja Johannes Paavali II:sta yhteydessä kommunismiin. Paavin kuolemaa seuranneilta päiviltä tarkastelen yllä mainittujen lehtien lisäksi *The Tabletin*, *Der Spiegelin* ja *Frankfurter Allgemeine Zeitungin* uutisointia. Niiltä osin kuin se on mahdollista, käytän hyväkseni lehtien internet-arkistojen hakutoimintoa käyttäen hakusanoja ”John Paul II” ja ”communism”. *The Tabletin*, *Der Spiegelin* ja *FAZ:n* tapauksessa hakumahdollisuutta ei ole, joten luen kyseisten lehtien paavin kuolemaa välittömästi seuranneet numerot kokonaan. Tarkastelussa kiinnitän erityistä huomiota lehdistä löytyviin analyyseihin Euroopan poliittisen murroksen syistä, sekä lehtien näkemyksiin paavista poliittisena toimijana. Tarkastelen myös, miten Johannes Paavali II:n puheita ja kannanottoja eri lehdissä tulkittiin. Muistokirjoitusten osalta selvitän myös, muuttuivatko lehdistön asenne ja näkemykset paavista tämän paaviuskauden venyttyä odottamattoman pitkäksi ja muiden asioiden hallittua keskustelua katolisessa kirkossa 1990-luvun alusta lähtien.

Toisena kokonaisuutena tarkastelen paavista ennen tämän kuolemaa kirjoitettuja elämäkertoja. Tässä tutkimuksessa tarkastelun alla on yhteensä neljä elämäkerta, jotka on julkaistu vuosina 1995–2004. Nämä elämäkerrat ovat Tad Szulcin *Pope John Paul II*, Carl Bernsteinin ja Marco Politin *His Holiness*, George Weigelin *Witness to Hope* sekä Alain Vircondelet’n *Johannes Paavali II: Elämäkerta*. Elämäkertojen kirjoittajista George Weigelin suhde Johannes Paavali II:een on läheisin ja hänen kirjoittamansa elämäkerta kaikista kattavin. Johannes Paavali II oli Weigelille henkilökohtaisesti merkittävä ja hän onkin kirjoittanut paavista sittemmin useita kirjoja. Szulcin sekä Bernsteinin ja Politin elämäkerrat on kirjoitettu melko pian Neuvostoliiton romahtamisen jälkeen ja ne keskittyvätkin paljolti

paavin ja kommunismin välisiin suhteisiin. Weigel myös viittaa molempiin elämäkertoihin kirjassaan, osin kumoten niiden väitteitä. Ranskalaisen Alain Vircondelet'n elämäkerta edustaa suurelle yleisölle suunnattua elämäkertakirjallisuutta, joka ei muista poiketen esimerkiksi sisällä lähdeviitteitä.

Selvitän, mihin suuntaan näkemykset paavista kehittyivät, kun kommunismin kaatumiseen alettiin saada etäisyyttä ainakin ajallisesti. Lisäksi vertailen elämäkertojen kirjoittajien näkemyksiä paavista ja tämän toimista kommunismin kaatumista edeltävinä vuosina. Käytän edellä mainittuja elämäkertoja myös täydentämään tutkimuskirjallisuuden tarjoamaa kuvaa paavista ja tämän vaiheista.

Aiemmassa tutkimuskirjallisuudessa Johannes Paavali II on pääsääntöisesti nostettu historian suurten paavien joukkoon. Se, missä määrin tämä johtuu hänen suhtautumisestaan kommunismiin, vaihtelee eri tutkijoiden välillä. Eamon Duffy piti paavin roolia merkittävänä Itä-Euroopan kommunismin mullistuksissa. Hänen mukaansa rautaesiripun takana kokemuksensa hankkinut paavi oli oppinut nuoruudessaan luovimaan kommunistihallinnon kanssa työskennellessään maan alle painuneessa Puolan katolisessa kirkossa. Paavin Puolan-vierailuiden vuosina 1979 ja 1983 Duffy totesi olleen merkittävä osoitus maan kommunistihallitukselle siitä, että sen voima ei yllä kaikkialle. Hän mainitsi myös paavin moraalisen tuen maan hallitusta vastustaneelle Solidaarisuus-liikkeelle merkittävänä seikkana Puolan itsenäistymisprosessissa. Paavi ei kaatanut kommunismia yksin, mutta toimi Duffy mukaan yhtenä prosessin käynnistäjistä.⁹ Myös Frank J. Coppa käsitteli Johannes Paavali II:a nostaan esiin paitsi paavin kiertokirjeet, myös Vatikaanin Yhdysvaltojen kanssa 1980-luvulla aloittaman diplomaattisen yhteistyön kommunististen valtioiden horjuttamiseksi.¹⁰

Jonathan Luxmoore ja Jolanta Babiuch nostivat tutkimuksessaan Johannes Paavali II:n avainhahmoksi katolisen kirkon ja kommunismin välisissä suhteissa. Heidän mukaansa paavi, ristimänimeltään Karol Wojtyła, oli ehtinyt ennen paaviksi valitsemistaan muodostaa edeltäjiään paremman kuvan sosialismista ja myös kommunistisista hallituksista. Hänen suuri etunsa oli kirjoittajien mukaan se, että hän ymmärsi sosialismia, eikä suoraan tuominnut sitä yhteiskuntajärjestelmänä. Vaikka Wojtyła olikin nuoruudessaan kärsinyt kommunistihallinnon kontrollista Puolassa, hän oli myös perehtynyt sosialistisen järjestelmän etuihin tasa-arvon suhteen. Hän myös piti äärimmilleen vietyä kapitalismia likipitäen yhtä vaarallisena kuin kommunismia. Luxmoore ja Babiuch totesivat myös, että

⁹ Duffy 2011.

¹⁰ Coppa 2014.

kommunistihallinnon alaisuudessa kokemuksensa hankkinut paavi tiesi myös parhaiten, millaisin toimin kommunismi voitaisiin kaataa.¹¹

Tarkastelu on rajattu maantieteellisesti koskemaan Vatikaanin suhteita Itä-Euroopan valtioihin ja Neuvostoliittoon. Itä-Euroopan rajaaminen ei ole täysin yksiselitteistä, eikä puhuminen Itä-Euroopasta yhtenäisenä kokonaisuutena ole aina mielekästä tai mahdollistakaan. Tämän tutkimuksen keskittyessä ensisijaisesti paavin ja Vatikaanin toimiin ja niiden saamaan vastaanottoon, käsittelem Itä-Eurooppaa kuitenkin selvyyden vuoksi yhtenä kokonaisuutena. Määritelmä on tämän tutkielman puitteissa poliittinen siinä merkityksessä, että luen Itä-Eurooppaan kuuluviksi Neuvostoliiton vaikutuspiiriin kuuluneet valtiot, vaikka ne maantieteellisesti olisivatkin Keski-Euroopan valtioita. Myös Itä-Saksa on joissakin yhteyksissä luettu Itä-Euroopan valtioiden joukkoon, mutta tässä tutkimuksessa sen rooli jää lähdeaineistosta johtuen varsin vähäiseksi, enkä siksi pidä sitä yhtenä Itä-Euroopan valtioista. Yhteistä valtioille oli, että niiden yhteiskuntamalli ja talous perustui marxilais-leninistiselle ideologialle ja niiden johdossa olivat tätä ideologiaa edistävät kommunistiset puolueet.

Tässä tutkimuksessa tarkasteltava kokonaisuus käsitti Puolan, Tšekkoslovakian, Unkarin, Romanian, Albanian, Jugoslavian ja Bulgarian valtiot. Kartta edellä mainituista Itä-Euroopan valtioista löytyy tutkimuksen liiteosiesta (LIITE 1). On huomattava, että Itä-Euroopan valtioiden poliittiset olot ja suhde Neuvostoliittoon saattoivat usein erota toisistaan huomattavastikin, ja jokaisessa niistä oli vallassa kunkin maan oma kommunistinen puolue. Nämä puolueet olivat kuitenkin useimmissa tapauksista Neuvostoliiton kommunistisen puolueen ohjattavissa.¹² Lähdeaineiston johdosta tarkastelun pääpaino keskittyi itäiseen Keski-Eurooppaan, johon kuuluivat Tšekkoslovakia, Puola ja Unkari.¹³ Erityisesti Paavin suhde kotimaahansa Puolaan nousee tarkastelussa keskeiseen asemaan. Puolan on katsottu toimineen esimerkkinä muille Itä-Euroopan valtioille ja siten vaikuttaneen koko niin kutsutun itäblokin kohtaloon 1990-luvun alkuvuosina.

Neuvostoliitolla tarkoitan tässä tutkimuksessa 30. joulukuuta 1924 perustettua Sosialististen Neuvostotasavaltojen Liittoa, johon kuului yhteensä viisitoista tasavaltaa.¹⁴ Näihin tasavaltoihin viitataan erikseen niiden omilla nimillä, kun tarkoitan kyseisten tasavaltojen kattamia maantieteellisiä alueita.¹⁵ Kirjoittaessani Neuvostoliiton, Moskovan tai

¹¹ Luxmoore & Babiuch 1999.

¹² Swain & Swain 1998, 1, 5.

¹³ Swain & Swain 1998, 6.

¹⁴ CODPIR 2018. Nämä valtiot olivat: Armenia, Azerbaidžan, Georgia, Kazakstan, Kirgisia, Latvia, Liettua, Moldova, Valko-Venäjä, Venäjän sosialistinen federatiivinen neuvostotasavalta, Viro, Tadžikistan, Turkmenistan, Ukraina ja Uzbekistan.

¹⁵ Venäjän Sosialistista Federatiivista Neuvostotasavaltaa nimitän selvyyden vuoksi Venäjäksi.

Kremlin toimista tai vaatimuksista, viittaa Neuvostoliiton kommunistisen puolueen johtoon ja sen toimiin. Mihail Gorbatšovista kirjoitan yksinkertaisemmin Neuvostoliiton johtajana, sillä 1980-luvun alusta 1990-luvun alkuun hänellä ehti olla monta eri virkanimikettä.¹⁶

Koska tämä tutkimus ei koske varsinaisesti muita kirkkokuntia kuin katolista kirkkoa, tyydyn viittaamaan siihen kirkkona. Tarkoittaessani jotakin muuta kirkkokuntaa tai sen edustajaa, ilmaisen sen tekstissä erikseen mahdollisimman selkeästi. Lisäksi on huomattava, että lukemisen helpottamiseksi kirjoitan esimerkiksi Puolan katolisesta kirkosta, vaikka oikeampi katolisen kirkon itseymmärrykseen perustuva termi olisi katolinen kirkko Puolassa.¹⁷ Tutkimuksen kannalta oleellisia käsitteitä ovat myös Vatikaanivaltio ja Pyhä istuin. Pyhä istuin viittaa paavin lisäksi katolisen kirkon Vatikaanissa toimivaan keskushallintoon, jota nimitetään kuuriaksi. Virallisessa kielenkäytössä Pyhä istuin on se taho, joka esimerkiksi ylläpitää diplomaattisuhteita muihin valtioihin. Vatikaanivaltio viittaa valtioon, jonka olemassaolon tarkoitus on taata Pyhälle istuimelle sen ”vapaus ja riippumattomuus”.¹⁸ Tekstin sujuvoittamiseksi käytän kumpaakin termiä tarkoittamaan Pyhää istuinta diplomaattisena toimijana.

1.2. Kommunismi Itä-Euroopassa toisen maailmansodan jälkeen

Toisen maailmansodan loppuvaiheissa liittoutuneiden maiden johtajat, Britannian Winston Churchill, Yhdysvaltain Franklin D. Roosevelt ja Neuvostoliiton Josif Stalin, neuvottelivat sodan jälkeisistä voimasuhteista Euroopassa. Sopimuksia ja tapaamisia oli muutamia, mutta niistä tunnetuin ja merkityksellisin oli Jaltassa Krimin niemimaalla helmikuussa 1945 allekirjoitettu sopimus.¹⁹ Sopimuksessa natsi-Saksan sodan aikana miehittämät alueet jaettiin ympärysvaltioiden kesken. Neuvostoliiton intresseissä oli säilyttää vahva asema Itä-Euroopassa, johon Roosevelt ja Churchill suostuivat. Länsimaiden toiveena oli ylläpitää mahdollisuutta sodanjälkeiseen yhteistyöhön Neuvostoliiton kanssa tarjoamalla sille myönnytyksiä Itä-Euroopan maiden suhteen.²⁰

Yksi Jaltan konferenssissa käsitellyistä teemoista oli Puolan rajalinjojen määrittäminen ja sen hallituksen koostumus. Neuvostoliiton armeija oli asettanut maahan neuvostomyönteisen hallituksen, vaikka Puolan sotaa edeltänyt hallitus oli vielä toiminnassa

¹⁶ CODPIR 2018. Mihail Gorbatšov toimi 1980-luvun jälkipuoliskolla mm. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen puheenjohtajana ja Neuvostoliiton korkeimman neuvoston presidiumin puheenjohtajana. Käytännössä hän oli Neuvostoliiton ylin vallankäyttäjä kommunistisen puolueen puheenjohtajaksi valitsemisensä jälkeen vuodesta 1985 vuoteen 1991.

¹⁷ Helsingin katolinen hpk s.a.

¹⁸ Helsingin katolinen hpk s.a.

¹⁹ Leffler 1986; White 2001.

²⁰ Leffler 1986, 91; Okey 2003, 187.

maanpaossa Lontoossa.²¹ Stalin piti Puolaa Neuvostoliiton vaikutusvallan kannalta tärkeänä ja halusi siksi maahan kommunistisen puolueen johtaman hallituksen. Tämä kuitenkin osoittautui hankalaksi, sillä puolalaiset olivat vanhastaan venäjänvastaisia muun muassa maiden välisten alue- ja itsenäisyyskiistojen johdosta. Omaa osaansa näytteli myös puolalaisten katolisuuuden voimakkaasti kytkeytynyt kansallismielisyys.²²

Jaltan konferenssia seuranneina vuosina kommunistien vaikutusvalta kasvoi kuitenkin tasaisesti Itä-Euroopan valtioissa. Osassa valtioista, kuten Puolassa ja Unkarissa, tarvittiin aika-ajoin Stalinin myötävaikutusta, jotta kommunistiset puolueet pysyivät mukana maiden politiikassa.²³ Yhdysvaltain alkaessa tarjota Marshall-apua sodasta kärsineiden maiden nostamiseksi jalkeille ja kommunismin leviämisen hidastamiseksi sosialistisia puolueita yritettiin houkutella luopumaan koalitioistaan kommunististen puolueiden kanssa. Tämä johti Ranskassa ja Italiassa kommunistien vaikutusvallan heikkenemiseen. Stalin piti kuitenkin tärkeänä, että kommunistisilla puolueilla oli valtaa Itä-Euroopan maiden parlamenteissa ja alkoi siksi vastatoimiin Marshall-avun torjumiseksi alueella. Syyskuussa 1947 perustettiin kansainvälinen toimielin COMINFORM, jonka perustamiskokoukseen osallistuivat kommunististen puolueiden johtajat Neuvostoliitosta, Puolasta, Tšekkoslovakiasta, Unkarista, Bulgariasta, Romaniasta, Jugoslaviasta, Ranskasta ja Italiasta. COMINFORM:in tarkoituksena oli vahvistaa kommunismia Itä-Euroopassa. Siitä tuli lopulta Stalinin työkalu, jonka avulla edistettiin maatalouden kollektivoinnista ja keskusjohtoiseen suunnitelmatalouteen siirtymistä Itä-Euroopan maissa.²⁴

Kommunistiset puolueet olivat 1950-luvulle tultaessa jo saavuttaneet hallitsevan aseman kaikissa Itä-Euroopan maissa. Tšekkoslovakiassa sosialistisen ja kommunistisen puolueen yhdistyminen ja valtaannousu oli kansasta nousseen paineen ansiota, kun taas Puolassa ja Unkarissa voimakkain paine oli Neuvostoliiton aiheuttamaa. Niin ikään Neuvostoliiton vaikutusta oli se, että sodan jälkeen jaetussa Saksassa Neuvostoliiton hallitsemille alueille perustettiin itsenäinen sosialistinen valtio, Itä-Saksa (DDR), vuonna 1949.²⁵

Kommunismiin siirtyminen merkitsi vallan uudelleenjakoa kommunistisen puolueen korkeimmalle johtoelimelle, politbyroolle. Sekataloudesta siirryttiin keskusjohtoiseen suunnitelmatalouteen, minkä avulla pyrittiin sodassa pahoin kärsineen ja takapajuisena

²¹ Leffler 1986, 94; Swain & Swain 1998, 34.

²² White 2001, 36–37.

²³ Swain & Swain 1998, 47.

²⁴ Swain & Swain 1998, 50, 66.

²⁵ Swain & Swain 1998, 51–53, 55–56.

pidetyn Itä-Euroopan talouden jälleenrakentamiseen. Suunnitelmataloudessa tehtaat ja tuotantovälineet olivat valtion omistuksessa ja viranomaiset ilmoittivat kullekin teollisuudenalalle niiden tuotantotavoitteet ja määrittivät hyödykkeille hinnat. Elinkeinorakenne keskittyi erityisesti raskaaseen teollisuuteen ja tuotantomäärät toimivat menestyksen mittarina.²⁶ Kommunistit pyrkivät siirtämään myös koulutusjärjestelmät kirkon vastuulta valtiolle. Tätä protestoi esimerkiksi Unkarin katolisen kirkon kardinaali József Mindszenty, joka oli yksi 1940- ja 1950 -lukujen vaihteessa Stalinin puhdistusoikeudenkäynneissä vankilaan tuomituista.²⁷

Itäeurooppalainen kommunismi oli 1950-luvun alkuun mennessä pakotettu Neuvostoliiton toimesta ainakin jossain määrin yhtenäiseksi. Tätä yhtenäisyyttä edisti myös vuonna 1955 perustettu Varsovan liitto. Se oli länsivaltojen muodostaman NATO:n vastineeksi suunniteltu sotilaallinen liittouma, johon kuuluivat Itä-Euroopan maat Jugoslaviaa lukuun ottamatta. Käytännössä liittoumassa päätösvaltaa käytti Neuvostoliitto.²⁸

Josif Stalinin kuoleman jälkeen 1953 Itä-Euroopan ideologinen yhtenäisyys oli kuitenkin alkanut jo horjua. Esimerkiksi Itä-Saksassa, Unkarissa, Tšekkoslovakiassa ja Puolassa esiintyi 1950-luvulla levottomuuksia.²⁹ Huomattavin niistä oli Unkarin kansannousu vuonna 1956, jolloin maan uudistusmielinen kommunistipääministeri Imre Nagy julisti oppositiopuolueet sallituiksi ja ilmoitti maansa eroavan Varsovan liitosta. Uudistukset jäivät lyhytaikaisiksi, sillä alle kahdessa viikossa Neuvostoliiton johtamat Varsovan liiton joukot tunkeutuivat maahan ja lopettivat uudistukset väkivaltaisesti.³⁰ Historioitsijoiden Geoffrey Swainin ja Nigel Swainin mukaan Unkarin kansannousun kukistaminen väkivalloin aloitti 33-vuotisen ajanjakson, jonka aikana Itä-Euroopan maat olivat vahvasti Neuvostoliiton otteessa.³¹

Myös Tšekkoslovakiassa pyristeltiin Neuvostoliiton alaisuudessa. Maan johtoon vuonna 1967 noussut Alexander Dubček aloitti keväällä 1968 talouden uudistukset, joiden päämääränä oli ”ihmiskasvoinen sosialismi”. Uudistukset johtivat myös aiempaa laajempiin yhteiskunnallisiin vapauksiin. Dubčekin tulkinta sosialismista ei kuitenkaan sopinut

²⁶ Okey 2003, 206, 210–211.

²⁷ Swain & Swain 1998 63–66; Okey 2003, 192, 201–202.

²⁸ White 2001, 20; Niedhart 2016, 9; CODPIR 2018. Sopimuksen virallinen nimi oli Sopimus ystävydestä, yhteistyöstä ja keskinäisestä avunannosta (*Warsaw Treaty Of Friendship, Co-operation and Mutual Assistance*).

²⁹ White 2001, 22; Okey 2003, 206; Niedhart 2016, 9.

³⁰ Okey 2003, 207.

³¹ Swain & Swain 1998, 5.

Neuvostoliitolle, minkä myötä Varsovan liiton joukot aloittivat Tšekkoslovakian miehityksen elokuussa 1968 ja syrjäyttivät Dubčekin vallasta.³²

Elintaso kommunistisissa maissa oli noussut 1970-luvulle asti. Tällöin teollisuus oli kasvanut liki länsimaiden tasolle ja kansalaisten ostovoiman kasvu näkyi kulutushyödykkeiden myyntiluvuissa. Itäeurooppalainen yhteiskunta länsimaalaistui yhdessä sivistystason nousun kanssa. Iso osa kommunististen maiden kansalaisista oli edelleen kristittyjä valtioiden uskontojen asemaa heikentäneistä toimista huolimatta.³³ Suunnitelmatalouden talouskasvu alkoi kuitenkin 1970-luvun kuluessa hidastua, osin sen vuoksi, että öljyn maailmanmarkkinahinta oli alkanut nousta. Lisäksi kiinteät hinnat ja tuotantotavoitteet eivät pysyneet ostovoiman kasvamisen myötä nousseen kysynnän perässä, mikä johti pulaan ruoasta ja muista hyödykkeistä. Tämä aiheutti uusia mellakoita ja mielenosoituksia.³⁴

Puolassa ruokapulan johdosta lakkoilleita työläisiä suojelemaan perustettiin vuonna 1976 työväestön suojelukomitea KOR, joka yhdisti useampia eri oppositioyhtymiä.³⁵ Se antoi myöhemmin vaikutteita kommunististen maiden ensimmäiselle vapaalle ammattiliitolle, Solidaarisuudelle (*Solidarność*), joka perustettiin vuonna 1980 alkaneen lakkoallon myötä. Vapaita monipuoluevaaleja vaatinut ja hallitusta vastustanut Solidaarisuus kuitenkin kiellettiin hallinnon julistaman sotatilalain myötä joulukuussa 1981. Lukuisia liiton johtajia ja jäseniä vangittiin ja liiton toiminta kiellettiin. Sen annettiin osallistua politiikkaan vasta 1980-luvun viimeisinä vuosina.³⁶

Neuvostoliiton kommunistinen puolue koki sukupolvenvaihdoksen 1980-luvun alkuvuosina, kun Leonid Brežnev ja hänen valitsemansa seuraajat kuolivat lyhyen ajan sisällä. Heidän seuraajakseen valittiin huomattavaan asemaan puolueessa noussut Mihail Gorbatšov, joka otti tavoitteekseen uudistaa Neuvostoliiton ja koko kommunistisen järjestelmän talouden.³⁷ Gorbatšovin uudelleenjärjestely- eli *perestroika*-politiikka pyrki vapauttamaan ja ajanmukaistamaan talousjärjestelmää. Uudistuksia tukemaan aloitettiin *glasnost*, joka merkitsee avoimuutta. Ajatuksena oli, että kansan laajempi tietoisuus edesauttaisi talousjärjestelmän uudistamista.³⁸ Poliitiikkaan kuului myös aiempaa laajemman toiminnanvapauden salliminen Itä-Euroopan valtioille, jotka olivat jo vuosien ajan

³² Okey 2003, 212–213.

³³ White 2001, 8–9; Okey 2003, 219–221.

³⁴ White 2001, 37–38, 46–47.

³⁵ Puolaksi Komitet Obrony Robotników. Tapio 1992, 50; Okey 2003, 232–233.

³⁶ White 2001, 39; Okey 2003, 236.

³⁷ Kotkin 2001, 54–57.

³⁸ White 2001, 67; CODPIR 2018.

kulkeutuneet kauemmaksi toisistaan niitä koossapitävän kommunistisen ideologian menetettyä merkitystään.³⁹

Vapautuneiden olojen johdosta Itä-Euroopan valtioiden johtajat uskalsivat 1980-luvun lopulle tultaessa sallia oppositioryhmittymiä ja toisinajattelihoita aiempaa enemmän. Gorbatšovin aloittama uudistusohjelma syvensi sosialistisen järjestelmän ongelmia entisestään, mikä puolestaan sai aikaan tyytymättömyyttä Itä-Euroopan kansojen parissa. Puolassa lakkojen ja mielenosoitusten rauhoittamiseksi kommunistihallitus kutsui työväestön ja kirkon edustajat neuvottelupöytään alkuvuonna 1989. Neuvottelujen tuloksena Puolassa järjestettiin lähes vapaat vaalit, joissa jälleen laillistettu Solidaarisuus sai murskavoiton. Puolan lisäksi myös Tšekkoslovakiassa ja Itä-Saksassa kansan parista tullut paine pakotti kommunistijohtajat taipumaan demokratiaan. Unkarissa ja Bulgariassa puolestaan kommunistisen puolueen sisäiset muutosvaatimukset pakottivat luopumaan yksipuoluejärjestelmästä.⁴⁰ Viimeisimpänä mullistusten ketjussa Neuvostoliiton kommunistisessa puolueessa vallinneen sekasorron myötä Mihail Gorbatšov ilmoitti erostaan joulupäivänä 1991 ja Boris Jeltsinistä tuli Venäjän presidentti. Neuvostoliiton purkautuessa Baltian maat ja Ukraina julistautuivat itsenäisiksi vuoden 1991 aikana.⁴¹

Itä-Euroopan kommunismin romahtamiselle on esitetty ja epäilty monia syitä. Niistä erityisesti esiin on noussut marxilaisen ideologian kyvyttömyys legitimoida valtaapitävien valta kansalaisten silmissä. Tämä oli seurausta kommunistisen ideologian laimenemisestä vuosikymmenten aikana.⁴² Lisäksi järjestelmän sisäisiä ristiriitoja aiheuttivat jännitteet kansallisuus- ja luokka-ajattelun välillä. Viimeistään talouden romahtaminen teki järjestelmän purkautumisen väistämättömäksi.⁴³

1.3. Katolinen kirkko, paavit ja kommunismi kylmän sodan aikana

Toisen maailmansodan jälkeen katolinen kirkko nähtiin herkästi länsivaltojen edustajana ja puolestapuhujana. Tälle ajattelulle oli perusteita, sillä paavit olivat ottaneet kantaa sosialistisiin teorioihin miltei heti niiden synnyttyä. Ensimmäisenä marxilaisuutta vastustaneena paavina voidaan pitää Pius IX:tä, joka tuomitsi kommunismin vuonna 1864 ensyklikassaan *Syllabus Errorum*. Paavi piti sitä luonnonvastaisena ja vastusti yksityisomistajuudesta luopumista.⁴⁴ Samalla vuosisadalla kommunismia vastaan kirjoitti

³⁹ Okey 2003, 215–216.

⁴⁰ White 2001, 53, 56–66.

⁴¹ White 2001, 69–70.

⁴² Okey 2003, 227, 237; White 2001, 74–80.

⁴³ White 2001, 74–80.

⁴⁴ Pius IX 1864.

myös paavi Leo XIII, joka piti kommunismia ”tappavana ruttona”.⁴⁵ Leo pyrki vastaamaan uusiin yhteiskuntateorioihin myös ensyklikassaan *Rerum novarum*. Siinä hän pyrki asettamaan katolisen sosiaaliopetuksen sosialismin ja taloudellisen liberalismiin väliselle keskitielle.⁴⁶

Neuvostoliiton varhaisina vuosina oli vielä epäselvää, kuinka pitkäaikainen ilmiö kommunismi tulisi olemaan. Neuvostoliiton alueella sijainneitten katolisten kirkkojen toimintaedellytysten turvaamiseksi Vatikaani pyrki ylläpitämään ainakin jonkinlaisia suhteita kommunistien kanssa. Stalinin uskonnonvastaisten toimien alettua 1920-luvulla yhteyksien ylläpitäminen sekä alueen kirkkojen toiminta vaikeutui.⁴⁷ Vuonna 1931 julkaistussa ensyklikassa *Quadragesimo anno* Pius XI piti kommunismia yksiselitteisesti yhteensovittamattomana kristillisen opin kanssa. Osassa Euroopan maista ensimmäinen maailmansota oli johtanut kommunismin sijasta maltillisempaan demokraattiseen sosialismiin, minkä myös paavi tunnusti. Hän kuitenkin piti kaikkia sosialismin muotoja viime kädessä kristinuskon vastaisina.⁴⁸ Pius XI:n seuraaja Pius XII tuomitsi kommunismin edeltäjänsä tavoin. Vuoden 1939 ensyklikassa *Summi Pontificatus* Pius XII tuomitsi myös kaiken totalitarismin.⁴⁹

Toisen maailmansodan jälkeen kommunismin pelko jatkoi vahvistumistaan Vatikaanissa. Tämän pelon seurauksena katolinen kirkko alkoi puuttua Italian sisäpolitiikkaan pyrkien välttämään kaikin keinoin maan kommunistisen puolueen valtaannousun. Maan oikeiston asemaa pyrittiin vahvistamaan ja papistoa määrättiin kehottamaan seurakuntalaisiaan äänestämään katolisen kirkon tukemia puolueita.⁵⁰

Vuonna 1949 katolisen kirkon asenteet kommunismia vastaan kovenivat entisestään, kun Pius XII kielsi papistolta kaiken yhteistyön kommunistien kanssa. Kommunisteilta kiellettiin ehtoollisyhteys, eli heidät ekskommunikoitiin Vatikaanin säätämällä asetuksella. Tästä huolimatta Puolan ja Unkarin kirkot allekirjoittivat vuonna 1950 niin kutsutut yhteisymmärrykset maiden kommunistihallintojen kanssa kirkon elintilan säilyttämiseksi.⁵¹

Stalinin kuoltua Neuvostoliitto pyrki uuteen neuvotteluyhteyteen myös katolisen kirkon kanssa, mitä Pius XII ei vastustanut. Vaikka hän ei pitänyt kukaan kommunistista ja kristillistä ideologiaa yhteensopivina, rauhanomaiseen rinnakkaiseloon tuli hänen mukaansa pyrkiä.

⁴⁵ Leo XIII 1878.

⁴⁶ Leo XIII 1891; Luxmoore & Babiuch 1999, 5–6.

⁴⁷ Luxmoore & Babiuch 1999, 12–13.

⁴⁸ Luxmoore & Babiuch 1999, 16–17.

⁴⁹ Pius XII 1939; Luxmoore & Babiuch 1999, 52.

⁵⁰ Luxmoore & Babiuch 1999, 96–100, Riccards 2012, 423–424.

⁵¹ Stehle 1981, 276–279; Luxmoore & Babiuch 1999, 64–66, 74–77.

Kirkkojen toimintaedellytysten turvaamiseksi oli pyrittävä tulemaan toimeen myös keskellä kommunistista järjestelmää, joka oli jo osoittautunut pitkäikäisemmäksi kuin monet olivat olettaneet.⁵² Lähenemisyritykset kuitenkin katkesivat Neuvostoliiton tukahdutettua Unkarin kansannousun väkivalloin loppuvuodesta 1956.⁵³

Vuonna 1958 paaviksi valitun Johannes XXIII:n ajateltiin olevan vain lyhytaikainen välivaiheen paavi, mutta vastoin odotuksia hän saikin melko lyhyen kautensa aikana alulle merkittäviä muutoksia paitsi katolisen kirkon sisällä, myös sen ulkopoliitikassa. Johannes XXIII kutsui koolle Vatikaanin toisen kirkolliskokouksen (tästedes konsiili), joka jätti lähtemättömän jäljen katoliseen kirkkoon ja sen itseymmärrykseen.⁵⁴ Toisaalta konsiili synnytti myös kirkon sisäisiä jakolinjoja, jotka olivat havaittavissa vielä Johannes Paavali II:n paaviuskaudella.⁵⁵

Johannes XXIII ei tuominnut kommunismia yhtä jyrkästi kuin edeltäjänsä, vaikka vastustikin sosialismia ja kannatti yksityisomistajuutta.⁵⁶ Mukailtuaan edeltäjiensä ulkopoliittikkaa muutaman vuoden ajan Johannes XXIII aloitti tietoisin suunnanmuutoksen katolisen kirkon erottamiseksi voimakkaan länsimielisistä sitoumuksista, joita aiemmat paavit olivat olleet synnyttämässä. Esimerkiksi kirkon osallistuminen Italian sisäpolitiikkaan väheni, minkä johdosta paavi saikin kritiikkiä osakseen kristillisen oikeiston menetettyä kannatustaan.⁵⁷ Kansainvälisesti paavi esiintyi rauhanpuolustajana erityisesti Saksojen jännitteiden johdettua Berliinin muurin rakentamiseen vuonna 1961. Lisäksi Kuuban ohjus kriisin ollessa kuumimmillaan vuonna 1962 hän vetosi kiistan molempiin osapuoliin neuvotteluratkaisun löytämiseksi. Näistä toimista paavi vastaanotti kehuja sekä idästä että lännestä.⁵⁸

Johannes XXIII halusi saada konsiiliin tarkkailijoita myös idän ortodoksisista kirkoista. Tämä osoittautui kuitenkin haasteelliseksi, johtuen Moskovan ja Konstantinopolin patriarkaattien välisistä erimielisyyksistä sekä Neuvostoliiton uskonnollisista asioista vastaavien viranomaisten vastahakoisuudesta. Neuvostoliitossa paavin edustajat joutuivat vakuuttamaan viranomaiset siitä, ettei konsiili keskittyisi kommunisminvastaisuuteen keskusteluissaan ja lausunnoissaan. Vatikaanin diplomatia ja myönnytykset tuottivat tulosta, joten Moskovan patriarkaatti sai viime hetkellä kommunistihallinnon luvan lähettää

⁵² Stehle 1981, 286–288.

⁵³ Stehle 1981, 295–296.

⁵⁴ Riccards 2012, 451–452.

⁵⁵ Szulc 1995, 316; Weigel 2001, 268; Cornwell 2004, 100–101.

⁵⁶ Luxmoore & Babiuch 1999, 111–113.

⁵⁷ Riccards 2012, 454.

⁵⁸ Riccards 2012, 455.

edustajansa Vatikaaniin, kun konsiili alkoi lokakuussa 1962. Ortodoksikirkkojen keskinäisten arvovaltakamppailuiden takia Konstantinopolin patriarkaatin edustajia ei sitä vastoin konsiilissa nähty.⁵⁹

Vuonna 1961 paavi oli nimittänyt italialaisen Agostino Casarolin Vatikaanin ulkosuhteiden osaston alisihteeriksi.⁶⁰ Casaroli kohosi myöhemmin merkittävään asemaan Vatikaanin ulkopolitiikan ja varsinkin idänpolitiikan muovaajana, sillä hän toimi Vatikaanin ulkopolitiikassa myös Johanneksen seuraajien alaisuudessa. Johannes XXIII:n kuoltua vuonna 1963, tämän seuraajaksi valittiin Paavali VI. Hän jatkoi paitsi edeltäjänsä aloittamaa konsiilia, myös samansuuntaista ulkopolitiikkaa.

Paavali VI:n aikana Vatikaanin diplomaattinen aktiivisuus Itä-Euroopassa lisääntyi. Vatikaanin diplomaatit, Casaroli etunenässä, kävivät ulkomailla lukuisia keskusteluita sosialististen maiden johtohahmojen ja paikallisen papiston kanssa. Paavi puolestaan tapasi Vatikaanissa lukuisia sosialistipoliitikkoja.⁶¹ Eurooppalainen kommunismi, kuten myös kirkon tilanne eri puolilla Itä-Eurooppaa, oli 1960-luvulla osoittautunut jo hyvin monikasvoiseksi. Näin ollen Vatikaanin oli eri maissa pyrittävä omaksumaan omanlaisensa lähestymistapa kunkin kommunistisen valtion paikallisista oloista käsin.⁶²

Agostino Casaroli vieraili lukuisissa sosialistisissa maissa 1960- ja 1970-luvun aikana. Hän pyrki neuvotteluissa viranomaisten kanssa palauttamaan katoliselle kirkolle oikeuden nimetä piispoja alueen hiippakuntiin, takaamaan papistolle vapaammat olot ja vahvistamaan katolisen koulutuksen asemaa kyseisissä valtioissa. Lisäksi pyrkimyksenä oli torjua esimerkiksi Tšekkoslovakiassa, Puolassa ja Unkarissa syntyneiden kommunistimyönteisten pappien ryhmittymien vaikutus, sillä ne olivat usein hallitusten ohjailemia.⁶³ Kipeä kysymys oli myös paaville uskollisen, mutta itäistä jumalanpalvelusjärjestystä noudattavan uniaattikirkon asema erityisesti Länsi-Ukrainassa. Alueen uniaattikirkko oli liitetty pakkotoimin Venäjän ortodoksiseen kirkkoon vuonna 1946 ja sen omaisuus oli siirtynyt niin ikään ortodoksikirkon haltuun. Kirkkopoliittisesti arkaa aihetta ei kuitenkaan onnistuttu

⁵⁹ Stehle 1981, 303; Riccards 2012, 454–455.

⁶⁰ Stehle 1981, 310; Kent 2010. Englanninkielinen nimike oli *under-secretary for extraordinary ecclesiastical affairs*. *Sacred congregation for extraordinary ecclesiastical affairs* oli Vatikaanin kardinaalivaltiosihteerin alainen kanslia, jonka toimialaan kuuluivat muiden muassa neuvottelut ja suhteiden ylläpito muiden valtioiden kanssa. Alisihteerin (ital. *sottosegretario*) toimi kanslian osastopäällikkönä.

⁶¹ Stehle 1981; Luxmoore & Babiuch 1999, 166. Paavali VI:n luona Vatikaanissa vierailivat 1960–1970-luvuilla ainakin Romanian Nicolae Ceaușescu, Bulgarian Todor Živkov, Neuvostoliiton ulkoministeri Andrei Gromyko, sekä Neuvostoliiton korkeimman neuvoston puhemieshistorian puheenjohtaja Nikolai Podgorny.

⁶² Stehle 1981, 312–313, 327.

⁶³ Stehle 1981, 314–316, 337, 345, 347, 363, 365.

käsittelmään ennen kuin uniaattikirkon asema alkoi vähitellen parantua Gorbatšovin ja Johannes Paavali II:n myötävaikutuksella vuonna 1989.⁶⁴

Yhtenä Paavali VI:n ulkopolitiikan huomattavimmista saavutuksista voidaan pitää Vatikaanin roolia Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin (ETYK) valmisteluissa ja kokouksissa 1970-luvun alkupuolella. Neuvostoliitto oli tehnyt aloitteen konferenssin valmistelusta, sillä se oli halukas rauhoittamaan toisen maailmansodan jälkeen Pariisissa vuonna 1947 sovitut Euroopan rajalinjat. Neuvostoliiton ulkoministeri Andrei Gromyko oli esittänyt Pyhälle istuimelle kokouksen valmistelijan ja isännöijän roolia, mikä tuntui sopivan hyvin sen pyrkimyksiin toimia rauhanvälittäjänä. Konferenssin valmistelutyössä ja sitä edeltäneissä tapaamisissa Agostino Casaroli kantoi huomattavan vastuun. Varsinaisessa konferenssissa Helsingissä vuonna 1975 Casaroli toimi päätösvaiheen puheenjohtajana valtionpäämiesten allekirjoittaessa neliosaisen päätöslauselman.⁶⁵

Konferenssia valmistelleissa keskusteluissa olivat nousseet esille erityisesti Itä-Saksaan liittyvät kysymykset, joista Vatikaanille tärkein oli Itä-Saksan ja Puolan välinen Oder-Neisse -rajalinja ja katolisten hiippakuntien asettuminen tämän rajan molemmille puolille. Kiistat saatiin ratkaistua ja Paavali VI saattoi nimittää piispat keskustelujen kohteena olleisiin hiippakuntiin.⁶⁶

Vatikaanille ETYK-prosessi oli sikälikin hedelmällinen, että se sai lisättyä päätösasiakirjoihin sille tärkeät maininnat ihmisoikeuksista ja uskonnonvapaudesta. Näiden lauselmien lisääminen onnistui paitsi utteran diplomatian ansiosta, myös siksi, että Neuvostoliitto oli valmis tekemään myönnytyksiä saavuttaakseen omat tavoitteensa.⁶⁷ Neuvostoliitto pyrki kuitenkin vesittämään uskonnon- ja mielipiteenvapautta koskeneita kohtia vähemmän itseään sitoviksi esimerkiksi venäjänkielistä käännöstä muokkaamalla. Lauselmista ei lopulta tullut täysin Vatikaaninkaan tavoitteiden mukaisia.⁶⁸ Kompromisseista huolimatta Casaroli itse luonnehti myöhemmin ETYK:n saaneen alulle kehityksen, joka johti kommunismin romahtamiseen puolitoista vuosikymmentä myöhemmin.⁶⁹

Vuonna 1978 Vatikaanissa koettiin kolmen paavin vuosi, kun Paavali VI:n kuoltua elokuussa hänen tilalleen valittiin Johannes Paavali I, joka kuitenkin kuoli vain 34 päivän viranhoidon jälkeen. Vuoden toisessa konklaavissa lokakuussa italialaisten ehdokkaiden

⁶⁴ Ketola 1992, 164–166.

⁶⁵ Luxmoore & Babiuch 1999, 169–170.

⁶⁶ Stehle 1981 345; Kent 2010, 167.

⁶⁷ Stehle 1981, 348.

⁶⁸ Hazewinkel 1998, 9–10.

⁶⁹ Weigel 2001, 611–612.

ohitse nousi puolalainen Karol Wojtyła, joka valittiin paaviksi konklaavin kahdeksannessa äänestyksessä.⁷⁰ Wojtyłasta tuli näin historian ensimmäinen puolalainen paavi ja ensimmäinen ei-italialainen sitten 1500-luvun.⁷¹ Johannes XXIII:n ja Paavali VI:n toimien myötä italialaisten kardinaalien valta konklaavissa oli aiempaa vähäisempi, kuten myös eurooppalaisten osuus äänioikeutetuista. Wojtyłan valintaan vaikuttivat historioitsijoiden mukaan tämän hyvä fyysinen kunto, myönteinen suhtautuminen Vatikaanin toisen konsiilin päätöksiin, sekä oletetut taidot toimia kommunistien kanssa.⁷²

Karol Wojtyła syntyi Puolan Wadowicessa toukokuun 18. vuonna 1920. Hänen isänsä oli vääpeli Puolan armeijassa ja äitinsä toimi ompelijana. Ollessaan vielä lapsi, Wojtyła menetti sekä äitinsä että isoveljensä ja vietti siksi lapsuutensa kaksin hurskaan isänsä kanssa. Lapsuudessa oli herännyt myös hänen kiinnostuksensa teatteriin, joka jatkui aikuiseksi asti.⁷³ Wojtyła aloitti yliopisto-opintonsa Krakovan Jagellon yliopistossa 18-vuotiaana vuonna 1938. Vain vuosi tämän jälkeen Hitlerin johtamat natsit miehittivät Puolan. Saadakseen oleskeluluvan ja välttääkseen armeijan Wojtyła värväytyi töihin kaivokseen. Kokemukset ruumiillisesta työstä muokkasivat Wojtyłan mukaan hänen ajatteluaan jopa enemmän kuin laajat yliopisto-opinnot.⁷⁴

Kutsumuksen papputeen Wojtyła koki vasta verrattain myöhään, hieman yli kaksikymmenvuotiaana hänen isänsä kuoltua. Teologian opinnot hän aloitti vuonna 1942 natsimiehitykseltä salassa silloisen puolalaisen kardinaalin Adam Stefan Sapiehan suojeleuksessa. Marraskuussa 1946 hänet vihittiin papiksi, minkä jälkeen hän suoritti tohtorintutkinnon Roomassa, tutkimuskohteenaan espanjalaisen mystikon Ristin Johanneksen teologia.⁷⁵ Puolaan palattuaan Wojtyła opetti Lublinin yliopistossa ja julkaisi 1950-luvun alkuvuosina laajan esseekokoelman, jossa käsitteli katolisen kirkon sosiaaliopetusta sekä marxilaisuutta.⁷⁶ Wojtyła suoritti myös toisen tohtorin tutkinnon, jossa hän keskittyi tarkastelemaan Max Schelerin fenomenologian ja katolisen etiikan suhdetta.⁷⁷

Paavi Pius XII nimitti Wojtyłan Krakovan vihkipiispaksi vuonna 1958.⁷⁸ Piispana Wojtyła osallistui Vatikaanin toiseen konsiiliin, missä hän muun muassa kannatti dialogia

⁷⁰ Riccards 2012, 529.

⁷¹ Coppa 2014, 203.

⁷² Duffy 2011, 128–129; Riccards 2012, 528–529.

⁷³ Cornwell 2004, 9–13; Riccards 2012, 530.

⁷⁴ Cornwell 2004, 15–16; Riccards 2012, 530.

⁷⁵ Cornwell 2004, 20–22; Riccards 2012, 532.

⁷⁶ Luxmoore & Babiuch 1999, 87; Riccards 2012, 533.

⁷⁷ Cornwell 2004, 34.

⁷⁸ Vihkipiispa on piispa, joka toimii katolisessa kirkossa hiippakunnan varsinaisen piispan apuna. Ts. apulaispiispa.

kommunistien kanssa ja puolusti juutalaisten oikeuksia. Vuonna 1964 Wojtyła vihittiin Krakovan arkkipiispaksi. Puolan priimaksen kardinaali Wyszyńskiin alun perin ehdottamat henkilöt eivät olleet kelvanneet kommunistihallinnolle, jolloin epäpoliittisena pidetty Wojtyła nousi tehtävään.⁷⁹ Paavali VI nimitti Wojtyłan kardinaaliksi toukokuussa 1967. Kardinaali Wojtyła vaikuttaa olleen paavin suosiossa, sillä hänet nimitettiin piispojen synodin ja kolmen eri kuurian osaston jäseneksi.⁸⁰

Krakovan arkkipiispana Wojtyła omaksui myös yhteiskunnallisen roolin. Hän toisaalta pyrki rauhoittelemaan lakkoilevia ja mellakoivia työläisiä 1960- ja 1970-luvuilla, mutta toisaalta puhui kommunistihallinnon toteuttamaa sensuuria ja painostusta vastaan. Lisäksi Wojtyłalla oli hyvät suhteet työläisten puolustuskomiteaan KOR:iin, joka perustettiin 1970-luvulla puolustamaan ihmisoikeuksia Puolassa.⁸¹

Jo Wojtyłan valinta paaviksi lokakuussa 1978 vaikutti ilmapiiriin Itä-Euroopan katolilaisten keskuudessa. Erityisesti paavin kotimaassa uutiseen reagoitiin voimakkaasti, sillä huomattava enemmistö puolalaisista kuului katoliseen kirkkoon.⁸² Wojtyłan valinnan myötä myös muissa Itä-Euroopan maissa rohkaistuttiin puolustamaan kristittyjen oikeuksia kommunistihallintoja vastaan.⁸³ Wojtyła omaksui nimen Johannes Paavali II paitsi viittauksena edeltäjäänsä, myös kahteen aiempaan paaviin ja Vatikaanin toiseen konsiiliin, jota nämä olivat johtaneet. Persoonana Johannes Paavali II:sta tuli hyvin suosittu, sillä näyttelijänkokemuksensa ansiosta hän osasi kohdata suuretkin väkijoukot luontevasti. Pian kävi kuitenkin ilmi, että opetuksissaan uusi paavi omaksui varsin konservatiivisia näkemyksiä. Tämä ei sopinut kaikille, mutta se ei käytännössä vähentänyt paavin nauttimaa kansansuosiota koko 27 vuotta kestäneen paaviuskauden aikana.⁸⁴

Katolisen kirkon johtajana Johannes Paavali II keskitti valtaa itselleen esimerkiksi piispanimitysten ja toisinajattelijoiden vaijentamisen suhteen.⁸⁵ Hän kuitenkin ilmoitti olevansa avoin keskustelulle valtionjohtajien kanssa ja osallistui Vatikaanin diplomatian keinoin konfliktien sovitteluun eri puolilla maailmaa.⁸⁶ Hän pyrki sosiaaliseen oikeudenmukaisuuteen ja sortavien hallitsijoiden vastustamiseen, muttei alun perinkään

⁷⁹ Riccards 2012, 535–536.

⁸⁰ Riccards 2012, 536.

⁸¹ Bernstein & Politi 1996, 239; Luxmoore & Babiuch 1999, 181–182, 196; Cornwell 2004, 49–51.

⁸² Luxmoore & Babiuch 1999, 204–206. Vatikaanin oman tutkimuksen mukaan vuonna 1978 Puolan maaseudun väestöstä 92% ja kaupunkilaisista 81% ilmoittivat olevansa uskonnollisia.

⁸³ Luxmoore & Babiuch 1999, 207.

⁸⁴ Riccards 2012, 538–539.

⁸⁵ Riccards 2012, 557–558; Coppa 2014, 206–207.

⁸⁶ Luxmoore & Babiuch 1999, 208; Weigel 2001, 272.

kannattanut luokkataistelun ajatusta sen paremmin kuin Etelä-Amerikassa syntynyttä vapautuksen teologiaakaan.⁸⁷

Johannes Paavali II:n ulkopolitiikassa merkille pantavaa oli hänen päätöksensä nimittää Agostino Casaroli Vatikaanin valtiosihteeriksi vuonna 1979.⁸⁸ Historiantutkijoiden keskuudessa ei ole yksimielisyyttä siitä, kertoiko paavin ratkaisu Vatikaanin idänpolitiikan jatkumisesta samanlaisena kuin Johannes XXIII:n ja Paavali VI:n aikana vai ei.⁸⁹ Johannes Paavali II ei kuitenkaan tuominut kommunismia 1900-luvun alkupuoliskon paavien tapaan, vaan pyrki dialogiin myös kommunistisen maailmankatsomuksen kanssa. Toisaalta hän piti rajoittamatonta kapitalismia yhtä haitallisena yhteiskuntajärjestelmänä kuin kommunismiakin.⁹⁰ Tämä ei kuitenkaan estänyt häntä tapaamasta kumpaakin järjestelmää edustaneita valtionjohtajia. Siitä, millainen merkitys näillä valtionpäämiesten välisillä tapaamisilla oli, ei voida saavuttaa täyttä varmuutta, kuten ei siitäkään, miltä Itä-Euroopan vastarintaliikkeet olisivat näyttäneet ilman paavilta saamaansa rohkaisua.

Seuraavassa luvussa selvitän, millaisena paavin rooli idänpolitiikassa nähtiin lehdistössä kommunismin romahtamisen aikaan 1980- ja 1990-lukujen vaihteessa. Tämän jälkeen siirryn tarkastelemaan paavista kommunismin romahtamisen jälkeen kirjoitettuja elämäkertoja. Viimeisenä arvioin paavin kuoleman jälkeen vuonna 2005 eri lehdissä julkaistuja uutisia ja muistokirjoituksia. Pyrkimyksenäni on selvittää, ovatko näkemykset paavin kanssakäymisestä kommunismin kanssa muuttuneet.

⁸⁷ Luxmoore & Babiuch 1999, 180–181; Duffy 2011, 132.

⁸⁸ Coppa 2014, 200.

⁸⁹ Luxmoore & Babiuch 1999, 208–209; Giovagnoli 2005, 84; idänpolitiikan muuttumisesta sitä vastoin kirjoittivat mm. Bernstein & Politi 1996, 7; Cornwell 2004, 71–72.

⁹⁰ Johannes Paavali II 1987.

II Eurooppa mullistusten keskellä 1989–1990

2.1. Vatikaanin ja Neuvostoliiton suhteet lämpenevät 1989

Vuonna 1985 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeriksi valittu Mihail Gorbatšov oli jo aiemmin vaatinut uudistuksia hallintoon ja politiikkaan, jotta Neuvostoliiton talouskasvun hidastuminen voitaisiin estää. Tuotantotavoitteista oli alettu jäädä jälkeen 1970-luvulta alkaen ja talouden tehokkuus oli laskussa. Suunnitelmatalouden heikosta mukautumiskyvystä johtuen esimerkiksi elintarvikkeista oli alkanut olla pulaa ja varallisuuden epätasainen jakautuminen sai aikaan yhteiskunnan epätasa-arvoistumista.⁹¹ Gorbatšovin vastaus näihin ongelmiin oli aloittaa sekä hallinnon että talouden uudistusohjelmat, joiden myötä maan taloutta oli määrä uudistaa ja talouskasvua nopeuttaa. *Perestroika*, joka merkitsee uudelleenjärjestämistä, tähtäsi maan talouden elvyttämiseen vapauttamalla tuotannon sääntelyä – mutta vain osittain.⁹² *Glasnost*, suomeksi avoimuus, pyrki tukemaan *perestroikan* toteuttamista lisäämällä kansalaisten tietoisuutta. Käytännössä tämä tarkoitti sensuurin vähentämistä ja aiemmin kiellettyjen kirjojen ja elokuvien sallimista. Myös joitakin länsimaisia televisio-ohjelmia alettiin näyttää valtion televisiokanavalla. Toimittajien sananvapaus laajeni ja joitakin hallintoa kohtaan kriittisiä kirjoituksia alettiin sallia.⁹³

Gorbatšovin uudistukset lähensivät Neuvostoliittoa länsimaihin, sillä ulkomaisten sijoitusten ja valuutan tarve pakottivat hakemaan taloudelle vauhtia lännestä. Lähentymiskehitys alkoi näkyä myös Neuvostoliiton ja Vatikaanin suhteissa, joissa oli alkanut 1980-luvun lopulla näkyä lämpenemisen merkkejä. Vuonna 1989 paavi nimitti piispoja rautaesiripun taakse Liettuan ja Valko-Venäjän katolisiin kirkkoihin, mille kommunistinen puolue antoi hiljaisen hyväksyntänsä. Lisäksi Liettuassa käytöstä poistettu Vilnan katedraali annettiin jälleen katolisen kirkon käyttöön.⁹⁴ Puolassa hallitus sai muutosohjelmia vastustaneiden työläisten lakkoallot lopetettua vasta kutsumalla Solidaarisuuden ja katolisen kirkon yhteisiin neuvotteluihin hallituksen kanssa keväällä 1989. Neuvotteluiden seurauksena Solidaarisuus laillistettiin ja sen annettiin osallistua vaaleihin, joissa se saavutti murskavoiton.⁹⁵ Vatikaani solmi diplomaattisuhteet Puolan kanssa

⁹¹ White 2001, 41–45.

⁹² Kotkin 2001, 64–66.

⁹³ Kotkin 2001, 67–70.

⁹⁴ Coppa 2014, 209.

⁹⁵ White 2001, 53–54.

heinäkuussa samana vuonna. Puolasta tuli näin ensimmäinen sosialistinen Itä-Euroopan valtio, jonka kanssa Vatikaanilla oli täydet diplomaattisuhteet.⁹⁶

Huomattavin merkki Vatikaanin ja Neuvostoliiton välien lämpenemisestä oli kuitenkin paavin ja Mihail Gorbatšovin kahdenkeskinen tapaaminen 1. joulukuuta 1989. Tällöin paavi ja Neuvostoliiton päämies tapasivat ensimmäistä kertaa.⁹⁷ Tapaamisen yhteydessä pitämässään puheessa Johannes Paavali II (tästedes Johannes Paavali) piti tapaamista historiallisena ja tulevaisuuden kannalta merkittävänä. Tapaaminen oli hänen mukaansa hyvä merkki siitä, että Neuvostoliiton ja Vatikaanin suhteet olivat paranemassa. Paavi kuitenkin käytti myös tilaisuuden muistuttaa Neuvostoliitossa uskontonsa vuoksi oikeuden eteen joutuneista. Hän ilmaisi Gorbatšoville toiveensa siitä, että tilanne tulisi muuttumaan uskonnonvapauden suhteen. Erityisesti paavi ilmaisi huolensa ”niistä Neuvostoliitossa elävistä kristityistä, jotka ovat täydessä ehtoollisyhteydessä Pyhän istuimen kanssa”.⁹⁸ Tällä paavi viittasi mitä todennäköisimmin paitsi kotimaansa Puolan katolilaisiin, myös Ukrainan kreikkalaiskatolisen kirkon tilanteeseen, josta hän oli puhunut myös muissa yhteyksissä. Ukrainan uniaattikirkon tilanne olikin paavin ja Gorbatšovin tapaamisen yksi pääpuheenaiheista.⁹⁹

Puheessaan Johannes Paavali ilmaisi myös Pyhän istuimen kannattavan Neuvostoliitossa meneillään olevia uudistuksia, sikäli kun ne koituvat yksilöiden ja kansojen oikeuksien hyväksi. Paavi myös viittasi Gorbatšovin kanssa tehtyyn yhteiseen päätökseen Vatikaanin ja Neuvostoliiton välisten yhteyksien kehittämistä.¹⁰⁰ Paavin puheen perusteella tapaamisen pohjavire oli myönteinen ja se vaikutti edistäneen hänen pyrkimystään kohti Euroopan yhtenäisyyttä ja rauhaa, joskin pienin askelin. Viitatessaan katolisten kirkkojen vaikeuksiin Neuvostoliiton alueella paavi teki toisaalta tiettäväksi myös sen, että uudistuksia täytyi tapahtua vielä paljon ennen kuin mahdollisuus diplomaattisuhteiden solmimiseen tai edes vastavierailuun olisi todellinen.

Yhdysvaltalaisessa mediassa Johannes Paavalia koskenut uutisointi vuoden 1989 ajalta keskittyi paavin kannanottoihin Itä-Euroopan maiden tilanteesta kommunistihallinnon alla. Monessa uutisessa erityisesti Puolaa koskien paavin lausunnolle annettiin tilaa. Toisaalta huomattava osa lehtijutuista oli rutiininomaisia uutisia hänen matkoistaan tai kirkon sisäisistä

⁹⁶ Coppa 2014, 209.

⁹⁷ Riccards 2012, 554—555; Coppa 2014, 210.

⁹⁸ My thoughts turn in particular to those Christians living in the Soviet Union who are in full communion with this Apostolic See. Johannes Paavali II 1989 b.

⁹⁹ Coppa 2014, 210.

¹⁰⁰ Johannes Paavali II 1989 b.

kiistoista. Kirkon sisäisistä asioista palstatilaa sai katolisen papiston ja teologien esittämä kritiikki paavin omavaltaista hallintatapaa ja konservatiivista teologiaa kohtaan.¹⁰¹ Lisäksi *The New York Times*issa käsiteltiin entisen keskitysleirin naapuriin Auschwitzissa perustetun karmeliittaluostarin siirtämistä koskevaa kiistaa.¹⁰² Poliittikkaan liittyvä uutisointi keskittyi seuraamaan Vatikaanin ja Neuvostoliiton hiljalleen lämpeneviä välejä.

Maaliskuussa 1989 *The New York Times* uutisoi paavin nimittäneen kolme uutta piispaa Liettuan katoliseen kirkkoon. Se, että nimitys tapahtui julkisesti vailla kommunistisen puolueen puuttumista asiaan, viesti Clyde Habermanin mukaan katolisen kirkon ja Moskovan lähentymisestä. Huomionarvoiseksi tilanteen teki se, että Vatikaani ei ollut tunnustanut Liettuan neuvostomiehitystä, vaan ylläpiti yhä suhteita maanpaossa toimineeseen edelliseen hallitukseen. Vaikka Moskova sallikin piispanimitykset, Liettuan katolisen kirkon tilanteen Haberman totesi kuitenkin olevan yhä varsin vaikea.¹⁰³ Itä-Euroopan piispanimityksistä uutisoi myös *Time*, jonka mukaan Moskovan hyväksyntä nimityksille on suuri voitto Pyhälle istuimelle. Lehti luetteli Liettuan nimitysten lisäksi myös muita, myöhemmin samana vuonna tapahtuneita nimityksiä. Kiitos alueen vapautuneista uskonnollisista oloista kuului lehden mukaan Gorbatšoville, jonka arveltiin lähes varmasti tapaavan paavin suunnitellun Italian-matkansa yhteydessä.¹⁰⁴ Gorbatšovin uudistusten myötä kommunistisen puolueen linja oli muuttunut sallivammaksi kirkkojen toiminnanvapauden suhteen. Lehtien mukaan linjanmuutos oli sallinut paaville myös vapaamman toiminnan piispojen nimittämisessä kirkkoihin, jotka olivat jo vuosia olleet kokonaan vailla virallista kirkon johtajaa.

Poliittinen tilanne muuttui kevään 1989 aikana myös Puolassa, missä Solidaarisuus-liike sai virallisen puolueen aseman ja osallistui vaaleihin. Tämän seurauksena sekä *Time* että *The New York Times* uutisoivat Vatikaanin solmineen diplomaattisuhteet Puolan kanssa. *Time* totesi useimpien tarkkailijoiden tulkinneen paavin osoittaneen näillä toimilla hyväksyntänsä Solidaarisuuden laillistamiseen johtaneita toimia kohtaan. Lehden mukaan Varsova oli ollut jo Johannes Paavalin paaviksi valinnan jälkeen halukas solmimaan diplomaattisuhteet, sillä kommunistihallinto olisi tarvinnut suhteita puolalaiseen paaviin voittaakseen maan katolisen väestön luottamuksen kiellettyään Solidaarisuus-liikkeen vuonna 1981. Paavin katsottiin siis pitäneen lankoja käsissään. *Time* piti Puolaa erityistapauksena, eikä uskonut Vatikaanin

¹⁰¹ Riding 1989 a.

¹⁰² Ibrahim 1989; Steinfels 1989; Tagliabue 1989 b. Paavi joutui lopulta puuttumaan Puolan kirkon sisäisenä asiana pitämäänsä kiistaan, kun paine kannanottoon kasvoi kiistan kärjistyessä. Kiista koski juutalaisten vaatimuksia siirtää katolista luostaria, jonka sijaintia entisen keskitysleirin lähistöllä he pitivät sopimattomana.

¹⁰³ Haberman 1989 a.

¹⁰⁴ *Time* 7.8.1989 Roman Inroads. Four new Soviet bloc bishops.

solmivan diplomaattisuhteita muiden Neuvostoliiton maiden kanssa lähitulevaisuudessakaan.¹⁰⁵ Siinä missä *Time* arveli Johannes Paavalin viivyttäneen diplomaattisuhteiden solmimista, *The New York Timesin* Clyde Haberman mainitsi paavin kannattaneen suhteiden virallistamista kotimaansa kanssa. Toimenpiteen kuitenkin sanottiin olleen pitkällisen neuvottelun ja yhteydenpidon takana. Muun muassa paavin Solidaarisuudelle osoittaman tuen sanottiin hiertäneen Pyhän istuimen ja Varsovan välejä, mutta lehden mukaan paavi oli vierailullaan kahta vuotta aiemmin vakuuttanut Vatikaanin olevan valmistautunut virallistamaan maiden suhteet. Haberman luki puolalaisen paavin ansioksi suhteiden virallistamisen, joka oli ennen tämän nimittämistä näyttänyt vielä lähes mahdottomalta.¹⁰⁶ Molemmat lehdet nostivat esiin Johannes Paavalin kansallisuuden, jonka ne olettivat vaikuttaneen siihen, että juuri Puola oli itäblokista ensimmäinen Vatikaanin kanssa diplomaattisuhteensa virallistanut maa.

Puolan poliittisen tilanteen muutoksen seurauksena hallituksen muodostajaksi nimettiin loppukesällä Solidaarisuuden piirissä vaikuttanut katolilainen, Tadeusz Mazowiecki. Hänestä tuli maan ensimmäinen ei-kommunistinen pääministeri vuosikymmeniin. Vaikka maan hallitukseen jäikin muutamia kommunistiministereitä, se aloitti maan talouden nopean uudistamisen ja valtion tukien purkamisen. Neuvostojohto ei estänyt maan muutoksia, joiden myötä Puolan kansantasavalta vaihtui lopulta Puolan tasavallaksi.¹⁰⁷ *The New York Timesin* Bill Keller uutisoi Mazowieckin valinnasta ja mainitsi uuden pääministerin pitäneen itseään katolisen kirkon opetusta seuraavana kristittynä sen sijaan, että olisi määritellyt itsensä sosialistiksi tai sosiaalidemokraatiksi.¹⁰⁸ Johannes Paavali II:n mahdollisesti kasvanut vaikutusvalta kotimaansa asioihin tuotiin myös esille:

Tavattuuan kenraali Jaruzelskin ja puhuttuaan lehdistötilaisuudessa vastavalittu pääministeri, huomattavan katolisen kuukausilehden entinen päätoimittaja, puhui kymmenisen minuuttia puhelimesta puolalaissyntyisen paavi Johannes Paavali II:n, ystävänsä, kanssa.¹⁰⁹

Keller mainitsi myös Gorbatšovin myötävaikutuksen vallan siirtymisessä pois kommunistiselta puolueelta. Hänen mukaansa Puolan kommunistinen puolue oli perunut kieltäytymisensä uuteen hallitukseen osallistumisesta Gorbatšovin soitettua 40-minuuttisen puhelun maan puoluejohdolle.¹¹⁰ Vaikka uutisissa ei mainittu paavin vaikuttaneen Puolan

¹⁰⁵ Ostling, Borrell & Flamini 1989.

¹⁰⁶ Haberman 1989 b.

¹⁰⁷ White 2001, 55.

¹⁰⁸ Keller 1989.

¹⁰⁹ After meeting General Jaruzelski and addressing a news conference, the newly elected Prime Minister, the former editor of a prominent Catholic monthly, spoke by phone for about 10 minutes with the Polish-born Pope, John Paul II, a friend. Tagliabue 1989 a.

¹¹⁰ Keller 1989.

poliittisen kentän muutoksiin, tämän läheinen suhde maan uuteen pääministeriin nostettiin esiin. Gorbatsšovin uudistuspolitiikan tulkittiin mahdollistaneen Puolan uuden suunnan kohti talouden vapauttamista. Myöhemmin samana vuonna Mazowiecki kerrottiin myös suunnanneen ensimmäisen valtiovierailunsa juuri Vatikaaniin kiittääkseen paavia tämän Solidaarisuudelle osoittamasta tuesta ja ymmärryksestä Puolan tilannetta kohtaan. Samalla Mazowiecki toivoi länsimailta rahallista tukea Puolan talouden nostamiseksi jaloilleen.¹¹¹

Toisen maailmansodan muistopäivän kunniaksi paavi julkaisi apostolisen kirjeen elokuussa 1989. Kirjeessä hän mainitsi sekä kansallissosialismin että marxilaisuuden yhtä uhkaaviksi ideologioiksi, sillä ne pyrkivät asettumaan uskonnon tilalle yhteiskunnassa.¹¹² *The New York Times* nosti uutisensa päätteeksi juuri paavin kovasanaisen kommunismin tuomitsemisen. Paavin myös kerrottiin ilmaisseen tyytyväisyytensä Puolan viimeaikaisiin muutoksiin. Lehdistötilaisuudessa paavin puolesta puhuneen ranskalaisen kardinaali Roger Etchegarayn mukaan tämä piti mahdollisena sitä, että Puolan esimerkki leviäisi myös muualle Itä-Eurooppaan. Kovin radikaaliksi paavin toimintaa ei kardinaalikaan suostunut määrittelemään:

Mutta kysyttäessä kannattaako paavi demokratiaa Itä-Eurooppaan ja Baltiaan, kardinaali Etchegaray sanoi: ”ei pidä kuvitella, että paavi yrittäisi muuttaa sopimuksia, siirtää Puolan rajoja”.¹¹³

Paavin kuitenkin kerrottiin lämmitelleen edelleen suhteitaan Neuvostoliiton kanssa. Paavin ja Gorbatsšovin tapaamisen jo varmistuttua *The New York Times* uutisoi Neuvostoliiton antaneen paavin käyttää sen ilmatilaa matkallaan vierailulle Koreaan. Paavin sanottiin lähettäneen terveisensä radion välityksellä lentäessään Moskovon ylitse. Clyde Haberman tulkitsi paavin ilmadiplomatian sisältäneen ”toiveikkaita kuiskauksia pysyvämmistä suhteista”. Näiden suhteiden Haberman uskoi syntyvän tulevassa paavin ja Gorbatsšovin tapaamisessa.¹¹⁴

Kahden vaikutusvaltaisen johtajan historiallinen tapaaminen sai huomattavasti palstatilaa molemmissa yhdysvaltalaislehdissä. *Time* mainitsi Gorbatsšovin jo vastanneen joihinkin paavin vaatimuksiin Itä-Euroopan uskonnonvapauden lisäämisestä, mutta esitteli myös kirkon ja Neuvostoliiton suhteiden polttavimmat kysymykset. Lehden mukaan yksi kriittisimmistä kysymyksistä on Ukrainan katolisen väestön tilanne, jonka kohenemisen paavi oli jo etukäteen nimennyt keskustelusuhdeiden kehittämisen ja vastavierailun edellytykseksi. Kuitenkin jo tieto paavin ja Gorbatsšovin tapaamisesta oli rohkaissut ukrainalaisia katolilaisia

¹¹¹ Riding 1989 b.

¹¹² Johannes Paavali II 1989 a.

¹¹³ But asked whether the Pope was advocating democracy for Eastern Europe and the Baltic States, Cardinal Etchegaray said, ”One should not imagine that the Pope tries to revise pacts, to revise Poland’s borders.” NYT 27.8.1989 Pope Sees Nazism and Marxism as False Religions.

¹¹⁴ Haberman 1989 c.

ottamaan käyttöön ortodoksikirkolle aiemmin siirrettyjä kirkkotiloja. *Timen* artikkelissa Johannes Paavalin kotimaassaan sytyttämien vapautuspyrkimysten sanottiin jo levinneen kaikkialle Itä-Eurooppaan.

Siinä missä Gorbatšovin salliva linja oli suora syy Itä-Euroopan yli viime kuukausina pyyhkäisseelle vapautusten ketjureaktiolle, Johannes Paavali ansaitsee ison osan pitkän aikavälin kunniaista.¹¹⁵

Lehden mukaan paavi oli jo 1970-luvun lopulta lähtien povannut kommunistisen järjestelmän kaatumista ja todennut, ettei kommunismilla ole enää mitään annettavaa. Hänen haaveekseen mainittiin Euroopan yhdistyminen, johon hänen puheidensa sanottiin tähdänneen koko 1980-luvun ajan. Tämä päättäväisyys kumpusi paavin omakohtaisesta kokemuksesta marxilaisen hallinnon alaisuudessa elämisestä hänen nuoruutensa Puolassa. Gorbatšov omalta osaltaan haki Vatikaanista uudistuksilleen tukea ja oikeutusta paitsi Neuvostoliiton kristittyjen, myös länsimaiden silmissä. Johannes XXIII:n kaudesta alkanut ja kardinaali Agostino Casarolin muovaama läheneminen alkoi siksi tuottaa tulosta vasta Gorbatšovin tultua valtaan.¹¹⁶

The New York Times käsitteli tulevaa tapaamista kahden johtajan välisenä kaupankäyntinä. Paavin pyrkiessä Itä-Euroopan kristittyjen vapauttamiseen ja Gorbatšovin tavoitellessa Vatikaanin hyväksyntää, kummatkin joutuisivat tekemään myönnytyksiä. Neuvostoliiton valtionjohtajan saapuminen paavin vieraaksi kertoi Habermanin mukaan paavin arvovallan tunnustamisesta:

Stalin kysyi aikanaan pilkallisesti, kuinka monta divisioonaa paavilla mahtaa olla. Nyt Stalinin perintöä purkamassa oleva seuraaja matkustaa Roomaan tunnustamaan, että paavi korvaa joukko-osastojen puuttumisen moraalisella ja poliittisella voimalla, jota jopa Kremlin on pakko arvostaa.¹¹⁷

Haberman myös viittasi Vatikaanin virkamiehiin, jotka pitivät Itä-Euroopan mullistuksia yhtenäisestä kristitystä Euroopasta haaveilevan paavin ansiona. Paavin ratkaisua lähettää Vatikaanista delegaatio Venäjälle kristinuskon saapumisen 1000-vuotisjuhlaan vuonna 1988 Haberman piti käännteentekeväenä.¹¹⁸ Myös *Time* mainitsi matkan, jonka aikana valtiosihteeri Casaroli oli tavannut Gorbatšovin ja ojentanut tälle paavin laatiman muistion katolisen kirkon vaatimuksista. Muistio oli käsitelty myös mahdollisuutta aloittaa yhteydenpito maiden välillä ja toimi Habermanin mukaan siten aloitteena myös tulevalle paavin ja Gorbatšovin tapaamiselle.¹¹⁹

¹¹⁵ While Gorbachev's hands-off policy was the immediate cause of the chain reaction of liberation that has swept through East Europe in past few months, John Paul deserves much of the longer-range credit. Ostling, Blackman, Booth & Leuker 1989.

¹¹⁶ Ostling, Blackman, Booth & Leuker 1989.

¹¹⁷ It was Stalin who asked derisively how many divisions the Pope had. Now, a successor who would dismantle Stalin's legacy is about to journey to Rome, recognizing that what the Pope may lack in troop strength he compensates for with a moral and political force that even the Kremlin must respect. Haberman 1989 d.

¹¹⁸ Haberman 1989 d.

¹¹⁹ Haberman 1989 d; Ostling, Blackman, Booth & Leuker 1989.

Tapaamista seuranneessa uutisoinnissa molemmat lehdet nostivat päällimmäiseksi Vatikaanin ja Neuvostoliiton välisten suhteiden kehittämisestä saavutetun yhteisymmärryksen, vaikka diplomaattisuhteiden solmimisesta oltiin vielä kaukana. *The New York Timesin* Habermanin mukaan molemmat saivat tapaamisessa jotakuinkin sen, mitä halusivatkin. Gorbatšov lupasi parantaa Ukrainan katolisen kirkon asemaa ja paavi antoi hyväksyntänsä uudistustoimenpiteille. Paavi oli pitänyt kantansa ja vaatinut Ukrainan katolilaisten asemaan parannusta ehtona myönnytyksilleen. Haberman oli pannut merkille myös symbolisia myönnytyksiä molemmin puolin. Johannes Paavali oli tullut vierastaan vastaan joitakin kymmeniä metrejä tavallista edemmäs, valtaistuinsaliin saakka. Gorbatšov oli puolestaan puhutellut paavia ”Pyhäksi Isäksi”. Haberman luonnehti Gorbatšovin ja Johannes Paavalin kenties ymmärtävän toisiaan, sillä heidän olivat molemmat slaaveja, joiden mukaan ”hengelliset ja materiaaliset arvot kulkevat käsi kädessä”.¹²⁰ He myös olivat molemmat saaneet omalta osaltaan aikaan Euroopassa tapahtuneet mullistukset.¹²¹

Time korosti Gorbatšovin tarvetta hakea paavin hyväksyntää uudistuksilleen. Lehti meni jopa niinkin pitkälle, että vertasi Gorbatšovia kuningas Henri IV:een, joka oli Canossan-matkallaan vuonna 1077 joutunut anelemaan paavi Gregorius VII:ltä armahdusta päivien ajan porttien ulkopuolella värjötellen. Erotukseksi kuitenkin mainittiin se, että Gorbatšov oli diplomaatintaidoillaan onnistunut välttymään nöyryytetyksi tulemiselta, toisin kuin Henri IV.¹²² *Time* kuitenkin keskittyi uutisoinnissaan Vatikaanin vierailua seuranneeseen Gorbatšovin ja Yhdysvaltain presidentti George H. W. Bushin tapaamiseen Maltan edustalla. Viittauksista paavin ja Gorbatšovin tapaamiseen välittyi kuva siitä, että historiallista tapaamista tarvitsi erityisesti Gorbatšov, joka oli vastaanottavainen sekä paavin että myöhemmin presidentti Bushin tekemille ehdotuksille. Gorbatšovin huomautettiin puhutelleen paavia tittelillä ”Teidän pyhyyttenne”, minkä merkitystä virallisesti ateistisen valtion johtajan lausumana pidettiin suurena.¹²³

2.2. Suhteiden luominen Itä-Eurooppaan jatkuu vuonna 1990

Vuoden 1990 uutisoinnissaan Itä-Euroopan suhteen erityisesti *The New York Times* mainitsi Vatikaanin kanssa diplomaattisuhteitaan palauttaneita entisiä Varsovan liiton jäsenvaltioita. Ensimmäisenä Puolan esimerkkiä seurasi Unkari, joka palautti diplomaattisuhteensa helmikuussa 1990. *The New York Timesin* Clyde Habermanin mukaan sopimusta meni

¹²⁰ Haberman 1989 e.

¹²¹ Haberman 1989 e.

¹²² Lacayo, Booth, Duffy, Goodgame & Ogden 1989.

¹²³ Lacayo & al 1989.

Unkariin kirjoittamaan Vatikaanin valtiosihteri Agostino Casaroli. Seremonioihin oli kuulunut myös edellisvuosikymmeninä kommunistihallinnon ja katolisen kirkon epäsuosioon joutuneen kardinaali József Mindszentyn kunnianpalautus.¹²⁴ Kardinaali itse oli kuollut jo vuonna 1975.¹²⁵ Artikkelissaan Haberman puntaroi myös muita Vatikaanin Itä-Euroopan suhteita. Valtiosihteri Casaroli oli hänen mukaansa pitänyt mahdollisena diplomaattisuhteita Tšekkoslovakian kanssa. Myös mahdollisuutta solmia pysyvät työskentelysuhteet Neuvostoliiton kanssa oli pidetty esillä.¹²⁶

Jo hieman yli kuukauden päästä, 16. maaliskuuta 1990 *The New York Times* julkaisi englantilaisen uutistoimisto Reutersin uutisen Vatikaanin ja Moskovan välisten pysyvien suhteiden luomisesta. Saavutusta pidettiin Vatikaanin vuosikymmenten mittaisen idänpolitiikan ansiona. Lisäksi Kremlin katsottiin viimein virallisesti tunnustaneen paavi-instituution. Samassa artikkelissa myös kerrottiin Vatikaanin tiedottajan Joaquín Navarro-Vallsin kiirehtineen toteamaan, että kyse ei vielä ollut täysistä diplomaattisuhteista.¹²⁷

Halu yhteistyöhön näytti kuitenkin *The New York Timesin* silmissä olleen molemminpuolinen, sillä maaliskuun lopussa Clyde Haberman kirjoitti paavinkin suostuneen myönnytyksiin. Uutinen koski Liettuassa vellonutta kansallisuusaatetta ja tšekäläisiä mielenilmauksia, joihin Johannes Paavali puuttui varsin varovaisin sanankääntein. Paavin hillitty vetoisuus rauhanomaisen ratkaisun löytämiseksi oli Habermanin mukaan samalla kädenojennus Gorbatšoville:

Mitä Gorbatšoviin tulee, Vatikaanin virkamiesten mukaan hän odottaa paavin hillitsevän nationalistista kiihkoa – ja epäilemättä puhuvan väkivallattomuuden puolesta – Ukrainan ja Liettuan kaltaisilla alueilla. Tänään kuulujen kaltaiset paavin lausunnot viittaavat siihen, että Johannes Paavali on valmis toimimaan Gorbatšovin odottamalla tavalla.¹²⁸

Haberman kertoi myös Vatikaanin virkamiesten muistuttaneen, ettei paavi halua sekoittaa kristinuskoa ja nationalismia keskenään puuttumalla Liettuan tai Ukrainan poliittiseen tilanteeseen. Artikkelista käy ilmi, että paavin uskottiin pyrkivän ennen muuta luomaan hyvät suhteet Neuvostoliiton johdon kanssa, jotta katolinen kirkko voisi viimein tavoittaa Neuvostoliiton alueella elävät katolilaiset. Haberman tulkitsi diplomaattisuhteiden

¹²⁴ NYT 7.2.1990 Hungary to Recognise Vatican; Haberman 1990 a.

¹²⁵ Kardinaali József Mindszenty oli 1950-luvulta asti vastustanut maansa kommunistihallintoa ja myös Vatikaanin idänpolitiikkaa. Hänen siirtämisensä Vatikaaniin Yhdysvaltain suurlähetystössä vietettyjen piileskelyvuosien jälkeen vuonna 1971 vaati runsaasti neuvotteluja Pyhän istuimen, Unkarin hallinnon ja Mindszentyn itsensä välillä. Stehle 1981, 316–319.

¹²⁶ Haberman 1990 a.

¹²⁷ NYT 16.3.1990 Vatican Resuming Ties with Moscow.

¹²⁸ As for Mr. Gorbachev, Vatican officials say he expects the Pope to calm nationalist fervor – and certainly to urge nonviolence – in regions like Ukraine and Lithuania. Papal statements like the one made today suggest that John Paul is prepared to comply. Haberman 1990 b.

virallistamiset muiden Itä-Euroopan maiden kanssa niin ikään Vatikaanin pyrkimyksiksi kohti läheisempiä neuvostoliittosuhteita.¹²⁹ Viimeistään paavin ja Gorbatšovin tapaaminen vuoden 1989 joulukuussa näyttää merkinneen Habermanille vedenjakajaa, jonka jälkeen oli kiistatonta, että miehet pyrkivät yhteistyöhön ja yhteisymmärrykseen muidenkin kuin paavin kotimaan suhteen.

Myöhemmin samana vuonna *The New York Times* uutisoi Vatikaanin diplomaattisuhteiden palauttamisista myös Tšekkoslovakiaan, Romaniaan ja Bulgariaan.¹³⁰ Diplomaattisuhteista Tšekkoslovakian kanssa oli lehden mukaan saatu sovittua kaksi päivää ennen paavin Tšekkoslovakian-vierailua, joka oli paavin ensimmäinen muualle kuin Puolaan suuntautunut Itä-Euroopan matka.¹³¹ Itä-Euroopan suhteiden tiivistämisen Haberman tulkitsi yhtenäiseksi prosessiksi, johon kukin maa yksi kerrallaan liittyi. Paavin valtiovierailut ja niiden valmisteluprosessit näkyivät olleen yksi tapa edistää suhteiden luomista.

Itä-Euroopan poliittisen tilanteen muuttuessa lehdistössä alettiin tarkastella myös katolisen kirkon muuttuvaa roolia alueella. *The New York Times*issa huhtikuussa 1990 Clyde Haberman kuvasi kirkon kohtaamia haasteita. Uskonnolliselta maisemaltaan monitahoisessa Itä-Euroopassa oli avautumassa valtava työskätkä katolisen kirkon evankelioinnille mutta myös sisälähetystyölle. Tilanteen havainnollistamiseksi jutun yhteydessä julkaistiin kartta Itä-Euroopan maiden katolisista enemmistöistä ja vähemmistöistä (LIITE 1), josta kävi ilmi katolilaisten lukumäärän huomattavat maakohtaiset erot.¹³²

Paavi pyrki Habermanin mukaan kohti yhtenäistä, kristittyä Eurooppaa. Paavi halusi muistuttaa Eurooppaa sen kristityistä juurista ja edistää näille juurille rakentuvaa demokratiaa. Mahdollisuuden tähän oli avannut yhteyksien luomisen aloittaminen entisiin sosialistisiin maihin. Näiden rautaesiripun takaisten maiden yhtäkkisen suunnanmuutoksen Haberman luki suurelta osin paavin ansioksi. Toinen yhtä tärkeä toimija oli hänen mukaansa ollut ei-uskovien kanssa tapahtuvaan dialogiin keskittynyt paavillinen neuvosto, joka oli tavannut kulisseyssä useita itäeurooppalaisia kirkonmiehiä ja muita vaikuttajia.¹³³ Erityisesti kristillisten kirkkojen aseman parantumisesta oli Habermanin mukaan siis kiittäminen paavin lisäksi Pyhän istuimen diplomatiaa.

¹²⁹ Haberman 1990 b.

¹³⁰ NYT 20.4.1990 The Pope and Prague; NYT 16.5.1990 Links to the Vatican Restored by Romania; NYT 7.12.1990 Vatican Restores Bulgaria Ties Broken in 1949.

¹³¹ Haberman 1990 c.

¹³² Haberman 1990 d.

¹³³ Haberman 1990 d.

The New York Timesin Peter Steinfels kuvasi artikkelissaan tšekkoslovakialaisen katolisen papin huolta kirkon kohtalosta olojen vapauduttua. Hänen mukaansa yhteisen vihollisen loitonnuttua kirkkoa uhkasi ”juuttuminen kansallismieliseen politiikkaan tai pitkäaikaisiin kiistoihin roomalaiskatolisten, protestanttien ja sekulaarien intellektuellien välillä”.¹³⁴ Johannes Paavalin kerrottiin Tšekkoslovakiassa ollessaan yrittäneen liennyttää kristittyjen keskinäisiä kiistoja antamalla puheissaan tunnustusta 1400-luvulla kerettiläisenä poltetulle reformaattorille Jan Husille. Husin ajattelulle perustuva hussilaisuus oli yksi Tšekkoslovakian kristityistä kirkkokunnista, jotka olivat irtautuneet roomalaiskatolisesta kirkosta.¹³⁵

Erimielisyyksiä ja kiistoja alkoi *Timen* mukaan näkyä myös politiikassa. Jo tammikuussa 1990 julkaistussa artikkelissa huomattiin kansallisuuskiistojen nousseen pintaan, kun vapaus entisissä sosialistisissa maissa alkoi lisääntyä. Oikeuksiaan vaativia vähemmistöjä löytyi artikkelin mukaan niin Puolasta ja Tšekkoslovakiasta kuin myös Balkanin alueelta. Johannes Paavali oli tyytynyt varoittelemaan synnyttämästä konflikteja alueilla.¹³⁶ *The New York Times* puolestaan uutisoi Puolan sisäpolitiikkaan syntyneistä jakolinjoista, joita lähestyvät presidentinvaalit entisestään korostivat.¹³⁷ John Tagliabue kirjoitti niin ikään *The New York Timesissa* Solidaarisuuden jakautuneen presidentinvaaleissa pääministeri Tadeusz Mazowieckin ja liikkeen johtajan Lech Wałęsan kannattajiin. Jopa paavi oli Tagliabuen mukaan yrittänyt estää Solidaarisuuden jakautumista suostuttelemalla Wałęsaa luopumaan presidenttiehdokkuudesta.¹³⁸

The Guardianissa Walter Schwarz määritteli kirkkojen haasteeksi kommunismin synnyttämän tyhjiön täyttämisen. Kirkkojen kilpailijaksi hän nimesi läntisen konsumerismin. Schwarzin mukaan ainakin Puolassa kirkot olivat jo kirjoitushetkellä tyhjempiä kuin vielä kommunismin aikana. Yhteisen vihollisen katoaminen on myös Schwarzin mukaan heikentänyt kristillisiä kirkkoja ja niiden merkitystä ihmisille. Vertailukohdaksi Schwarz mainitsi sosialististen maiden vallankumoukset, joissa erityisesti kristityt itse tuntuivat pitävän kirkkojen roolia korvaamattomana. Myös paavin hiljattaista vierailua Tšekkoslovakiassa Schwarz piti voitonriemuisena.¹³⁹ Uskonnollisuuden yhdistyminen nationalismiin antoi kirkoille pontta vallankumouksissa, mutta hallitusten vaihduttua hengellisen identiteetin

¹³⁴ Steinfels 1990.

¹³⁵ Steinfels 1990.

¹³⁶ Nelan, Banta, Borrell & Olsen 1990.

¹³⁷ Engelberg 1990 a.

¹³⁸ Tagliabue 1990.

¹³⁹ Schwarz 1990.

jälleen löytäminen näytti osoittautuneen vaikeaksi, ainakin *The Guardianin* Schwarzin mukaan.

Itä-Euroopan maista katolisimmassa, Puolassa, kirkon painoarvon kuvailtiin kuitenkin olevan vielä suuri. Erityisesti tämä näkyi suhtautumisessa aborttiin, jonka kieltämisestä Puolassa käytiin keskustelua vuoden 1990 aikana.¹⁴⁰ Katolisen kirkon abortin vastainen kanta henkilöityi lehdistössä usein paaviin itseensä, joka esiintyi abortin vankkana vastustajana. *The New York Timesin* Stephen Engelbergin mukaan katolisen kirkon vaikutusvalta seksuaalieettisissä kysymyksissä näytti olleen vahva, sillä kirkko oli saanut painostettua kommunistihallinnon luopumaan koulujärjestelmän ainoasta seksuaalikasvatuksen oppikirjasta muutamaa vuotta aiemmin. Aborttikysymyksessä kumpikaan maan presidenttiehdokkaista ei uskaltanut asettumaan poikkiteloin kirkon kannan kanssa, sillä puolalaisen paavin vastustaminen olisi tehnyt vaalivoiton lähes mahdottomaksi.¹⁴¹ *The Guardianissa* mainittiin abortinvastaisen liikehdinnän olleen kaikkein vahvinta Puolassa juuri katolisen kirkon vaikutusvallan ansiosta.¹⁴²

Vaikka paavia koskenut uutisointi vuonna 1990 keskittyikin lähinnä Itä-Euroopan valtioiden sisäpolitiikkaan, kyseisen vuoden lehtiin mahtui kuitenkin myös muutamia kriittisiä ääniä paavin hallintotavasta. *Time* uutisoi Pyhän istuimen julkaisseen asetuksen, joka kielsi julkiset hyökkäykset kirkon opetusta vastaan.¹⁴³ Sama lehti kertoi myös katolisia korkeakouluja koskeneesta asetuksesta, jonka rivien välistä löytyi kirjoittajan mukaan halu pitää katolisten yliopistojen opetus- ja tutkimustoiminnan ohjokset piispojen käsissä.¹⁴⁴ Vuoden 1989 artikkeleissa esiin noussut paavin taipumus vaientaa toisinajatteliijoita sai siis palstatilaa myös vuonna 1990.

Yhdysvaltalaisista katolisista lehdistä *Commonweal* ja *America* käsittelivät paavin suhdetta Euroopan politiikkaan varsin vähän. Mainintoja Johannes Paavalista ja kommunismista löytyi *Americasta* kaksi ja *Commonwealista* vain yksi koko tarkastelujakson ajalta. *Americassa* toukokuulta 1990 Francis X. Murphy kuvaili Vatikaanin idänpolitiikan kehittymistä Johannes XXIII:n valinnasta aina kirjoitushetkeen saakka. Hänen mukaansa Johannes Paavali oli luonteva jatkaja edeltäjiensä idänpolitiikalle. Osoituksena tästä Murphy

¹⁴⁰ Engelberg 1990 b. Arvioiden mukaan Puolassa tehtiin vuosittain 600 000–1 000 000 aborttia, sillä muita ehkäisymenetelmiä ei juuri ollut saatavilla. Bunting & Gow (1990) mukaan Puolassa abortteja tehtiin 70–100 sataa syntynyttä lasta kohti.

¹⁴¹ Engelberg 1990 b.

¹⁴² Bunting & Gow 1990.

¹⁴³ Ostling, Harris & Moynihan 1990.

¹⁴⁴ Ostling & Zintl 1990.

piti Agostino Casarolin merkittävää roolia Vatikaanin ulkopoliitiikassa.¹⁴⁵ Johannes Paavalin ajatuksen Euroopan yhdistämisestä Murphy huomautti olleen olemassa jo ennen tämän paaviksi valintaa. Hän myös kirjoitti paavin pyrkineen ihmisoikeuksiin ja taloudelliseen tas-arvoon koko paaviuskautensa ajan:

Vakuuttuneena siitä, että kirkon tulee käsitellä poliittisia kysymyksiä siinä missä uskonnollisiakin, hän [paavi] on tehnyt yli 45 ulkomaanmatkaa ja pysytellyt yhteyksissä mahdollisimman monien hallitusten ja kansojen kanssa väittäen, että Pyhä istuin ei suhtaudu vihamielisesti mihinkään valtioon tai kansaan.¹⁴⁶

Vatikaanin delegaation lähettämisen Venäjän kristillistämisen 1000-vuotisjuhliin vuonna 1988 Murphy tulkitsi olleen ratkaiseva käänne kohti Vatikaani-Neuvostoliitto -suhteiden luomista. Artikkelinsa lopuksi Murphy huomautti, että Mihail Gorbatšovin ajatus Euroopan yhdistymisestä ja blokkiajattelun lopettamisesta oli tosiasiaa varsin lähellä Johannes Paavalin jo aiemmin esittelemä. Gorbatšovin sanottiinkin vastaanottaneen tukea uudistustoimilleen juuri paavilta itseltään miesten ensitapaamisessa.¹⁴⁷

American pääkirjoituksessa 5. toukokuuta 1990 päätoimittaja George W. Hunt piti niin ikään esillä paavin merkitystä Euroopan yhdistymiskehitykselle. Hänen mukaansa katolinen kirkko ei kuitenkaan ollut vielä itsekään järin yhtenäinen sosialistisissa maissa maan alla vietettyjen vuosien jälkeen. Tähän Hunt toivoi muutosta paavin koolle kutsumalta Euroopan piispojen synodilta.¹⁴⁸ Myös *Commonwealin* numerossa 15. kesäkuuta 1990 käsiteltiin Johannes Paavalin pyrkimyksiä kohti yhtenäistä Eurooppaa. Katolinen pappi ja professori J. Bryan Hehir määrittelee yhtenäisen Euroopan tarkoittavan paaville Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton väliin sijoittuva itsenäistä toimijaa.

Paavin puheet ovat jo vuosikymmenen ajan korostaneet Euroopan yhtenäisyyden historiallista, kulttuurista ja uskonnollista perustaa. Ne ovat valmistelleet poliittista ja taloudellista integraatiota, joka antaisi Euroopan ottaa takaisin merkittävän diplomaattisen roolinsa maailmassa.¹⁴⁹

Hehirin mukaan paavin koolle kutsuma synodi osoittaa, että katolinen kirkko on valmis tekemään oman osansa pyrkimyksissä kohti Euroopan yhtenäisyyttä.¹⁵⁰ Huomionarvoista on kuitenkin se, että Hehir jättää huomiotta Pyhän istuimen ja Neuvostoliiton lämpenevät välit keskittyessään paavin näkemyksiin Itä- ja Länsi-Euroopan maiden lähentymisestä. Katolisten

¹⁴⁵ Murphy 1990.

¹⁴⁶ Convinced that the church must address political as well as religious issues, he has made over 45 overseas journeys and has maintained contact with as many governments and peoples as possible, insisting that the Holy See is inimical to no nation or people. Murphy 1990.

¹⁴⁷ Murphy 1990.

¹⁴⁸ Hunt 1990.

¹⁴⁹ The pope's addresses for a decade have stressed the historical, cultural, and religious foundations of European unity – a preparation for the political and economic integration which would allow Europe to assume again a major diplomatic role in the world. Hehir 1990.

¹⁵⁰ Hehir 1990.

lehtien analyysit katsoivat jo tulevaisuuteen ja katolisen kirkon kykyyn koota idän ja lännen kansat yhteen.

Kaiken kaikkiaan Johannes Paavalia koskenut uutisointi pysyi vuosina 1989–1990 varsin samankaltaisena. Huomionarvoisin tapahtuma tarkastelujaksolla oli paavin ja Gorbatsšovin ensitapaaminen Vatikaanissa joulukuussa 1989. Koska tarkastelu keskittyi vain mainintoihin Johannes Paavalista, esimerkiksi Itä-Saksan poliittinen murros ja Berliinin muurin murtuminen jäivät varsin vähälle huomiolle. Tämä näyttää johtuvan siitä, että paavi yhdistettiin herkemmin kotimaahansa Puolaan ja muihin Itä-Euroopan slaavikansoihin kuin jaettuun Saksaan. Muuta kuin eurooppalaista kommunismia käsitelleet artikkelit toisaalta osoittavat, että rajankäyntiä sosialismin kanssa tapahtui myös muualla, kuten Etelä-Amerikassa. Suurin osa artikkeleista käsitteli kuitenkin paavin suhtautumista Euroopan tilanteeseen.

III Paavi kommunismin romahtamisen kulisseissa

3.1. Szulc korostaa paavin itäsuhteita

Neuvostoliitossa vuonna 1991 kovan linjan kommunistien epäonnistuneen vallankaappausyrityksen jälkeen valtaan noussut Boris Jeltsin allekirjoitti määräyksen, joka kielsi kommunistisen puolueen koko Venäjän alueella. Epäselvän valtatilanteen johdosta Baltian neuvostotasavaltojen itsenäistymiskehitys pääsi jatkumaan. Tasavallat irtautuivat Neuvostoliitosta ja julistautuivat itsenäisiksi. Joulukuun 25. päivänä Mihail Gorbatšov erosi tehtävästään ja hänen tilalleen astui Boris Jeltsin, josta tuli Venäjän ensimmäinen presidentti.¹⁵¹ Vuosikymmenen vaihteessa nopeasti edenneiden tapahtumien jälkeen kävi selväksi, että kommunismi Itä-Euroopassa oli kaatunut ja että sosialistiset valtiot olivat siirtyneet tai siirtymässä demokraattiseen valtiomuotoon. Neuvostoliitto poistui maailmanpolitiikan näyttämöltä, kuten myös valtionjohtotason eurooppalainen kommunismi.

Jälkikäteen tapahtumia tarkastellessa oli helpompaa hahmottaa myös Johannes Paavalin merkitystä Euroopan poliittiselle kehitykselle hänen paaviuskautensa alusta 1978 kommunismin romahtamiseen saakka. Paavista julkaistiinkin useita elämäkertoja jo ennen hänen kuolemaansa. Kukin elämäkerta antaa omanlaisensa näkemyksen siitä, mikä Johannes Paavalin lopullinen merkitys mullistuksille oli. Kantavana teemana elämäkerroissa esiintyy paavin unelma yhdistyneestä kristitystä Euroopasta. Hän myös vastusti Jaltan konferenssissa vuonna 1945 määriteltyjä Euroopan jakolinjoja.¹⁵²

Ensimmäisiin Johannes Paavalista julkaistuihin elämäkertoihin lukeutuu Tad Szulcin *Pope John Paul II*, joka julkaistiin vuonna 1995. Tad Szulc oli puolalaisyntyinen toimittaja sekä tutkiva journalisti, joka toimi *The New York Timesin* kirjeenvaihtajana vuoteen 1972 asti, kunnes siirtyi freelanceriksi. Hän on kirjoittanut yli 20 kirjaa erilaisista maailmanhistorian ja -politiikan tapahtumista.¹⁵³ Szulc kirjoitti Johannes Paavalin elämäkerran yhteistyössä tämän itsensä kanssa ja kertoi saaneensa seurata tätä lähietäisyydeltä muutaman vuoden ajan.¹⁵⁴ Paavin haastattelujen lisäksi Szulc käytti kirjoitustyössä lähteinään muiden muassa Puolan salaisen poliisin asiakirjoja.¹⁵⁵

Szulc korosti kirjassaan katolisen kirkon ja Puolan viranomaisten hyviä välejä. Hänen mukaansa Johannes Paavali rakensi ulkopoliittikkaansa Vatikaanin jo olemassa olevan

¹⁵¹ White 2001, 69–70.

¹⁵² Weigel 2001, 281; Cornwell 2004, 103.

¹⁵³ Corley 2001.

¹⁵⁴ Szulc 1995, 9.

¹⁵⁵ Szulc 1995; Corley 2001.

Ostpolitikin varaan, mikä tarkoitti tiiviin yhteydenpidon jatkamista kommunististen maiden hallitusten ja johtajien kanssa.¹⁵⁶ Szulc myös viittasi paavin kotimaan Puolan olleen jo valmiiksi erityisen hyvissä väleissä Vatikaanin kanssa. Hän perusti väitteensä siihen, että Puolan kommunistisen puolueen pääsihteeri Edward Gierek oli vierailut Johannes Paavalin edeltäjän, Paavali VI:n vieraana jo vuonna 1977. Szulcin mukaan Johannes Paavalin valinnan aikaan katolinen kirkko Puolassa nautti myös suurimmasta toiminnanvapaudestaan koko kommunismin aikana.¹⁵⁷

Szulcin mainitsema erityisasema lienee myös saanut vahvistusta Johannes Paavalin valinnan jälkeen. Pian virkaanastumisensa jälkeen puolalaisille pyhiinvaeltajille osoittamassaan kirjeessä paavi korosti omaa puolalaisuuttaan.¹⁵⁸ Paavin puolalaisuuden seurausta oli myös hänen päätöksensä suunnata toinen virallinen ulkomaanmatkansa Puolaan vuonna 1979. Paavi oli Puolassa virallisesti Puolan episkopaatin vieraana, minkä Szulc tulkitsi olleen taktinen ratkaisu Puolan kommunistihallinnon kasvojen säilyttämiseksi. Ratkaisun Szulc sanoi syntyneen yhteisymmärryksessä kirkon ja Puolan hallinnon kesken. Suunnittelussa mukana oli ollut myös Vatikaanin valtiosihteeri Agostino Casaroli, joka oli toiminut Vatikaanin diplomaattina aiemminkin ja ollut muodostamassa Vatikaanin idänpolitiikkaa Johannes XXIII:n ja Paavali VI:n aikana. Yhteistyö kirkon ja Puolan valtion välillä ei rajoittunut vain muotoseikkoihin, vaan Szulc kirjoitti Puolan episkopaatin myöntyneen järjestämään joukkotilaisuuksien järjestyksenvalvonnan, jotta hallitus välttyisi tuomasta kansan vastustamia mellakkapoliiseja näkyville.¹⁵⁹

Yhdeksänpäiväisen vierailun 2.–10. kesäkuuta 1979 Szulc luonnehti olleen ”kansallista hurmiota”.¹⁶⁰ Vaikka paavi oli suostunut antamaan periksi toiveestaan ajoittaa vierailu pyhän Stanislauksen muistopäivälle, hän viittasi Puolan vastarintataistelun symbolina pidettyyn pyhimykseen puheissaan.¹⁶¹ Vierailunsa aikana paavi esiintyi miljoonille Puolan katolilaisille ja tapasi myös pääsihteeri Gierekin. Paavin puheista Gierek tulkitsi tämän tunnustaneen hänen hallintonsa oikeutuksen. Paavi mukautui hänen käsitykseensä, mikä Szulcin mukaan oli ”mitä innovatiivisin kirkonmiehen lähestymistapa vanhakantaisten kommunistien kanssa

¹⁵⁶ Szulc 1995, 300–301.

¹⁵⁷ Szulc 1995, 289.

¹⁵⁸ Szulc 1995, 290–291.

¹⁵⁹ Szulc 1995, 297–298.

¹⁶⁰ Szulc 1995, 303. Nine days of national ecstasy.

¹⁶¹ Szulc 1995, 304.

toimimiseen, jota ei vielä tuolloin laajalti ymmärretty”. Szulc tulkitsi paavin ajattelleen jo kauemmas Puolan tulevaisuuteen ja siksi myötäilleen kommunistijohtajaa.¹⁶²

Noin vuosi paavin vierailun jälkeen puolalaisten rautatietyöläisten lakot levisivät Itämeren satamakaupunkien telakoille, joiden työntekijät pyrkivät lakkoilemalla parantamaan työväestön oikeuksia. Väkivallan käytön sijaan pääsihteeri Gierek päätti neuvotella ratkaisun työkiistaan. Tämä johti elokuussa 1980 sopimukseen, joka salli työväestön järjestäytymisen. Puolaan syntyi näin ammattiyhdistysten kattojärjestö Solidaarisuus, jonka johtoon nousi sähkömies Lech Wałęsa.¹⁶³

Arvioidessaan Johannes Paavalin Puolan-vierailun vaikutuksia puolalaisiin Szulc oli varovainen. Hän katsoi maan olleen edellä mainitun kaltaisen liikehdinnän partaalla jo ennen paavin vierailua. Vuoden 1980 poliittinen myllerrys ei siis välttämättä olisi tarvinnut ulkoista vaikuttajaa.¹⁶⁴ Szulc ei yhdistä Solidaarisuuden syntyä suoraan Johannes Paavalin Puolan-vierailuun, mutta myöntää sen mahdollisesti vaikuttaneen rohkaisevasti, sillä Solidaarisuusliike oli itseymmärrykseltään vahvasti katolinen.¹⁶⁵

Puolan hallinnon työväestölle tekemät myönnytykset huolestuttivat Neuvostoliiton kommunistijohtoa, minkä seurauksena Varsovan liiton maat miehittivät Puolan rajat vuonna 1980 valmistautuakseen tarvittaessa sotilaalliseen interventioon. Virallisesti Vatikaani pysyi hiljaa asiasta, mutta Szulcin mukaan Vatikaanin ja Kremlin välillä käytiin salaista kirjeenvaihtoa.¹⁶⁶ Tämä oletus vahvistaa Szulcin korostamaa käsitystä siitä, että Vatikaani piti aktiivisesti yllä suhteita kommunistisiin valtioihin. ”Kirkosta oli tullut kypsä pelaaja Puolan politiikan ja historian muotoutumisessa.”¹⁶⁷

Kenraali Wojciech Jaruzelski nostettiin Puolan pääministeriksi helmikuussa 1981. Szulcin tulkinnan mukaan Moskovasta tullut paine pakotti Jaruzelskin asettamaan maahan sotatilalain, kieltämään lakot ja ammattiyhdistysliikkeen ja vangitsemaan Solidaarisuuden avainhenkilöt 13. joulukuuta 1981.¹⁶⁸ Tästä viiden päivän kuluttua Johannes Paavali aloitti henkilökohtaisen kirjeenvaihdon Jaruzelskin kanssa. Szulcin mukaan paavi ymmärsi Jaruzelskin joutuneen valitsemaan pienemmän pahan välttääkseen Varsovan liiton joukkojen intervention. Jaruzelski puolestaan vakuutti paaville, että väkivaltaa pyrittäisiin välttämään

¹⁶² [A] most innovative approach for a churchman dealing with old-line communists, and one that was not widely understood at the time. Szulc 1995, 305.

¹⁶³ Puolaksi Solidarność. Szulc 1995, 341, 344, 347.

¹⁶⁴ Szulc 1995, 307.

¹⁶⁵ Szulc 1995, 342–343.

¹⁶⁶ Szulc 1995, 349.

¹⁶⁷ Szulc 1995, 352. The Church had become a full-fledged player in the shaping of Polish politics and history.

¹⁶⁸ Szulc 1995, 352, 374.

viimeiseen asti.¹⁶⁹ Paavin ja Jaruzelskin kirjeenvaihdosta alkoi kanssakäyminen, jonka Szulc myöhemmin kuvasi kehittyneen paitsi lämpimäksi, myös merkitykselliseksi:

Vuoden 1982 kirjeenvaihto paavin ja Jaruzelskin välillä oli aivan erityisen ja hienovaraisen suhteen alku. Tämä suhde tulisi mahdollistamaan vuosikymmenen lopulla historiallisen siirtymän kommunismista demokratiaan paavin uuden ystävän, Mihail Gorbatšovin, suojelemaan katseen alla ja johtamaan perustavanlaatuisiin muutoksiin koko Itä-Euroopassa.¹⁷⁰

Johannes Paavali ja Jaruzelski tapasivat ensimmäisen kerran kasvokkain 17. kesäkuuta 1983, paavin toisen Puolan-vierailun yhteydessä, sotatilalain ollessa yhä voimassa. Szulcin mukaan miehet ystäväystyivät, sillä he osasivat arvostaa toisiaan erilaisuudestaan huolimatta.

Tapaamista Szulc luonnehti ”käännekohdaksi Puolan sodanjälkeisessä historiassa”.¹⁷¹

Puolan-vierailunsa aikana paavi halusi tavata Solidaarisuus-liikkeen hiljattain vapautetun johtajan Lech Wałęsan, minkä oli paavin mukaan tarkoitus palauttaa tämän arvostus kansan silmissä. Jaruzelski joutui vastentahtoisesti myöntymään, mutta määräsi pitämään tapaamisen salassa. Paavi puolestaan puhui vierailunsa aikana kansalle varovaisin sanankääntein siten, ettei ongelmia tai selkkauksia syntyisi. Tämän Jaruzelski tulkitsi kädenojennukseksi kommunistihallinnolle.¹⁷² Molemmat kykenivät siis Szulcin mukaan tekemään myönnytyksiä.

Yhdeksi merkittävimmistä Johannes Paavalin ja Jaruzelskin ystävyuden seurauksista osoittautui Jaruzelskin ryhtyminen välittäjäksi paavin ja Mihail Gorbatšovin välille. Maaliskuussa 1985 Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeriksi noussut Gorbatšov aloitti Neuvostoliitossa uudistustoimet ja lupasi sosialistivaltioille itsenäisen päätäntävällän.¹⁷³ Jaruzelski puolestaan saapui tapaamaan Johannes Paavalia Vatikaaniin tammikuussa 1987 suunnitellakseen tämän kanssa samalle vuodelle kaavailtua Puolan-matkaa. Tapaamisen yhteydessä miehet keskustelivat myös Gorbatšovista, jonka kanssa Jaruzelski oli ollut tekemisissä jo muutaman vuoden ajan. Tapaamisissaan Gorbatšovin kanssa Jaruzelski keskusteli tämän kanssa paavista. Jaruzelski välitti tällä tavoin näiden valtionpäämiesten viestejä toisilleen.¹⁷⁴

Paavin kolmatta Puolan-vierailua oli alettu suunnitella Puolan katolisen kirkon ja viranomaisten yhteisessä komiteassa pian Gorbatšovin noustua valtaan Neuvostoliitossa.

¹⁶⁹ Szulc 1995, 375, 377.

¹⁷⁰ The 1982 correspondence between the pope and Jaruzelski marked the start of a very special and subtle relationship that at the end of the decade would render possible the historical transition from communism to democracy under the benevolent eye of Mikhail Gorbachev, the pontiff's new friend, and lead to fundamental transformations throughout Eastern Europe. Szulc 1995, 378.

¹⁷¹ Szulc 1995, 388–389.

¹⁷² Szulc 1995, 392, 394–395.

¹⁷³ Szulc 1995, 401, 404.

¹⁷⁴ Szulc 1995, 404–405, 406–407.

Kirkon ja viranomaisten komitea oli Szulcin mukaan toiminut aiemminkin, mutta vuonna 1986 se alkoi suunnitella toimielintä, johon päästettiin myös poliittisia toisinajattelijoita. Tämän toimielimen, konsultaatiokomitean, oli tarkoitus neuvoa hallitusta uskontoasioissa. Szulcin mukaan tämä oli esiaste myöhemmin käydyille pyöreän pöydän neuvotteluille, jotka lopulta johtivat Puolan demokratisoitumiseen.¹⁷⁵ Paavin vierailua koskien myös paikallisen tason viranomaiset olivat tavanneet alueidensa piispoja suunnitellakseen viikon mittaisen vierailun tapahtumia eri puolilla Puolaa.¹⁷⁶

Kolmannen kerran paavi saapui Puolaan 6. kesäkuuta 1987. Tunnelma oli varsin erilainen verrattuna edelliseen vierailuun neljä vuotta aiemmin. Solidaarisuus sai toimia lähes avoimesti, eikä hallitus enää yrittänyt estää paavia tapaamasta liikkeen johtajaa Lech Wałęsaa. Myös kansa suhtautui vierailuun eri lähtökohdista kuin aiemmin:

Vaikka hänen läsnäolonsa Puolassa ei enää ollut uutta, se sai silti kansallisen innon räjähtämään erityisesti siksi, että puolalaiset tunsivat valtion olevan vallanvaihdon kynnyksellä.¹⁷⁷

Kirkko oli jo paavin kolmannen vierailun aikaan saavuttanut puolalaisessa yhteiskunnassa vahvan aseman. Tästä yksi osoitus oli kirkon ottaminen puolitoista vuotta paavin vierailun jälkeen käynnistyneisiin pyöreän pöydän neuvotteluihin. Neuvotteluissa syntyi sopimus parlamentaariseen demokratiaan siirtymisestä ja maan talouden uudistamisesta 6. huhtikuuta 1989. Samana kesänä järjestetyissä parlamenttivaaleissa Solidaarisuus sai merkittävän voiton ja liikkeen piiristä nousi uusi pääministeri Tadeusz Mazowiecki. Puola solmi diplomaattisuhteet Vatikaanin kanssa, minkä Szulc totesi kruunanneen kommunistikenraali Jaruzelskin ja Johannes Paavalin yhteistyön.¹⁷⁸

Henkilökohtainen yhteydenpito oli Szulcin mukaan avaintekijä myös Vatikaanin ja Neuvostoliiton suhteiden kehittymisessä. Keskusteltuaan Gorbatšovin kanssa Jaruzelskin välityksellä Johannes Paavali oli kiinnostunut Neuvostoliiton uskonnonvapaustilanteen kohentamisesta ja diplomaattisuhteiden solmimisesta. Venäjän kristillistämisen 1000-vuotisjuhlan lähestyessä Gorbatšov oli käskenyt ortodoksisen kirkon Kiovan patriarkka Filaretin kutsua eri kirkkojen edustajat osallistumaan juhlallisuuksiin. Patriarkka kuitenkin ilmoitti, ettei Johannes Paavali itse ole kutsuttu. Paavi, joka olisi Szulcin mukaan itsekin halunnut vieraillla Neuvostoliitossa, lähetti juhlallisuuksiin delegaation, jota johti valtiosihteeri kardinaali Agostino Casaroli. Delegaation tehtävänä oli välittää Gorbatšoville Johannes Paavalin itsensä kirjoittama kirje, jonka sisällön Szulc arveli koskeneen

¹⁷⁵ Szulc 1995, 403–404.

¹⁷⁶ Szulc 1995, 408.

¹⁷⁷ Although his presence in Poland ceased to be a novelty, it was still cause for a national explosion of enthusiasm, especially because Poles felt that the nation was on the eve of *fin de regime*. Szulc 1995, 408.

¹⁷⁸ Szulc 1995, 410.

uskonnonvapaustilannetta Neuvostoliitossa ja sen ympärysvaelloissa. Lisäksi hän oletti paavin ehdottaneen Gorbatšoville diplomaattisuhteiden solmimista.¹⁷⁹

Gorbatšov vastasi kirjeeseen neljätoista kuukautta myöhemmin. Vastauskirjeen päätteemaksi Szulc esitti Gorbatšovin halun tavata paavi kasvokkain. Vatikaanissa käynnistettiin näiden kahden valtionpäämiehen tapaamisen valmistelut heti kirjeen saavuttua.¹⁸⁰ Joulukuun ensimmäisenä päivänä vuonna 1989 Gorbatšov saapui Vatikaaniin. Szulcin kertoi tapaamisen herättämistä reaktioista seuraavasti:

Keskustellessaan lähimpien avustajiensa kanssa illallisella paavi ilmaisi olevansa tapaamisesta ”haltioissaan” ja tyytyväinen. Hän kertoi Gorbatšovin sanoneen olevansa valmis ”viemään uskonnonvapautta ja muita vapauksia koskevan prosessin päätökseen asti”.¹⁸¹

Uskonnonvapaus sosialistivaltioissa oli ollut Johannes Paavalin intresseissä jo pitkään. Erityisen tärkeä kysymys oli Ukrainan kreikkalaiskatolisen kirkon tunnustaminen ja sen aseman palauttaminen. Gorbatšovin myöntyminen tähän oli Jaruzelskin arvion mukaan ollut keskeinen tekijä yhteisymmärryksen löytymisessä.¹⁸² Gorbatšov tarvitsi uudistusohjelmilleen katolisen kirkon tuen, jonka hän Szulcin mukaan myös sai. Johannes Paavali asettui Gorbatšovin puolelle ja Neuvostoliiton vallankaappausyrityksen aikaan 1991 hän jopa yritti tukea tätä lähettämällä sähkeellä. Szulc myös kuvaili Gorbatšovin olleen tervetullut paavin vieraaksi myös myöhemmin yksityishenkilönä, mikä kertoi miesten lämpimäksi kehittyneestä suhteesta.¹⁸³

Szulcin tulkinnan mukaan Johannes Paavali oli aktiivinen maailmanpolitiikan toimija, joka perusti toimintansa edeltäjiensä luoman mallin pohjalle ja hyödynsi puolalaisuuttaan yhteydenpidossa Puolan hallintoon. Paavin välit erityisesti kenraali Jaruzelskiin näyttivät Szulcin kirjan perusteella olleen lämpimät. Szulc totesi myös Puolan kirkon ja valtion välien olleen ”sydämelliset” paavin ensimmäisen vierailun jälkeen.¹⁸⁴ Szulcin antaman kuvan mukaan kirkko esiintyi erityisesti Puolassa hallituksen ja työväestön kiistojen sovittelijana, jonka apua molemmat tarvitsivat. Maan kommunistijohtaja Jaruzelskin ymmärrettyä kirkon merkityksen puolalaiselle yhteiskunnalle hän alkoi pyrkiä entistä laajempaan yhteistyöhön

¹⁷⁹ Szulc 1995, 410–412. Kirjeen sisältö ei ollut julkista vuonna 1995. Weigel (2001, 573–574) sitä vastoin sisällytti kirjeen kirjaansa.

¹⁸⁰ Szulc 1995, 412–413.

¹⁸¹ Szulc 1995, 414. Lainausmerkit alkuperäistekstistä. Discussing the visit that evening at dinner with his closest aides, the pope indicated that he was “exalted” and pleased by it. He said that Gorbachev had told him that he was prepared “to go all the way on religious liberties and other freedoms.”

¹⁸² Szulc 1995, 410–411, 414.

¹⁸³ Szulc 1995, 415.

¹⁸⁴ Szulc 1995, 370.

kirkon kanssa maan uudistamiseksi.¹⁸⁵ Szulc luonnehtikin kirkon tulleen tasavertaiseksi neuvottelukumppaniksi Puolan uudesta suunnasta päätettäessä.¹⁸⁶

Kirkon asema ei kuitenkaan vahvistunut pelkästään maan sisäisin voimin, vaikka Szulc mainitseekin Puolan priimaksen, kardinaali Wyszyńskin monessa yhteydessä aktiivisena yhteiskunnallisena osallistujana.¹⁸⁷ Szulcin näkemyksen mukaan Johannes Paavali oli se henkilö, joka pyrki aktiivisesti dialogiin Puolan ja Neuvostoliiton johtajien kanssa. Tästä esimerkkinä olivat paavin Brežneville, Jaruzelskille ja Gorbatšoville lähettämät kirjeet. Paavi toimikin usein omin neuvoin, ohittaen esimerkiksi Puolan episkopaatin.¹⁸⁸

Szulcin näkemyksissä Johannes Paavali esiintyy rauhanvälittäjänä ennen muuta kotimaansa Puolan kysymyksessä. Szulc ei kuitenkaan kiistä sitä, etteikö Puolan demokratisoituminen ja Solidaarisuus-liikkeen aikaansaama liikehdintä olisi kannustanut toisinajatteliijoita myös muualla Itä-Euroopassa. Vaikka paavi oli valmis ”aggressiiviseen ulkopolitiikkaan”¹⁸⁹, Szulc ei esitä, että hänen ensisijainen pyrkimyksensä olisi ollut kommunismin romahduttaminen. Johannes Paavali pyrki diplomatiallaan saavuttamaan kirkolle lisää elintilaa ja löytämään tavan tulla toimeen myös sosialistisissa valtioissa. Szulcin mukaan paavi oli myöntänyt paitsi oman roolinsa, myös Jaruzelskin ja Gorbatšovin merkityksen Puolassa käydyille neuvotteluille, mutta kommunismi oli viime kädessä kaatanut itse itsensä.¹⁹⁰

3.2. Bernstein ja Politi keskittyvät Valkoiseen taloon

Szulcin kirjan ilmestymistä seuraavana vuonna 1996 julkaistiin Carl Bernsteinin ja Marco Politin kirjoittama *His Holiness: John Paul II and the hidden history of our time*, joka keskittyi ruotimaan paavin toimintaa maailmanpolitiikassa.¹⁹¹

Carl Bernstein on amerikkalainen tutkiva journalisti. Hän tuli 1970-luvulla tunnetuksi oltuaan *The Washington Postin* toimittajana paljastamassa Watergate-skandaalia, joka johti Yhdysvaltain presidentti Nixonin eroamiseen virastaan. Bernstein toimii nykyisin politiikan kommentaattorina Yhdysvalloissa. Kirjan toinen kirjoittaja Marco Politi on Vatikaaniin erikoistunut roomalainen toimittaja, joka kirjan julkaisemisen aikaan työskenteli italialaiselle *La Repubblica* -sanomalehdelle. Hänen kokemuksensa Vatikaanin kirjeenvaihtajana on

¹⁸⁵ Szulc 1995, 403.

¹⁸⁶ Szulc 1995, 352, 403, 409.

¹⁸⁷ esim. Szulc 1995, 340–341, 346–347.

¹⁸⁸ Szulc 1995, 343.

¹⁸⁹ Szulc 1995, 284.

¹⁹⁰ Szulc 1995, 410, 416.

¹⁹¹ Bernstein & Politi 1996.

vuosikymmenten mittainen, ja hän on kirjoittanut kirjat myös Johannes Paavali II:n seuraajista, Benedictus XVI:sta ja Franciscuksesta.¹⁹²

Bernstein ja Politi tulkitsivat kirjassaan monet Johannes Paavalin toimet toisin kuin Szulc. *His Holinessin* painopiste oli paavin kääntymisessä kohti länttä, siinä missä Szulc korosti katolisen kirkon suhteita sosialistisiin maihin. Bernsteinin ja Politin mukaan paavi lakkautti edeltäjiensä aikana muotoillun Vatikaanin *Ostpolitikin*, jonka pyrkimyksenä oli lähentyminen ja liennytyt sosialististen Itä-Euroopan maiden kanssa dialogin ja myönnötyksien kautta. Paavi vaati kirkolle uutta, suurempaa roolia, eikä vain tyytynyt tavoittelemaan sille elintilaa kommunistihallintojen varjossa.¹⁹³

Huomattavin ero Bernsteinin ja Politin lähtökohdissa Szulciin verrattuna on paavin Yhdysvaltain-suhteiden merkityksen korostaminen. Kommunismin romahtamisen kannalta Bernstein ja Politi nostivat paavin yhteistyön Yhdysvaltain hallinnon kanssa yhtä tärkeäksi, kuin paavin matkat kotimaahansa Puolaan.¹⁹⁴ Heidän mukaansa paavi alkoi valintansa jälkeen johtaa Vatikaanin ulkopoliittikkaa omien näkemystensä mukaisesti, mikä huomattiin myös kuuriassa:

Alkoi levitä käsitys, jonka mukaan paavi valmistautui ideologiseen taisteluun – eikä Vatikaanilla olisi muuta mahdollisuutta kuin seurata mukana.¹⁹⁵

Bernstein ja Politi ymmärsivät Johannes Paavalin näkemykset siten, että kahtiajako ”meihin” ja ”teihin” oli selvä. Vatikaani oli eri leirissä kuin kommunistit.¹⁹⁶

Paavin suhteista kotimaahansa Bernstein ja Politi nostivat esiin hänen vahvan yhteytensä Solidaarisuus-liikkeeseen ja sen syntyvaiheisiin. Jo ensimmäisen Puolan-vierailunsa aikana paavi asetti vastakkain slaavikansat ja neuvostoimperiumin, luoden kansalaisiin tulevaisuudentoivoa. Hän kuitenkin vältti puheissaan suoraa vastakkainasettelua, vaikka saikin aikaan huolestuneisuutta Puolan kommunistijohdossa.¹⁹⁷ Työväestön lakkojen puhjettua Puolassa 1980 paavi lähetti oman sihteerinsä maahan seuraamaan tilannetta. Lakoissa oli Bernsteinin ja Politin mukaan kyse kansannoususta, joka toi aiemmin hajanaiset toisinajattelijapiirit – työväestön, älymystön ja kirkon – yhteen.¹⁹⁸ Puolan priimas Wyszynskin keinot eivät enää riittäneet, minkä vuoksi paavi otti ohjat käsiinsä:

¹⁹² Bernstein & Politi 1996; CB s.d.; MP s.d.

¹⁹³ Bernstein & Politi 1996, 7.

¹⁹⁴ Bernstein & Politi 1996, 10–11.

¹⁹⁵ The impression began to spread that the pope was getting ready for an ideological battle – and the Vatican would have no choice but to go along. Bernstein & Politi 1996, 188.

¹⁹⁶ Bernstein & Politi 1996, 189.

¹⁹⁷ Bernstein & Politi 1996, 224, 231–233.

¹⁹⁸ Bernstein & Politi 1996, 238, 239.

Niinpä paavi teki jotain, mitä kardinaali Wyszyński ei olisi voinut eikä halunnut tehdä: Hän siunasi lakon julkisesti. Tämä oli käännekohta. Nyt Gdanskin piispa Lech Kaczmarek jakoi Wałęsalle ja muille neljälletoista lakkokomitean jäsenelle paavi Johannes Paavali II:n mitalit.¹⁹⁹

Bernstein ja Politi nostivat näin esille paavin vankan tuen Solidaarisuus-liikkeelle, myös erot hänen ajattelussaan suhteessa kardinaali Wyszyńskiin. Wyszyński oli toiminut vuosikymmeniä omien periaatteidensa mukaisesti pyrkien rinnakkaiseloon kommunistien kanssa, mutta tässä paavin katsottiin ohjanneen kirkkoa radikaalimpaan suuntaan.²⁰⁰ Wyszyńskin kuoltua vuonna 1981 hänen tehtävänsä otti Józef Glemp, jonka Wyszyński oli itse valinnut seuraajakseen. Paavin kerrottiin kritisoineen yhtä lailla sekä Wyszyńskin että Glempin tapoja hoitaa asioita kommunistihallinnon kanssa.²⁰¹ Tämän tulkinnan mukaan paavi näytti todella hylänneen edeltäjiensä toimintatavat tukiessaan Puolan hallituksenvastaisia pyrkimyksiä aiempaa selvemmin. Bernsteinin ja Politin näkemys Szulcin kanssa on huomattava, sillä Szulc antoi ymmärtää Wyszyńskin ja Glempin toimineen paavin kumppaneina Puolassa.

Johannes Paavalin ja Wojciech Jaruzelskin suhdetta Bernstein ja Politi eivät kuvanneet lämpimäksi. Erityisesti Jaruzelskin joulukuussa 1981 Puolaan asettama sotatilalaki hiersi miesten välejä. Bernsteinin ja Politin mukaan sotatilalaki oli viime kädessä Jaruzelskin oma päätös, josta hänet oli saanut vakuuttuneeksi Solidaarisuuden radikalisoituminen.²⁰² Myös Bernstein ja Politi viittasivat paavin Jaruzelskille lähettämään kirjeeseen, mutta eivät puhuneet kirjeenvaihdosta, vaikka kertoivatkin Jaruzelskin vastanneen paavin kirjeeseen. Paavin sanottiin olleen yhteydessä Jaruzelskiin myös YK:n silloisen alipääsihteerin, Bogdan Lewandowskin, välityksellä. Hän oli kansallisuudeltaan puolalainen ja Yhdysvaltojen tähän tehtävään kutsuma.²⁰³ Julkisuudessa paavi tuomitsi Puolan sotatilalain ja Solidaarisuuden johtohahmojen vangitsemiset kovin sanoin.²⁰⁴

Jaruzelskin ja paavin myöhemmissä tapaamisissa heitä yhdistävä tekijä oli kuitenkin Gorbatšov. Bernsteinin ja Politin mukaan miesten tavatessa vuonna 1987 Jaruzelski kertoi paaville tietonsa Gorbatšovista ja tämän ajattelusta. Lisäksi tämä ilmoitti olevansa valmis

¹⁹⁹ Thus did the pope do something that cardinal Wyszyński couldn't and wouldn't do: He publicly blessed the strike. This was a turning point. Now the bishop of Gdansk, Lech Kaczmarek, presented Wałęsa and the other fourteen members of the strike committee with medals of Pope John Paul II. Bernstein & Politi 1996, 242–243.

²⁰⁰ Bernstein & Politi 1996, 242–243.

²⁰¹ Bernstein & Politi 1996, 311, 354.

²⁰² Bernstein & Politi 1996, 333.

²⁰³ Bernstein & Politi 1996, 342–343, 344–345, 353.

²⁰⁴ Bernstein & Politi 1996, 353.

luopumaan vallastaan rauhanomaisesti. Jaruzelskin mainittiin saapuneen Vatikaaniin varsin sovittelevalla asenteella.²⁰⁵

Tässä vaiheessa Jaruzelski kosiskeli avoimesti paavia – ja historiallisia voimahahmoja. Kuten tavallista, hän etsi arvostamiensa tahojen hyväksyntää, olivatpa ne sitten Kremlissä tai Vatikaanissa. Omassa (kyseenalaisessa) kertomuksessaan hän väitti, että sotatilain brutaalien rajoitusten asettamisen jälkeen hän yhtäkkiä käänsi kelkkansa pitkäaikaisen demokratiamielijohteensa mukaan.²⁰⁶

Kunnioitus ei ollut täysin molemminpuolista. Bernsteinin ja Politin mukaan paavi suhtautui Jaruzelskiin verraten pragmaattisesti: ”Jaruzelskin kanssa toimiessaan paavi pyrki aina tarjoamaan kenraalille näkemyksen, joka olisi Moskovan antamaa toivottavampi.”²⁰⁷ Toisin kuin Szulc, Bernstein ja Politi eivät maininneet miesten ystävyystyneen yhtään enempää kuin heidän omien päämääriensä saavuttamiseksi oli tarpeen. Tässä suhteessa henkilökemioilla ei ollut merkitystä.

Henkilökemioita Bernstein ja Politi puolestaan löysivät erityisesti paavin ja Ronald Reaganin väliltä. Ensitapaamisessaan Vatikaanissa kesäkuussa 1982 Johannes Paavali ja Reagan saavuttivat Bernsteinin ja Politin mukaan yhteisymmärryksen siitä, että ”neuvostoimperiumin romahtaminen oli väistämätöntä”.²⁰⁸ Miehiä yhdisti tämän lisäksi paitsi näyttelijätausta, myös salamurhayrityksistä selviäminen, jonka molemmat ajattelivat olleen Jumalan johdatusta.²⁰⁹

Reaganin suhtautuminen katolisuuteen oli lähtökohtaisesti myönteistä, vaikka hän itse oli protestantti. Hän oli nimittänyt presidenttinä lähipiiriinsä ja erityisesti ulkopolitiikan tehtäviin monia katolilaisia.

Reaganin tavoin heidän perusnäkemyksensä marxismi-leninismistä oli teologinen: Kommunismi oli *hengellisesti* paha. - -, Reagan pyrki sekä avoimesti että salassa muodostamaan mitä läheisimmän suhteen paavin ja Vatikaanin kanssa.²¹⁰

Reagan oli ensimmäisen presidenttikautensa alusta asti ollut kiinnostunut Puolan tilanteesta, sillä hän piti Solidaarisuuden onnistumista mahdollisuutena järkyttää myös muita sosialistisia valtioita Itä-Euroopan alueella.²¹¹ Reaganin neuvonantajat olivat pitäneet häntä perillä Puolan

²⁰⁵ Bernstein & Politi 1996, 457.

²⁰⁶ By this time, Jaruzelski was openly courting the pope – and the forces of history. As usual, he sought the approval of those he admired, whether in the Kremlin or in the Vatican. In his (dubious) version of events, he claimed that, after imposing the brutal restrictions of martial law, he suddenly reversed direction out of a long-standing democratic impulse. Bernstein & Politi 1996, 458.

²⁰⁷ But in his dealings with Jaruzelski, the pope always tried to offer the general a vision preferable to Moscow’s. Bernstein & Politi 1996, 458.

²⁰⁸ [T]he collapse of the Soviet empire was inevitable. Bernstein & Politi 1996, 355–356.

²⁰⁹ Bernstein & Politi 1996, 275, 293–295, 357. Reagania oli ammuttu Washingtonissa 30.3.1981, kun taas paavia ammuttiin Vatikaanin Pietarinaukiolla 13.4.1981.

²¹⁰ Like Reagan, their basic view of the Marxist-Leninist canon was theological: Communism was *spiritually* evil. - -, Reagan sought both openly and covertly to forge the closest of ties with the pope and the Vatican. Bernstein & Politi 1996, 261. Kursiivi alkuperäisestä.

²¹¹ Bernstein & Politi 1996, 260–264.

tapahtumista, minkä lisäksi tietojenvaihtoa ja yhteistyötä katolisen kirkon kanssa suunniteltiin. Yhdysvaltain keskustiedustelupalvelun CIA:n johtaja William Casey ja Reaganin turvallisuusneuvonantaja William P. Clark olivat käyneet tapaamassa Vatikaanin Washingtonin delegaattia Pio Laghia, sekä paavin ystävää Philadelphian kardinaali John Krolia. Krol oli vakuutellut paavia siitä, että yhteistyöhön ryhtyminen Reaganin hallinnon kanssa olisi Vatikaanin intressien mukaista.²¹²

Varsinaisina yhteyshenkilöinä Yhdysvaltain ja Vatikaanin välisissä suhteissa toimivat William Casey ja Reaganin erikoissuurlähettiläs, eläköitynyt kenraali Vernon Walters. Kumpikin vieraili Bernsteinin ja Politin mukaan paavin luona useita kertoja Reaganin presidenttikauden ensimmäisen kuuden vuoden aikana.²¹³ Erityisen suureen rooliin Bernstein ja Politi nostivat Vernon Waltersin vierailun paavin luona marraskuussa 1981, juuri ennen Jaruzelskin sotatilalakia. Vierailun aikana Walters oli esitellyt Yhdysvaltain sotilastiedustelun satelliittikuvia Puolan rajalta, jota Varsovan liiton joukot näkyivät miehittävän. Tällä tavoin paavi oli saatu suostuteltua yhteistyöhön Yhdysvaltojen kanssa. Reaganin hallinnossa uskottiin, että yhteistyö oli tärkeää paitsi tietojenvaihdon kannalta, myös siksi, että paavin vaikutusvallan Puolan sisäisissä asioissa katsottiin olleen vahva. Sekä tietojenvaihdolla että paavin roolia hyödyntämällä oli tarkoitus edistää Reaganin pyrkimystä kaataa Neuvostoliitto ja kommunismi Puolan Solidaarisuus-liikkeen pyrkimyksiä tukemalla.²¹⁴

Reaganin hallinnon ja Johannes Paavalin aloittama yhteistyö ei Bernsteinin ja Politin mukaan rajoittunut vain Itä-Eurooppaan, vaan valtionjohtajat myötälivä toistensa intressejä myös muissa asioissa. Reaganin aikana abortinvastainen politiikka koventui Yhdysvalloissa, kun taas paavin kerrottiin antaneen hiljaisen hyväksyntänsä NATO:n uusille ohjusjärjestelmille Euroopassa. Lisäksi Vatikaaniin välitettiin Yhdysvaltain keräämää tiedustelutietoa Etelä-Amerikan vallankumouksellista vapautuksen teologiaa kannattavien katolisten pappien toimista. Ronald Reaganin ja paavin intressit olivat varsin lähellä toisiaan monissa asioissa.²¹⁵

Szulcin sekä Bernsteinin ja Politin välinen erimielisyys näkyy selkeästi heidän tavassaan kertoa Reaganin Puolaan asettamista talouspakotteista. Pakotteet oli asetettu vastatoimena maahan julistetulle sotatilalaille. Szulc piti pakotteita Reaganin virheenä. Tämä oli hänen mukaansa seurausta siitä, ettei Washingtonissa tiedetty Johannes Paavalin ja

²¹² Bernstein & Politi 1996, 266–268.

²¹³ Bernstein & Politi 1996, 269.

²¹⁴ Bernstein & Politi 1996, 261–263, 322–325.

²¹⁵ Bernstein & Politi 1996, 270–271, 474.

Jaruzelskin hyvistä suhteista, joiden myötä tilanne olisi kohentunut neuvottelemalla. Szulcin mukaan pakotteet vain rankaisivat jo rankaistua kansaa, eikä Johannes Paavali ollut niiden kannalla.²¹⁶

Bernsteinin ja Politin tulkinnassa Yhdysvaltain pakotteet toimivat Solidaarisuuden kaipaamana vipuvoimana sen vaatiessa neuvotteluja hallituksen ja opposition välille. Jaruzelskin perustamaa konsultaatiokomiteaa he pitivät hallituksen epätoivoisena yrityksenä saada Yhdysvallat lieventämään pakotteitaan. Yhdysvallat luopui pakotteista vasta helmikuussa 1987 Vatikaanin vakuutettua Reaganin siitä, että ennakkoehtona pidetyt neuvottelut opposition kanssa olivat toteutumassa.²¹⁷

Varsinainen käännekohta Itä-Euroopan tilanteen muuttumiselle oli ollut Mihail Gorbatšovin valinta Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeriksi vuonna 1985. Bernsteinin ja Politin mukaan Jaruzelskin ja Gorbatšovin välinen yhteisymmärrys oli rohkaissut Jaruzelskia vapauttamaan Puolan poliittisia oloja. Myös Jaruzelskin sovitteluus Vatikaanissa vuonna 1987 oli seurausta tästä.²¹⁸ Myös Johannes Paavali tuntui Bernsteinin ja Politin mukaan ymmärtäneen Gorbatšovia miesten tavatessa joulukuussa 1989:

Puolan vapautumisessa ja Länsi-Ukrainan kommunismin hajoamisessa paavi näki itsensä ja Gorbatšovin slaavilaisina sukulaissieluina, joiden tavoitteet olivat yllättävänkin samankaltaiset. Gorbatšov oli samaa mieltä. Eikä Neuvostoliiton yhtenäisyys ollut suinkaan yhteisistä tavoitteista vähäisin.²¹⁹

Paavi arvosti Gorbatšovia ja tämän halua uudistaa kommunistista järjestelmää, vaikka arvelikin tämän uudistusten johtavan epäonnistumiseen. Kuten myös Reagania, paavi piti Gorbatšovia ”Jumalan työkaluna”, joka omalla toiminnallaan edisti katolilaisten uskonnonvapautta sosialistisissa maissa.²²⁰ Bernsteinin ja Politin mukaan paavi toivoi Gorbatšovin uudistusten edistymistä ja Neuvostoliiton pysymistä yhtenäisenä sen rajojen sisäpuolella käydyistä kansallisista sodista huolimatta.²²¹

Bernstein ja Politi ymmärsivät Gorbatšovin tarvinneen paavin kansainvälistä arvovaltaa uudistustensa toteuttamiseen. Tätä hän olikin tullut Vatikaanista hakemaan. Hyvien suhteiden solmiminen oli siis hänelle tärkeämpää kuin paaville. Tätä asetelmaa paavi käytti hyväkseen tavoittelemalla Neuvostoliiton kristityille oikeuksia Gorbatšovin ongelmien kustannuksella.²²²

²¹⁶ Szulc 1995, 378–379.

²¹⁷ Bernstein & Politi 1996, 459.

²¹⁸ Bernstein & Politi 1996, 450, 453, 457.

²¹⁹ With the liberation of Poland and the disintegration of communism west of the Ukraine, the pope saw himself and Gorbachev as kindred Slavic souls with surprisingly common objectives. Gorbachev agreed. Not the least of their shared goals was the cohesion of the USSR. Bernstein & Politi 1996, 473.

²²⁰ Bernstein & Politi 1996, 475.

²²¹ Bernstein & Politi 1996, 473.

²²² Bernstein & Politi 1996, 476–477.

Paavin katsottiin olleen läheisempi Gorbatšovin, kuin tammikuussa 1989 virkaansa astuneen Yhdysvaltain presidentti Bushin kanssa. Paavi ei arvostanut Bushin politiikkaa, jota piti liian itsekkäänä ja kansallismielisenä. Gorbatšov puolestaan oli osoittanut ajattelevansa monista asioista samoin kuin Johannes Paavali itse. Paavin oletettu yhteistyö Yhdysvaltain kanssa oli perustunut tämän henkilökohtaiseen suhteeseen presidentti Reaganin kanssa. Päämiehen vaihduttua yhteistä linjaa ei enää ollut löytynyt. Gorbatšovin uudistuksissa paavin sijaan oli nähnyt mahdollisuuden kohentaa kristittyjen asemaa Itä-Euroopassa. Tämän lisäksi Gorbatšov oli slaavi, kuten Johannes Paavalikin.²²³

Bernsteinin ja Politin tulkinnassa Johannes Paavali pyrki varsin omavaltaisesti omiin ulkopoliittisiin päämääriinsä. Valtiosihteeri Agostino Casarolin rooli jäi kirjassa pieneksi, mikä voi kertoa paavin oman aktiivisuuden lisäksi yhteistyötahojen halusta toimia suoraan paavin kanssa. Tämän kerrottiin toteutuneen erityisesti yhdysvaltalaisen Vernon Waltersin suhteen.²²⁴ Paavi esitettiin edeltäjiensä muovaaman Vatikaanin *Ostpolitikin* lakkauttajana. Hänen pyrkimyksenään ei ollut rinnakkaiselo sovussa kommunismin kanssa, vaan kirkon vapauttaminen täysivaltaiseksi toimijaksi Itä-Euroopassa samalla tavoin kuin se jo oli lännessä. Kuvaamalla paavin voimakkaasti kommunismin vastaisena Bernstein ja Politi tulivat korostaneeksi hänen ajattelunsa samankaltaisuutta kylmän sodan toisen osapuolen, Yhdysvaltain senhetkisten johtohahmojen kanssa.

Näistä lähtökohdista käsin on luontevaa, että Bernstein ja Politi keskittyivät kuvaamaan Yhdysvaltain ja Vatikaanin välille oletettua tiivistä yhteistyötä. Heidän mukaansa sekä paavi että Reagan olivat molemmat voimakkaita kommunismin vastustajia. Tästä syystä heidän katsottiin liittoutuneen kommunismin heikentämiseksi sekä Itä-Euroopassa että muualla maailmassa. Tässä Bernstein ja Politi poikkesivat aiemmasta Johannes Paavalin elämäkerrasta: Szulcin mukaan Reagan oli tarjonnut paaville taloudellista tukea solidaarisuuden kaatamiseksi, mistä paavi oli kuitenkin kieltäytynyt. Vaikka tietojenvaihtoa maiden välillä kuitenkin tapahtui, Szulcin mukaan puheet liittoutumisesta olivat keksittyjä.²²⁵

Toinen merkittävä eroavaisuus Bernsteinin ja Politin sekä Szulcin näkemysten välillä oli Johannes Paavalin suhde Puolan valtionpäämieheen Wojciech Jaruzelskiin. Szulc antoi ymmärtää miesten välillä käydyin huomattavasti enemmän kirjeenvaihtoa ja dialogia, kuin mitä Bernstein ja Politi olettivat. Bernstein ja Politi korostivat Szulcia enemmän Jaruzelskin tiivistä yhteyttä Kremliin ja Neuvostoliiton johtajiin. Bernsteinin ja Politin kerronnassa kolme

²²³ Bernstein & Politi 1996, 474.

²²⁴ Bernstein & Politi 1996, 329.

²²⁵ Szulc 1995, 379, 381.

merkittävintä toimijaa olivat kuurian lisäksi Reaganin hallinto Yhdysvalloissa ja Kreml Moskovassa. Puolan johto näkyi toimineen Neuvostoliiton talutushihnassa ja olleen siten herkemmin samaistettavissa Neuvostoliittoon kylmän sodan toisena napana. Tässä suhteessa Bernsteinin ja Politin käsitys vaikuttaa mustavalkoisemmalta kuin Szulcin. Heille sosialistiset valtiot näyttäytyivät yhtenäisempänä Neuvostoliiton vaikutuspiirinä.

3.3. Weigelin ja Vircondelet'n elämäkertojen keskiössä ovat kristityt

Tässä tarkasteltavista Johannes Paavali II:n elämäkertoista sisällöltään laajin on yhdysvaltalaisen George Weigelin *Witness to Hope: The Biography of John Paul II*. Kirja on julkaistu vuonna 1999, mutta käytössäni on vuoden 2001 painos. Weigelin mukaan kirja on Johannes Paavalin itsensä pyytämä ja mahdollistama, mutta tämä ei ole vaikuttanut kirjoitusprosessiin.²²⁶ Weigel toimi kirjoitushetkellä ja toimii yhä tutkijana yhdysvaltaisessa Ethics and Public Policy Center -ajatushautomossa.²²⁷ *Witness to Hope* on varsin yksityiskohtainen kuvaus Karol Wojtyła'n elämänvaiheista ja erityisesti paaviuskauden tapahtumista aina toisen vuosituhatosen loppuun saakka.

Ranskalainen Alain Vircondelet keskittyi teoksessa *Johannes Paavali II: Elämäkerta* kuvailemaan paavin henkilökohtaista hurskautta ja suurta kansansuosiota. Ranskankielinen alkuteos ilmestyi vuonna 2004 ja käyttämäni suomenkielinen käännös vuonna 2005. Vircondelet toimi paitsi elämäkertakirjailijana, myös opettajana Pariisin katolisessa yliopistossa.²²⁸ Elämäkerta suhtautui Johannes Paavali II:een huomattavan myönteisesti ja esittelee hänen tekemiään pyhiinvaellusmatkoja kuvaten paavin vierailukohteissaan nauttimaan kansansuosiota.

Johannes Paavali II oli ensimmäinen ei-italialainen paavi sitten 1500-luvun ja kaikkien aikojen ensimmäinen puolalainen.²²⁹ Weigel huomautti kirjassaan valinnan olleen järkytys lehdistön ja kommunistisen puolueen ohella ennen kaikkea kuurian italialaisille jäsenille. Paavi astui virkaansa Krakovan arkkipiispan istuimelta ja tuli täten Vatikaanin organisaatioiden ulkopuolelta. Tämä näkyi hänen toiminnassaan paaviuden alusta asti. Johannes Paavali osoitti toimivansa halutessaan toisin kuin mihin Vatikaanissa oli totuttu. Weigelin mukaan Johannes Paavali oli päättänyt määrätietoisesti johtaa samoin metodein kuin oli johtanut piispana Puolassa kahdenkymmenen vuoden ajan.²³⁰ Paavi piti myös kiinni

²²⁶ Weigel 2001, 14–15

²²⁷ EPPC s.d.

²²⁸ Vircondelet 2005.

²²⁹ Coppa 2014, 203.

²³⁰ Weigel 2001, 265–267.

puolalaisuudestaan, mikä näkyi päätöksessä pitäytyä entisessä vaakunassaan ja erityisesti viittauksissa kotimaansa kirkon vainoihin.²³¹

Weigel katsoi paavin tehneen tietoisia ratkaisuja kotimaansa oloihin vaikuttaakseen. Näistä yhtenä esimerkkinä hän mainitsee paavin huolehtineen siitä, että juhlava virkaanastujaismessu oli täsmälleen Puolan television kanssa ennalta sovitun mittainen, jottei kommunistinen kommentaattori ehtinyt messun lopuksi enää kommentoimaan tilaisuutta.²³² Puolalaisille maanmiehilleen paavi vakuutti Puolan katolisen kirkon olevan ”erityisen todistuksen kirkko”, minkä merkinä oli puolalaisen valinta Pyhälle istuimelle.²³³ Muutoin paavin puheista kuului Weigelin mukaan alusta asti selkeä uskonnonvapauden puolustus.²³⁴ Paavi oli tunnistanut uuden asemansa arvovallan ja alkoi hallinnollisten ja opillisten asioiden ohella puolustaa tärkeäksi katsomiaan asioita, jotka usein liittyivät selkeimmin hänen kotimaahansa Puolaan.

Weigel kuitenkin tähdensi, ettei Johannes Paavali pitänyt kommunismin kukistamista itsetarkoituksellisena päämääränään:

Karol Wojtyła ei paaviksi tullessaan ollut valmista suunnitelmaa Neuvostoliiton tai sen vaikutuksen alaisen imperiumin purkamiseksi. Hänelle ei olisi tullut mieleenkään ajatella velvollisuuksiaan sellaisina. Hän halusi määrätietoisesti todistaa totuutta Kristuksen evankeliumin ihmiskuvasta – ja tietoisesti evankelioiva paavius joutui väistämättä vastaamaan kommunismin esittämiin vastaväitteisiin ihmisluonnosta, yhteisöstä ja kohtalosta.²³⁵

Paavin näkemykset pohjautuivat hänen kristilliseen ihmiskäsitykseensä ja evankeliumin vapauttavaan voimaan. Kommunismin ajatuksia ihmisen vapaudesta ilman uskontoa hän piti valheellisena. Paavin taipumaton evankeliumin julistaminen osoittautui haasteeksi kommunisteille, jotka olivat varautuneet Vatikaanin myöntyvän idänpolitiikan jatkumiseen.²³⁶ Bernstein ja Politi pitivät paavia ainakin jossain määrin länsimaisena ideologina ja marxilaisuuden vastustajana, mutta Weigel ei pitänyt paavia poliitikkona.

Alain Vircondelet käsitteli Johannes Paavalin paaviuden ensi hetkiä korostaen paavin alusta lähtien nauttimaan suurta suosiota. Paavin henkilökohtaiset ominaisuudet ja kyvyt tekivät hänestä oitis suosituksen johtajan.

Johannes Paavali II vetoaa mystisellä uskonpalollaan ja henkilökohtaisella karismallaan, sillä hämmentävällä varmuudella, joka saa hänet toimimaan. Suurten romantikkojen tapaan hän käyttää

²³¹ Weigel 2001, 265, 268–269.

²³² Weigel 2001, 269.

²³³ Weigel 2001, 270.

²³⁴ Weigel 2001, 272, 274.

²³⁵ Karol Wojtyła did not come to the papacy with a master plan for dismantling the Soviet Union or its external empire. It would never have occurred to him to think of his responsibilities in those terms. He was determined to give public witness to the truth about the human condition contained in the gospel of Jesus Christ – and a deliberately evangelical papacy necessarily confronted the counterclaims about human nature, community, and destiny embedded in communism. Weigel 2001, 281.

²³⁶ Weigel 2001, 281, 847.

hyväkseen jopa runoutta. Hän tietää, mikä saa ihmiset liikuttumaan, mitkä sanat nostattavat, mitkä käskyt vaikuttavat ja mitkä syvälliset merkitykset koskettavat.²³⁷

Suureen yleisöön vetoavien esiintyjänlahjojen lisäksi Vircondelet totesi Johannes Paavalin ennen kaikkea hurskaaksi ja vaatimattomaksi, mutta samalla opillisesti järkähtämättömäksi. Vircondelet osoitti paavin kantojen perustuvan ennen kaikkea vankkaan oikean uskonopin kunnioittamiseen ja suojelemiseen.²³⁸ Sekä Weigelin että Vircondelet'n näkemyksissä Johannes Paavalin virkakauden ensi hetkistä paavin ensisijainen pyrkimys oli levittää evankeliumia. Evankeliumin sanoman kautta hän tuli kuitenkin osallistuneeksi myös maailmanpolitiikan tapahtumiin puolustaessaan kristillistä maailmankuvaa ja ihmiskäsitystä.

Paavin ensimmäisen ulkomaanmatkan suuntauduttua Väli-Amerikkaan toinen matkakohde oli Johannes Paavalin kotimaa Puola. Pyhän istuimen toive oli ajoittaa vierailu puolalaisen pyhän Stanislauksen muistopäivälle, mikä ei vastarintasymboliikkansa takia kuitenkaan sopinut maan puoluejohdolle. Puolan kommunistipuolueen johtaja Edward Gierek oli muutenkin joutunut hankalaan välikäteen Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeri Leonid Brežnevin vastustettua paavin päästämistä kommunistisen Puolan maaperälle. Gierek ei katsonut voivansa evätä puolalaiselta paavilta pääsyä kotimaahansa ja salli vierailun. Neuvotteluissa hän kuitenkin onnistui estämään vierailun osumisen pyhän Stanislauksen muistopäiväksi 8. toukokuuta. Vierailun ajankohdaksi sovittiin 2.–10.6.1979.²³⁹

Weigelin mukaan nämä yhdeksän päivää muuttivat maailmanpolitiikan suunnan.²⁴⁰ Paavin matkaohjelma oli sidottu puolalaisen katolisuuden tärkeimmille muistopaikoille ja se piti sisällään ulkoilmajumalanpalvelusten lisäksi muun muassa tapaamisen maan presidentti Henryk Jabłońskin ja puoluejohtaja Gierekin kanssa.²⁴¹ Vierailun suurin merkitys näkyi kuitenkin paavin tavatessa tavallisia puolalaisia. Paavi oli tähdentänyt olevansa ennen muuta pyhiinvaelluksella, minkä Weigel huomasi myös vierailun vaikutuksissa. Puheissaan Johannes Paavali oli auttanut valamaan puolalaisiin ymmärryksen itsestään yhtenäisenä kansana kommunistisen valheen varjossa. Weigel toisaalta korosti, että vierailun pyhiinvaellusluonne esti kansanjoukkojen liikehdintää ja koko vapautusaatetta kehittymästä väkivaltaisiksi.²⁴²

²³⁷ Vircondelet 2005, 217.

²³⁸ Vircondelet 2005, 232.

²³⁹ Weigel 2001, 300–304; Riccards 2012, 551.

²⁴⁰ Weigel 2001, 304.

²⁴¹ Weigel 2001, 300, 302, 306.

²⁴² Weigel 2001, 320–323.

Weigel katsoi paavin vierailun myötävaikuttaneen voimakkaasti Solidaarisuus -liikkeen syntymiseen seuraavan vuoden elokuussa. Työläisten kohonnut omanarvontunto ja herännyt ajatus yhteisestä vastarinnasta olivat hänen mukaansa paavin aikaansaannoksia:

Sekä paikalla olleiden että asioita sittemmin tutkineiden mukaan mikään siitä ei olisi ollut edes kuviteltavissa ilman Johannes Paavalin yhdeksän päivän vierailua kesäkuussa 1979. *Silloinen* moraalinen vallankumous muodosti perustan myöhemmin tapahtuneelle sosiaaliselle ja poliittiselle vallankumoukselle.²⁴³

Tässä oletuksessaan Weigel poikkesi Szulcin näkemyksestä, jonka mukaan Puolan yhteiskunnallinen tilanne olisi muutoinkin johtanut työväestön mielenilmauksiin ja lakkoihin. Alaviitteessään Weigel mainitsi Szulcin näkemyksen olleen väärä ja Szulcin jäävän näkemyksineen yksin. Szulcin näkemyksen Weigel oletti pohjautuvan Puolan kommunistisen puolueen johdon näkemyksiin, joita Weigel kirjoitti Szulcin käyttäneen pääasiallisina lähteinään.²⁴⁴

Vircondelet'n mukaan paavin ”puheiden hengellinen palo nostattaa vastarinta-ajatuksia”. Vircondelet tulkitsi paavin puheiden sisältäneen piilotettuja poliittisia merkityksiä Puolan tilanteesta, vaikka eivät varsinaisesti käsitelleetkään päivänpolitiikkaa.²⁴⁵ Paavi muistutti puolalaisia myös omasta isänmaanrakkaudestaan herättäen näin maanmiestensä kansallistunteen. Vircondelet'n mukaan puolalaiset olivat vapautuneita iloitsemaan kaduilla pelkäämättä kommunistipuoluetta paavin vierailun aikana, sillä tämä oli tullut ”palauttamaan heille heidän ylpeytensä”.²⁴⁶ Vatikaanin hiljainen vaikutusvalta oli myös myötävaikuttanut Solidaarisuus-liikkeen syntyyn ja viralliseen tunnustamiseen.²⁴⁷ Vircondelet edusti siis Weigelin kanssa samaa näkemystä siitä, että paavin ensimmäisellä kotimaanvierailulla oli varsin merkittävä vaikutus puolalaisten omanarvontunnon kehittymiselle, mikä johti myöhemmin pitkäkestoiseen ja lopulta tulokselliseen vastarintaan kommunistihallintoa vastaan. Sekä Vircondelet'n että Weigelin mukaan Itä-Euroopan kommunismin romahtamisen alkutaudit lyötiin jo varsin pian Johannes Paavalin paaviuden varhaisina vuosina.

Weigel mainitsi Johannes Paavalin tavanneen Ronald Reaganin ja miesten olleen yhtä mieltä siitä, että kommunismi on voitettavissa. Kummatkin pitivät Weigelin mukaan kommunismia olemuksellisesti pahana. Reaganin ja paavin välisen liiton Weigel kuitenkin

²⁴³ Weigel 2001, 324. According to those who were there and those who have studied the matter since, none of it was imaginable without John Paul II's nine days in June 1979. A moral revolution *then* had set the foundations for a social and political revolution later. Kursiivi alkuperäistekstistä.

²⁴⁴ Szulc 1995, 309–310; Weigel 2001, 324, 894. Viitteessään Weigel mainitsi Puolan kommunistisen puolueen keskuskomitean jäsenen ja myöhemmin pääministeri Mieczyslaw Rakowskin olleen yksi Szulcin lähteistä.

²⁴⁵ Vircondelet 2005, 237.

²⁴⁶ Vircondelet 2005, 234.

²⁴⁷ Vircondelet 2005, 260.

kiisti todeten väitteen olevan ”journalistista fantasiaa”. Myös paavi itse oli Weigelin mukaan kiistänyt salaliittoväitökset vuonna 1992 ja pitänyt Bernsteinin johtopäätöksiä väärin perustein tehtyinä.²⁴⁸ Weigel ei pitänyt Johannes Paavalin luonteelle uskottavana, että hän olisi suostunut vaikenemaan Yhdysvaltain ulkopolitiikasta vastineeksi Puolan tukemisesta. Yhdysvaltojen tiedustelutietoa saatettiin hyödyntää Vatikaanissa, mutta paavilla oli Weigelin mukaan omatkin tiedonlähteensä.²⁴⁹ Weigel suhtautui Vatikaanin ja Yhdysvaltain väliseen salaliittoon yksiselitteisen kieltävästi, kuten myös Szulc aiemmassa elämäkerrassaan. Bernsteinin ja Politin esittämät väitteet eivät siis saaneet kannatusta muissa tässä tarkastelluissa elämäkertoissa.

Analyyseissään Itä-Euroopan sosialististen tasavaltojen viimeisistä hetkistä 1980-luvun lopulla sekä Weigel että Vircondelet pitivät kiinni näkemyksestä, että mullistusten alettua Johannes Paavalin suurin työ oli jo tehty. Molemmat viittasivat paavin ja Puolan pääministeri Wojciech Jaruzelskin tapaamiseen 13. tammikuuta 1987, joka heidän mukaansa osoitti paavin jo saaneen yliotteen Puolan kommunistihallinnosta.²⁵⁰ Niinpä kolmannen kerran Puolassa vieraillessaan paavi katsoi jo kohti tulevaa:

Paavin pyhiinvaellus kesäkuussa 1979 oli syyttänyt Puolan vallankumouksen. Hänen kesäkuun 1983 pyhiinvaelluksensa oli auttanut pitämään sen hengissä. Viikon mittaisen pyhiinvaelluksen kesäkuussa 1987 oli tarkoitus luoda perusta vallankumouksen voitolle ja hahmotella asioita, joita vapaa Puola tulisi tulevaisuudessa kohtaamaan.²⁵¹

Weigel korosti, että koko vierailu ja paavin puheet sen aikana perustuivat oletukselle, että taistelu oli jo ratkennut kommunismin tappioksi.²⁵²

Kun Venäjän kristillistämisen tuhatvuotisjuhlat lähestyivät vuonna 1988, Moskovan patriarkka Pimen ilmoitti, ettei paavi ollut tervetullut osallistumaan juhlallisuuksiin.²⁵³ Kielto perustui katolisen ja ortodoksisen kirkon laajempaan erimielisyyteen koskien erityisesti Ukrainan kreikkalaiskatolista kirkkoa, jonka olemassaoloa Moskovan patriarkaatti ei tunnustanut. Tästä huolimatta Johannes Paavali käytti vaikutusvaltaansa kasvattaakseen juhlan painoarvoa julkisuudessa, jotta neuvostohallinto joutuisi tunnustamaan kristinuskon vaikutuksen venäläiseen kulttuuriin sen historian aikana.²⁵⁴

²⁴⁸ Weigel 2001, 441, 905. Viitteessään Weigel mainitsee erityisesti Bernsteinin ja Politin salaliittoväitteet.

²⁴⁹ Weigel 2001, 441–442.

²⁵⁰ Weigel 2001, 528, 530; Vircondelet 2005, 293.

²⁵¹ The Pope’s June 1979 pilgrimage had ignited the Polish revolution. His June 1983 pilgrimage had helped to keep it alive. The week-long June 1987 pilgrimage was intended to prepare the ground for the revolution’s victory and identify the basic issues the free Poland of the future would face. Weigel 2001, 543.

²⁵² Weigel 2001, esim. 548.

²⁵³ Weigel 2001, 571. Szulcin (1995, 411) mukaan paavia kielsi osallistumasta Kiovan patriarkka Filaret eikä Moskovan patriarkka Pimen.

²⁵⁴ Weigel 2001, 571–572.

Weigel julkisti kirjassaan juhlallisuuksiin lähetetyn delegaation Gorbatsšoville 13. kesäkuuta 1988 toimittaman kirjeen sisällön. Kirjeessä Johannes Paavali ehdotti keskusteluyhteyden avaamista Vatikanin ja Neuvostoliiton välille. Vastauksessaan Gorbatsšov puolestaan raotti ovea kohti diplomaattisia suhteita.²⁵⁵ Keskusteluyhteys konkretisoitui paavin ja Gorbatsšovin tavatessa toisensa Vatikanissa joulukuussa 1989. Weigelin näkemys vierailun merkityksestä oli yksioikoinen:

Ateistisen humanismin näytelmän esirippu oli laskeutunut. Sen asema mahdollisena ihmiskunnan tulevaisuutena oli murskautunut. Tätä Mihail Gorbatsšovin Vatikanin-matka tarkoitti.²⁵⁶

Kuten Jaruzelskin tapaamisen hieman yli kaksi vuotta aiemmin, Weigel tulkitse myös Gorbatsšovin vierailun pitkän prosessin päätepisteeksi. Vircondelet ei puolestaan antanut tälle vierailulle kovinkaan suurta painoarvoa.

Sekä Vircondelet että Weigel totesivat Johannes Paavalin vaikuttaneen poliittisen tilanteen kehittymiseen Itä-Euroopassa 1980-luvulla. Vircondelet käytti kirjassaan taistelutematikkaa, jossa vastapuolten päämiehinä toimivat Johannes Paavali ja kommunististen puolueiden johtajat. Kirjailija antoi kuvan hurskaan kirkonmiehen taistelusta jumalatonta paha vastaan käyttäessään sanoja kuten ”voitto” tai ”voitokas vierailu”.²⁵⁷ Weigel sen sijaan mainitsi, että ”paavin Itä-Eurooppaan kylvämät siemenet alkoivat tuottaa hedelmää”.²⁵⁸ Weigelin näkemys korosti paavin vaikuttaneen erityisesti yksilöihin, sosialististen maiden kansalaisiin, joiden riveistä nousi ”omatunnon vallankumous”.²⁵⁹

Loppuanalysissään Weigel rinnasti Johannes Paavali II:n historian suuriin paaveihin, Leo suureen (paavi vuosina 440–461) ja Gregorius suureen (paavi vuosina 590–604), jotka omansa aikanaan taistelivat barbariaa vastaan.²⁶⁰ Vircondelet kirjoitti Johannes Paavalista Mooseksena, jonka ”tehtävänä oli palauttaa kansalleen vapaus ja oma kulttuuri”.²⁶¹ Esimerkit osoittavat hienouden painotuseron siinä, pidetäänkö paavia jumalallisen johdatuksen airuena vaiko ennemmin pragmaattiseen politiikkaan taipuvana vaikuttajana.

Weigelin ja Vircondelet’n näkemykset olivat kuitenkin varsin yhtenevät sen suhteen, että paavin osuutta Itä-Euroopan poliittisissa mullistuksissa ei voida kieltää. Kirjailijoiden välillä esiintyi pieniä vivahde- ja painotuseroja tapahtumien kuvaamisessa. Ne eivät kuitenkaan olleet kyllin suuria, jotta näiden kahden elämäkerran välillä voitaisiin osoittaa

²⁵⁵ Weigel 2001, 573–575.

²⁵⁶ The curtain had been run down on the drama of atheistic humanism. As a plausible proposal for the human future, it was finished. That was what Mikhail Gorbachev’s coming to the Vatican meant. Weigel 2001, 605.

²⁵⁷ Vircondelet 2005, 293, 303.

²⁵⁸ Weigel 2001, 588.

²⁵⁹ Weigel 2001, 607.

²⁶⁰ Weigel 2001, 863.

²⁶¹ Vircondelet 2005, 409–411.

huomattavia eroavaisuuksia. Weigel painotti tarkastelussaan paavin vaikuttaneen ennen kaikkea kotimaansa Puolan kansalaisten omanarvontuntoon herättäen näin vallankumousajatuksia ensin Puolassa ja sen esimerkin seuraamina myöskin muissa Varsovan liiton maissa. Vircondelet tyytyi toteamaan paavin vaikuttaneen taustalla. Vircondelet'n tulkinnoissa kuitenkin korostui Weigelia enemmän paavin välittämän evankeliumin vaikutus, siinä missä Weigel kuvasi paavin vedonneen puolalaisten kansallistunteeseen ja omatuntoihin. Weigel vaikuttaa tutkimustyössään päässeen paremmin käsiksi lähdemateriaaliin sekä Vatikaanissa että entisissä sosialistisissa valtioissa, kun taas Vircondelet'n elämäkerta saa jopa hagiografisia sävyjä ylistäessään Johannes Paavalin syvää vakaumusta ja opillista järkähtämättömyyttä.

Weigelin elämäkerran merkittävin ero verrattuna Szulcin sekä Bernsteinin ja Politin elämäkertoihin liittyy Johannes Paavalin toimiin politiikan kabineteissa. Weigelin tarkastelussa pääpaino keskittyi Johannes Paavalin kohtaamisiin Puolan ja muun Itä-Euroopan kansalaisten kanssa valtionpäämiesten sijaan. Sekä Szulc että Bernstein ja Politi puolestaan kuvasivat tarkemmin Vatikaanin korkean tason neuvotteluita ja yhteydenpitoa. Voidaan sanoa, että siinä missä Weigel ja Vircondelet kuvasivat paavin vaikuttaneen alhaalta käsin kansalaisiin vetoamalla, Szulc sekä Bernstein ja Politi pyrkivät osoittamaan paavin vaikuttaneen politiikkaan ylhäältäpäin, diplomatian keinoin.

IV Johannes Paavali II:n poliittinen paavius muistokirjoituksissa

4.1. Johannes Paavali II ja Puola

Paavin terveyden heikentyessä viimeisen kerran alkuvuodesta 2005 maailman lehdistö osasi jo varautua paavin kuolemaan, kuten oli varauduttu likimain koko 2000-luvun alun ajan. Johannes Paavali kuoli tulehduksen aiheuttamaan verenmyrkytykseen lauantai-iltana 2. huhtikuuta 2005.²⁶² Sanomalehdet raportoivat paavin kuolemasta kertoen Vatikaanin tiedottaman kuolinsyyn lisäksi valtionpäämiesten reaktioista ja Vatikaanin Pietarinaukiolle kokoontuneista väkijoukoista.²⁶³ *The New York Times* ja *The Guardian* julkaisivat kattavat uutiset paavin elämästä, kuolemasta ja hänen seuraajansa valinnasta heti kuolemaa seuranneissa numeroissaan. Paavin kuoleman jälkeisinä neljänä päivänä *The New York Times* julkaisi yhteensä 42 ja *The Guardian* yhteensä 33 uutista tai artikkelia.²⁶⁴

Kerran viikossa ilmestynyt *Time* seurasi perässä 11. huhtikuuta julkaisten muistokirjoituksen lisäksi spekulatioita Johannes Paavalin seuraajasta.²⁶⁵ Katolisista lehdistä *The Tablet* huomioi paavia omistamalla tälle kokonaisen erikoisnumeron 9. huhtikuuta. Yhdysvaltojen jesuiittojen julkaisema *America* ehti mukaan vasta huhtikuun 18. päivänä ilmestyneellä numerollaan. Sekä *The Tablet* että *America* luottivat vieraileviin kirjoittajiin paavin elämää ja uraa arvioineissa artikkeleissaan.²⁶⁶ Saksassa *Der Spiegel* oli julkaissut Johannes Paavalista kaksi monisivuista artikkelia juuri ennen tämän kuolemaa 26. maaliskuuta 2005. Paavin kuolemaa seuranneissa numeroissa hänen paaviuskautensa arviointi jatkui niin ikään laajoin artikkelein. *Frankfurter Allgemeine Zeitung (FAZ)* käsitteli paavin perintöä ja tulevaa seuraajanvaalia yli neljässäkymmenessä artikkelissa kuolemaa seuranneella viikolla.

Kaikissa lehdissä toistuneita teemoja olivat Johannes Paavalin tiukka suhtautuminen ehkäisyyn ja aborttiin, hänen vuosien ajan heikentynyt terveydentilansa, sekä paavin luomat suhteet juutalaisiin ja muslimeihin. Kommunismin romahtamiseen liittyen paavin toimintaa kuvailtiin tavoilla, jotka ovat jaettavissa kolmeen eri pääteemaan. Nämä teemat ovat Johannes Paavalin toiminta Puolassa, kansainvälinen diplomatia sekä kirkon sisäinen johtaminen. Tämä jako perustuu tarkasteltujen lehtien artikkeleista löytyneisiin mainintoihin Johannes Paavalin

²⁶² Weigel 2010, 384–386.

²⁶³ Doward & Hooper 2005; Fisher 2005a, 2005b.

²⁶⁴ Guardian 2005; NYT 2005. *The Guardian* ei ilmesty sunnuntaisin, joten paavin kuolemaa seurannut numero on maanantailta 4.4.2005.

²⁶⁵ Time 2005.

²⁶⁶ America 2005; Tablet 2005.

toiminnasta suhteessa kommunismiin Itä-Euroopassa. Jaottelu osa-alueisiin ei itsessään pyri osoittamaan eroja eri lehtien välillä, vaan toimii jäsenyyksenä mahdollisia eroavaisuuksia käsiteltäessä.

Ensimmäinen lehtien artikkeleista esiin noussut pääteema on Johannes Paavalin asema ja toiminta kotimaassaan Puolassa. Edellisessä luvussa tarkasteltujen elämäkertojen kirjoittajat pitivät paavin puolalaisuutta merkityksellisenä asiana erityisesti Puolan kansalle ja sen itseymmärrykselle, vaikka pieniä eroja näkemyksissä sen vaikutuksista esiintyikin.²⁶⁷ Myös sanomalehdet huomioivat paavin erityisen suhteen kotimaahansa. *The New York Times*, *The Guardian* ja *Der Spiegel* julkaisivat kuolemaa seuranneina päivinä artikkeleita, joissa lehtien kirjeenvaihtajat haastattelivat puolalaisia ja kuvasivat ilmapiiriä paavin kotikaupungissa Wadowicessa ja muualla maassa.

The New York Timesin Richard Bernstein kirjoitti paavin kuoleman jälkeisenä päivänä raportin Puolasta, jossa eräs haastateltava vertasi paavia Moosekseen. Tämän mukaan paavi oli johdattanut Puolan kansan ”kommunismiin Punaisenmeren halki”. Bernstein itsekin totesi Puolan saavuttaneen turvallisen demokratian paavin moraalisen arvovallan ansiosta.²⁶⁸ Myöhemmin samalla viikolla Bernstein kirjoitti jokaisen puolalaisen ajattelevan, että nykypäivän vapaata Puolaa ei olisi olemassa ilman Johannes Paavalia.²⁶⁹ Myös Bernstein itse oli tämän näkemyksen kannalla, vaikka arvelikin ”revisionististen historiantutkijoiden vielä joskus löytävän jonkun syyn kiistää tämän arvion ja vähätellä paavin roolia” Itä-Euroopan kommunistihallitusten kaatumisessa.²⁷⁰ Vaikka Bernstein tunnusti vuoden 1989 tapahtumien olevan luonnollisesti myös monen muun tekijän summa, pitivät hänen lainaamansa historioitsijat Puolan esimerkkiä oleellisena. Heidän mukaansa Johannes Paavalin puolalaisille suuntaamat rohkaisevat puheet ja muita kirkonmiehiä avoimempi tuki työväenliikkeelle rohkaisivat työväestöä protestoimaan kommunistihallintoa vastaan. Bernsteinin tulkinnan mukaan paavi oli vedonnut kansaan sanavalinnoillaan myös vuoden 1983 vierailullaan:

[P]aavin tuki Solidaarisuudelle oli horjumatonta, vaikka hän ilmaisikin sen salakielellä. Palatessaan Puolaan vuonna 1983, - - hän ylisti puolalaisten kärsiville osoittamaa ”solidaarisuutta”. Tämän sanan käytöllä oli sähköistävä vaikutus.²⁷¹

²⁶⁷ Szulc 1995; Bernstein & Politi 1996; Weigel 2001, Vircondelet 2005.

²⁶⁸ Bernstein 2005a

²⁶⁹ Bernstein 2005b.

²⁷⁰ Bernstein 2005b.

²⁷¹ [T]he pope’s support for Solidarity never wavered, even if he stated it in coded language. When he returned to Poland in 1983, - - he praised Poles for the “solidarity” they had shown people who had suffered, and his use of the word had a galvanizing effect. Bernstein 2005b. Lainausmerkit alkuperäistekstistä.

Bernstein tulkitsevi paavin kannattaneen puolalaisten vastarintaa Neuvostoliiton sotilaallisen intervention uhallakin. Puolan kansan kieltäytyminen alistumasta hallituksen tahtoon 1980-luvun alkuvuosina oli hänen mukaansa olennainen käännekohta kommunistisen järjestelmän murtumisessa.²⁷² Bernsteinin lainaamat asiantuntijat ja puolalaiset vaikuttajat näkyivät pitäneen paavin vaikutusta kotimaansa tapahtumiin varsin suurena. Heidän näkemyksensä mukaan Solidaarisuus-liike ja sen alkuun saattamat tapahtumat eivät olisi olleet mahdollisia ilman puolalaisen paavin vankkumatonta tukea.

The Guardianin uutisessa Puolasta toimittaja Ian Traynorin oma kanta ei noussut yhtä vahvasti esille. Traynorin haastattelema puolalainen historioitsija Adolf Juzwenko korosti paavin olleen Puolassa paitsi uskonnollinen, myös poliittinen johtaja. Johannes Paavali sai hänen mukaansa aikaan sen, että hajanainen ja pieni oppositio kasvoi ja voimistui huomattavasti paavin ensivierailun jälkeen.²⁷³ Traynorin niin ikään haastattelemat papit pitivät paavin vaikutusta suurena erityisesti Puolalle. Bernsteinin tavoin myös Traynor mainitsi Puolan presidentti Aleksander Kwaśniewskin sanat, joiden mukaan vapaa Puola saa kiittää olemassaolostaan juuri Johannes Paavalia. Traynor osoitti, että vaikka paavi ehkä nähtiinkin länsimaissa vanhakantaisena konservatiivina, Itä-Euroopassa häntä pidettiin yhä vallankumouksellisena kansojen vapauttajana.²⁷⁴

Paavin kuolemaan oli varauduttu *The Guardianissa* jo ennakkoon valmistelemalla moniosainen juttusarja katolisen maailman eri kolkista. Toimittaja Stephen Moss oli edellisenä vuonna kiertänyt maailmalla keskustellen eri maiden katolisten kanssa Johannes Paavalin perinnöstä.²⁷⁵ Matka kohdistui luonnollisesti myös Puolaan, jossa ihmiset jakoivat henkilökohtaisia muistojaan Karol Wojtyłasta ennen ja jälkeen paaviksi valitsemista.²⁷⁶ Mossin ja Traynorin artikkelit olivat omiaan korostamaan Johannes Paavalin suosiota ja erityisasemaa puolalaisten keskuudessa. Kuten Bernsteininkin artikkelissa, puolalaisista haastatelluista jokainen piti Johannes Paavalia suuressa arvossa, eikä kriittisiä äänensävyjä kuulunut. *The New York Times* ja *The Guardian* antoivat huomattavasti palstatilaa puolalaisten reaktioiden esittelemiseen.

Der Spiegelissa Johannes Paavalin elämää ja paavi-instituutiota käsitelleen artikkelin ohessa julkaistiin Krakovassa asuvan saksalaisen kirjailijan raportti kaupungista, jonka arkkipiispan virasta Johannes Paavali oli valittu paaviksi. Kirjailija Tanja Dückerin mukaan

²⁷² Bernstein 2005b.

²⁷³ Traynor 2005.

²⁷⁴ Traynor 2005.

²⁷⁵ Moss 2005a.

²⁷⁶ Moss 2005b.

ihmiset tuntuivat puhuvan paavista mieluummin Karol Wojtyłaana kuin Johannes Paavalina. Tämä osoitti hänen mukaansa sen, että paavia haluttiin pitää ”yhtenä meistä”. Paavia kiiteltiin Jaruzelskin syrjäyttämisestä, mutta myös Puolassa ihmiset tuntuivat pitäneen ennen muuta paavin persoonasta tämän ajatusten sijaan. Dückers pani merkille, että kukaan hänen haastattelemistaan puolalaisista ei ollut lukenut paavin kirjallista tuotantoa.²⁷⁷

Paavin vaikutus Solidaarisuus-liikkeen syntyyn nousi esille lukuisissa artikkeleissa. *The New York Timesin* Bernstein korosti paavin myötävaikuttaneen kommunismin kaatumiseen nimenomaan Solidaarisuuden synnyn kautta:

Johannes Paavali oli sekä historioitsijoiden että historian johtohahmojen näkemysten mukaan elintärkeä Solidaarisuus-työväenliikkeen perustamiselle vuonna 1980. Tämä johti – pitkien ja usein traagisten vaiheiden jälkeen – kommunismin romahtamiseen Puolassa kesällä 1989.²⁷⁸

Bernsteinin näkemys paavista välttämättömänä Solidaarisuuden synnylle kuitenkin poikkesi esimerkiksi Tad Szulcin edellisessä luvussa esitetystä näkemyksestä, jonka mukaan työväestön liikehdintä ja voimistuminen oli muun yhteiskunnallisen kehityksen väistämätön lopputulos myös ilman paavin myötävaikutusta.²⁷⁹

The New York Timesin Robert McFadden oli Bernsteinin kanssa samaa mieltä siitä, että Johannes Paavalin ensimmäinen Puolan-vierailu sai aikaan Solidaarisuus-liikkeen synnyn. Hänen mukaansa paavin nauttima suuri suosio osoitti kommunistihallinnon kyvyttömyyden suitsia kansan syvää uskonnollisuutta. McFadden toisaalta mainitsi paavin saaneen osakseen myös kritiikkiä liiasta Puolaan ja Itä-Eurooppaan keskittymisestä paaviuskautensa alkuvuosina. Hänen mukaansa paavin kannanotot rauhan puolesta pysyttelivät hyvin yleisellä tasolla, mistä Puolaa koskeneet kommentit olivat olleet poikkeus. Tämän olivat osoittaneet paavin Pietarinaukiolla laulama puolalainen kansallismielinen laulu sekä suorasanaiset tuen osoitukset 1980-luvulla Puolassa laittomaksi julistetulle Solidaarisuudelle.²⁸⁰ McFaddenin laatiman viisisivuisen muistokirjoituksen ilmestyminen heti paavin kuolemaa seuranneena päivänä oli lisäksi osaltaan osoitus siitä, että lehdistössä oli varauduttu Johannes Paavalin poismenoon jo etukäteen.

Paavin erityisestä suhteesta kotimaansa kansalaisiin kirjoitti muistokirjoituksessaan myös *The Tablet*:

[Paavin] vierailut kotimaahansa, joka oli heikoin lenkki neuvostoketjussa, olivat näkyvimpiä. Hän kohotti kansansa itsevarmuutta ja itsetietoisuutta, tehden heistä jälleen kansalaisia kutistaen samalla

²⁷⁷ Dückers 2005.

²⁷⁸ John Paul was, in the view of historians and historical leaders alike, crucial to the creation of the Solidarity labor movement in 1980. That, after a long and often tragic course led to the collapse of communism in Poland in the summer of 1989. Bernstein 2005b.

²⁷⁹ Szulc 1995, 307. Kts. luku 3.1.

²⁸⁰ McFadden 2005.

kommunistiviranomaiset pahvinukeiksi. Hänen inspiroimanaan puolalaiset saivat aikaiseksi neuvostoblokin ainoan vapaan ammattiliiton ja ammattiyhdistysliikkeen, Solidaarisuuden, josta myöhemmin kehkeytyi demokraattisen Puolan ensimmäinen hallitus.²⁸¹

The Tabletin mukaan paavin sanat ja puheet jo paaviuskauden alusta alkaen olivat puhutelleet puolalaisia erityisellä tavalla. Tämän lisäksi muistokirjoituksessa huomautettiin Johannes Paavalin käyttäneen vuonna 1981 julkaistussa ensyklikassaan *Laborem Exercens* sanaa solidaarisuus, joka voitiin helposti lukea viittauksena Puolan työväenliikkeeseen.²⁸²

Der Spiegelissa Johannes Paavalin katsottiin kamppailleen kaikkea uskonnonvastaista vastaan. Niihin lukeutui lehden mukaan paitsi itäblokin diktatuurit, myös tottelemattomuus katolisen kirkon sisällä. Paavin vierailun kotimaassaan pian valitsemisensa jälkeen lehti totesi olleen ”leikkiä tulella”, jonka vaarallisuutta paavi ei välttämättä itsekään tiedostanut. Paavin kirjoitettiin paitsi rohkaisseen puolalaisia, myös tukeneen Solidaarisuutta rahallisesti.²⁸³ Rahallisesta tuesta ja sen suuruudesta ei kuitenkaan tämän tutkimuksen muissa lähteissä ollut saavutettu yksimielisyyttä.²⁸⁴

Toisessa *Der Spiegelin* artikkelissa Puolaa pidettiin esimerkkinä uskon voimasta:

Puolasta tuli mitä ilmeisin esimerkki siitä, kuinka vielä 1900-luvun lopulla usko voi siirtää vuoria ja kumota ikuisena pidettyjä todellisuuksia.²⁸⁵

Samassa artikkelissa viitattiin myös Lech Wałęsan, Mihail Gorbatšovin ja Margaret Thatcherin näkemyksiin, joiden mukaan Johannes Paavalin merkitys kommunismin kukistumiselle oli suuri.²⁸⁶ *Frankfurter Allgemeine Zeitungissa* paavin ja puolalaisten katsottiin yhdessä saaneen aikaan koko Itä-Eurooppaan levinneet mullistukset. Tämä ei kuitenkaan ollut alkanut vasta puolalaisen paavin valinnasta, vaan katolinen usko oli ollut jo vuosisatojen ajan kansan yhdysside maassa, jonka rajat ja miehittäjät olivat vaihtuneet useaan otteeseen.²⁸⁷

Time oli varovaisempi arvioidessaan Johannes Paavalin ja Solidaarisuuden yhteyttä. David van Biema kirjoitti Solidaarisuuden omaksuneen paavin likimain suojeluspyhimyksen asemaan ja heiluttaneen tämän lippua Gdanskin telakan porteilla. Hän ei kuitenkaan pyrkinyt

²⁸¹ His visits to his own country, always the least reliable link in the Soviet chain, took pride of place. He boosted his people's self-confidence and self-awareness, making them citizens again and reducing the Communist authorities to cardboard figures. With his inspiration the Poles pushed forward the only free trade union and labour movement in the Communist bloc, Solidarity, later to develop into the first government of a democratic Poland. *Tablet* 9.4.2005 *The Tablet* Obituary. Pope John Paul II.

²⁸² *Tablet* 9.4.2005 *The Tablet* Obituary. Pope John Paul II.

²⁸³ *Spiegel* 26.3.2005 *Der Marathonsmann Gottes*.

²⁸⁴ Szulc 1995, 379–380; Bernstein & Politi 1996, 354; Cornwell 2004, 102.

²⁸⁵ Polen wurde zum deutlichsten Beispiel dafür, wie der Glaube auch im späten 20. Jahrhundert Berge versetzen und ewige Wirklichkeiten umstürzen kann. *Spiegel* 11.4.2005 Ein Reich, nicht von dieser Welt.

²⁸⁶ *Spiegel* 11.4.2005 Ein Reich, nicht von dieser Welt.

²⁸⁷ Ludwig 2005.

osoittamaan, että paavilla olisi varsinaisesti ollut rooli itse liikkeen perustamisessa.²⁸⁸ Van Bieman arvioissa Johannes Paavali esiintyi ennen muuta neuvottelupöytien poliittisena vaikuttajana kuin maanmiestensä itsetunnon kohottajana. *American* pääkirjoituksessa 18. huhtikuuta tyydyttiin toteamaan lyhyesti paavin tukeneen Solidaarisuus-liikettä ja vaikuttaneen sitä kautta kommunismin kaatumiseen.²⁸⁹

The Tablet-lehdessä Jonathan Luxmoore nosti esiin Johannes Paavalin tietoisien pyrkimyksen vaikuttaa politiikkaan rohkaisemalla tavallisia kansalaisia:

Yksi [Wojtyłan salaisuuksista] oli se, että hän ymmärsi kirkon vallan tulevan kansan keskuudesta. Paavit olivat 1800-luvulla olleet Ranskan vallankumouksen ja Pariisin kommuunin myötä kapinan ja tuhon hypnotisoimia ja siksi pelänneet spontaanien kansanliikkeiden potentiaalia. Mutta Wojtyła näki ne mahdollisiksi liittolaisiksi ja luovaksi energiaksi, jonka kirkko voisi valjastaa ohjattavakseen.²⁹⁰

Paavi oli siis vaikuttanut Itä-Euroopan mullistuksiin diplomatian sijaan kansaan vetoamalla. Samassa lehdessä myös vieraileva kirjoittaja, Johannes Paavalin elämäkerran muutamia vuosia aiemmin laatinut George Weigel arvioi paavin pyrkineen tietoisesti vaikuttamaan kielen ja kulttuurin kautta.²⁹¹ Weigelin mukaan kansasta ja sen historiasta nousevan kulttuurin vaikutusvallasta totalitarismia vastaan todistivat paavin vierailut Puolassa ja Filippiineillä, jotka molemmat olivat aloittaneet hallinnon murtumisen.²⁹² Weigel näkyi yhä edustavan kirjoittamansa elämäkerran kanssa yhtenevää näkemystä Johannes Paavalista kansojen itsetunnon kohottajana. *The Tabletin* pääkirjoituksessakin mainittiin paavin vaikutus kansalaisiin. Hänen sanottiin osanneen kohdata suuriakin väkijoukkoja henkilökohtaisesti ja sitä kautta kääntää ihmisten närkästys rohkeudeksi nousta alistavaa hallintoa vastaan.²⁹³

Yllä esitellyt näkemykset laittoivat painoa paavin henkilökohtaisille ominaisuuksille ja lähtökohdille. Jo Johannes Paavalin kansallisuus oli ollut vaikuttava tekijä vahvasti katolisessa Puolassa. Karol Wojtyła oli nuorempana toiminut vastarintaliikkeessä natsimiehitystä vastaan, ja myöhemmin opiskellut teologiaa salaa, maanalaisessa seminaarissa. Kokemuksista sekä natsien että kommunistien alaisuudessa oli noussut myös paavin halu tukea Puolan työväestöä sen taistellessa oikeuksistaan.²⁹⁴ Varsin monessa artikkelissa pidettiin tärkeänä sitä, että Johannes Paavali rohkaisi puheillaan ja toimillaan

²⁸⁸ Van Biema 2005.

²⁸⁹ *American* 18.4.2005 The Legacy of John Paul II.

²⁹⁰ One was his realisation that the Church had power as a force among the people. Nineteenth-century popes, mesmerised by images of revolt and destruction from the French Revolution to the Paris Commune, had feared the potential of spontaneous social movements. But Wojtyła saw them as potential allies, a creative energy that the Church could harness and direct. Luxmoore 2005.

²⁹¹ Weigel 2001; 2005.

²⁹² Weigel 2005.

²⁹³ *Tablet* 9.4.2005 A Grateful Church Must Move on (pk).

²⁹⁴ Weigel 2005; *Tbl* 9.4.2005 The *Tablet* Obituary. Pope John Paul II.

Puolan kansaa vastustamaan maan kommunistihallintoa. Mikäli kommunismin romahdus ymmärretään alhaalta ylöspäin nousseena mullistuksena, paavin vaikutuksen voidaan katsoa olleen huomattava.

Varovaisemman näkökulman nosti esiin luterilainen pappi ja emeritusprofessori Martin E. Marty, joka on tutkinut erityisesti amerikkalaista kristinuskkoa ja toiminut myös Yhdysvaltain valtaviirtaprotestantismia edustavassa *The Christian Century* -lehdessä. Hän muistutti *Americassa*, että syy- ja seuraussuhteiden määrittäminen on aina hankalaa. Marty ei antanut paaville yhtä keskeistä roolia kommunismin romahtamisessa kuin muut kirjoittajat, vaikka myönsi tämän puolalaisuuden olleen mahdollisesti hyödyksi.²⁹⁵

Toinen, kriittisempi ääni kuului *Der Spiegelin* kirjoittaneelle professori Hans Küngille. Hans Küng on sveitsiläinen teologi, joka on toiminut professorina Tübingenin yliopistossa Saksassa. Paaviuteen kohdistuneen kritiikkinsä vuoksi katolinen kirkko eväsi häneltä oikeuden opettaa katolista teologiaa vuonna 1979, minkä jälkeen Küng jatkoi yliopistossa ekumeenisen teologian professorina. *Der Spiegel* julkaisi Küngin arvion Johannes Paavalin paaviuskaudesta maaliskuun lopun numerossaan vuonna 2005. Arvioissaan Küng kritisoi Johannes Paavalin luotsaamaa katolista kirkkoa muiden muassa kieroutuneesta oikeusjärjestelmästä, ehkäisyn kieltämisestä, papiston selibaattivaatimuksesta ja omaksi tappiokseen kääntyvästä klerikalismista. Küngin kritiikki ylsi myös kirjoituksiin paavin poliittisista ansioista:

Neuvostohallinto ei romahtanut paavin myötä (ennen Gorbatšovin tuloa hänen saavutuksensa olivat yhtä vähäisiä kuin nyt Kiinassa), vaan se luhistui neuvostojärjestelmän omien taloudellisen-sosiaalisten ristiriitojen johdosta.²⁹⁶

Küngin mukaan ”paavi-propagandistit” olivat huomattavasti liioitelleet Johannes Paavalin merkitystä Itä-Euroopan mullistuksille.²⁹⁷ Küngin ääni jäi tarkastelluissa artikkeleissa käytännössä yksin, sillä pääsääntöisesti paavin katsottiin vaikuttaneen voimakkaasti erityisesti kotimaansa Puolan tapahtumiin ja sitä kautta koko kommunistisen järjestelmän romahtamiseen. Lähdeaineiston perusteella vaikuttaa siis siltä, että Küng jäi yksittäiseksi soraääneksi muutoin lähes yksimieliseen joukkoon. Tätä erimielisyyttä mitä todennäköisimmin selittää Küngin muutoinkin kriittinen suhtautuminen paavi-instituutioon sekä hänen henkilökohtaiset kokemuksensa toisinajattelijoiden hiljentämisestä katolisessa kirkossa Johannes Paavalin paaviuskauden aikana.

²⁹⁵ Marty 2005.

²⁹⁶ Denn das Sowjetregime ging nicht am Papst zugrunde (bevor Gorbatšow kam, erreichte er so wenig wie zurzeit in China), sondern implodierte wegen der wirtschaftlich-sozialen Widersprüche des Sowjetsystems selbst. Küng 2005.

²⁹⁷ Küng 2005.

4.2. Johannes Paavali II ja maailmanpolitiikka

Itä-Euroopan kommunismin romahdusta ei voida nähdä yksiselitteisesti vain kansannousujen tuloksena. Myös valtionpäämiesten voimasuhteet ja muutokset keskusjohtoisen kommunistisen järjestelmän ylimmillä portailla vaikuttivat omalta osaltaan alueen tilanteen kehittymiseen. Myöskään Johannes Paavalin roolia ei nähty lehdistössä ainoastaan maanmiestensä hurskaana rohkaisijana. *Timen* ja *The New York Timesin* sivuilla mainittiin paavin olleen ”ristiretkellä kommunismia vastaan”.²⁹⁸ Tämä ilmaus vaikuttaisi sisältävän myös ajatuksen paavista edistämässä kommunismin kaatumista omalla arvovallallaan ja Pyhän istuimen diplomaattien välityksellä maailmanpolitiikan neuvottelupöydissä.

The New York Timesin Robert McFaddenin mukaan jo Johannes Paavalin valinnassa asetettiin painoarvoa tämän poliittisille kyvyille:

Kardinaali Wojtyła oli houkutteleva kandidaatti: Teologisesti oikeaoppinen mies, jolla oli henkilökohtaista dynaamisuutta ja todistetusti poliittisia kykyjä Itä-Euroopan ja kommunististen valtioiden sekä kolmannen maailman kansojen tavoittamiseen. Hän voisi toimia maailmassa rauhan, aseriisunnan ja oikeuden puolestapuhujana.²⁹⁹

McFadden oletti konklaavin tietoisesti valinneen katolisen kirkon johtoon poliittisen vaikuttajan. Johtopäätös oli toki helpompi tehdä vasta paaviuskauden jälkeen kuin vielä vuonna 1978 Johannes Paavalin aloittaessa tehtävänsä.

Muutamit uutiset ja muistokirjoitukset noteerasivat Johannes Paavalin suhteet valtioiden päämiehiin, joista esiin nousivat Neuvostoliiton Gorbatšov, Puolan Jaruzelski ja Yhdysvaltain presidentit. *The Tabletin* muistokirjoituksessa paavin huomautettiin ryhtyneen säännölliseen yhteydenpitoon Jaruzelskin kanssa tämän asetettua maahan sotatilalain. Tämän yhteistyön ei kuitenkaan kerrottu johtaneen tuloksiin sen paremmin sotatilalain kuin kommunistivallankaan suhteen.³⁰⁰

Samassa kirjoituksessa myös mainittiin paavin toive Moskovan-vierailusta, jonka Moskovan patriarkka kuitenkin oli toistuvasti kieltänyt.³⁰¹ Vuonna 1989 *Times* ja *The New York Timesissa* oli kerrottu paavin vaatineen Gorbatšovin tapaamisen yhteydessä Neuvostoliiton uskonnonvapaustilanteen kohenemista ennen kuin vierailu olisi ollut mahdollinen.³⁰² Tätä ei kuitenkaan *The Tabletissa* huomioitu, vaan Moskovan patriarkan vastahakoisuuden mainittiin olleen ainoa este vierailun toteutumiselle. Muistokirjoituksessa

²⁹⁸ Gibbs, Israely & Zizola 2005; McFadden 2005.

²⁹⁹ Cardinal Wojtyła was an attractive candidate, theologically orthodox yet a man of personal dynamism and proven political skills who could reach out to Eastern Europe and the peoples of communist nations and the third world, one who could be a spokesman for peace, disarmament and justice in the world. McFadden 2005.

³⁰⁰ Tablet 9.4.2005 The Tablet Obituary. Pope John Paul II.

³⁰¹ Tablet 9.4.2005 The Tablet Obituary. Pope John Paul II.

³⁰² Lehdistön mukaan paavi piti esillä erityisesti Ukrainan uniaattikirkon tilannetta, joka oli huonontunut merkittävästi kommunistihallinnon toimien myötä. Kts. luvussa 2 esim. Haberman 1989 e; Ostling & al. 1989.

paavin ja Gorbatšovin todettiin keskustelleen odotettua pidempään ja paavin tervehtineen Neuvostoliiton johtajaa ”lämpimällä kädenpuristuksella”. Samassa yhteydessä mainittiin myös Neuvostoliiton kaatumisen olleen pitkälti seurausta sen sisäisistä ongelmista ja Gorbatšovin epäonnistuneiksi jääneistä uudistuksista. Toisaalta Gorbatšovin itsensä kerrottiin myöhemmin korostaneen Johannes Paavalin merkitystä Itä-Euroopan tapahtumissa 1980-luvun viimeisinä vuosina.³⁰³

Timen David van Bieman mukaan paavi piti yhteyttä salassa paitsi Neuvostoliiton, myös Yhdysvaltain ja Puolan johtajiin pyrkiessään välttämään viimeiseen asti verenvuodatusta kotimaassaan. Läheisimmiksi van Biema kuvasi paavin suhteita itään:

Kun Jaruzelski julisti sotatilalain Neuvostoliiton miehitysjoukkojen pelossa, paavi hämmensi länttä vastustamalla Yhdysvaltain asettamia pakotteita. Tämä kärsivällisyys teki kuitenkin hänelle mahdolliseksi solmia liki kumppanuuden kaltainen suhde kommunistihallinnon kanssa.³⁰⁴

Van Biema oletti Puolan rauhanomaisen esimerkin tehneen Gorbatšovin myötämielisemmäksi myös muun Itä-Euroopan muutoksille. Toisaalta hän mainitsi myös Yhdysvaltain Ronald Reaganin pitäneen paavia liittolaisenaan.³⁰⁵ Van Bieman näkemyksen mukaan Johannes Paavali pyrki vastustamaan kommunismia rauhanomaisesti kohtaamisissaan eri maiden johtajien kanssa.

Tekstistä välittyi kuva, että van Biema piti paavia oletusarvoisesti kommunismin vastustajana, joka oli vastarinnan ja myönnytysten keinoin vastustanut kommunistihallintoa jo Puolan-aikoinaan.³⁰⁶ Vaikka van Biema kuvasi paavin olleen läheisissä väleissä kommunistijohtajien kanssa, hän ei ottanut kantaa siihen, oliko lähentyminen vilpittömä vai ainoastaan paavin poliittisten päämäärien sanelemaa pragmatismia. Näkemyksissään Puolalle asetettuihin pakotteisiin reagoimisesta van Biema oli elämäkertojen kirjoittajiin nähden lähempänä Tad Szulcia kuin Carl Bernsteinia ja Marco Politiä. Hän nimittäin noteerasi paavin vastustaneen pakotteita, toisin kuin Bernstein ja Politi.³⁰⁷ Tämän tulkinnan mukaan paavi myös näyttäisi voittaneen kommunistien luottamuksen asettumalla poikkiteloin Yhdysvaltain ulkopolitiikan kanssa. Tällä perusteella voidaan ajatella, että van Biema piti Johannes Paavalin suhteita kommunisteihin tärkeämpinä kuin yhteydenpitoa Yhdysvaltojen kanssa.

America-lehden pääkirjoituksessa Johannes Paavali nostettiin 1900-luvun tärkeimmäksi valtionpäämieheksi. Hänen huomattavimmaksi saavutukseksi nostettiin Puolan

³⁰³ Tablet 9.4.2005 The Tablet Obituary. Pope John Paul II.

³⁰⁴ When Jaruzelski, fearing a Soviet invasion, declared martial law in 1981, the Pope mystified the West by disagreeing with U.S. sanctions. But his forbearance allowed him to attain a position of near partnership with the communist regime. Van Biema 2005.

³⁰⁵ Van Biema 2005.

³⁰⁶ Van Biema 2005.

³⁰⁷ Szulc 1995, 378–379; Bernstein & Politi 1996, 459; Van Biema 2005.

Solidaarisuus-liikkeelle osoitettu tuki, joka auttoi lopettamaan kylmän sodan.³⁰⁸ Saman lehden muistokirjoituksessa John Thavis meni oletuksissaan pidemmälle: Hänen mukaansa paavin tapaamiset Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton johtajien kanssa antoivat ”henkisen alkusysäyksen kommunismin kaatumiselle”.³⁰⁹ Thavisin mukaan Johannes Paavali oli vaikutusvaltainen hahmo Puolan kansan noustessa kommunismia vastaan. Vaikutusvalta ei kuitenkaan rajoittunut vain Puolaan:

Neuvokkaan poliittisen toiminnan myötä hän sai kumppanin Mihail Gorbatšovista, jonka *glasnost*-politiikka valmisteli jo Neuvostoliiton hajoamista – ja uskonnonvapauden palauttamista.³¹⁰

Maailmanpolitiikassa henkilökohtaiset suhteet olivat Thavisin mukaan usein ratkaisevia ja näitä suhteita hän kirjoittikin paavin vaaliseen: Hän tapasi kaikki paaviuskautensa aikaiset Yhdysvaltain presidentit, mutta myös monia valtioidensa kiistanalaisia johtajia. Paavin poliittista ymmärrystä ja Vatikaanin diplomaattien kulissien takaista vaikutusvaltaa oli Thavisin mukaan pidetty huomattavana. Thavis ei kuitenkaan kirjoittanut Johannes Paavalista ainoastaan diplomaattina, vaan huomautti tämän tuoneen myös kristillisiä arvoja ja oppeja julkiseen keskusteluun voimakkaammin kuin kukaan toinen paavi.³¹¹

Der Spiegel piti paavia kaikkien aikojen poliittisimpana. Lehden mukaan myös senhetkiset valtionpäämiehet, kuten George W. Bush ja Tony Blair olivat käyneet paavin luona hakemassa tämän hyväksyntää. Se osoitti, että paavinvirkaa oli arvostettu ja arvostettiin yhä myös maailmanpolitiikassa.³¹²

Muutamissa kirjoituksissa paavin poliittista osallistumista Itä-Euroopan tilanteeseen hämmästeltiin, sillä tämän suhtautuminen Etelä-Amerikan vapautuksen teologiaa kannattaneen papiston poliittiseen aktiivisuuteen oli jyrkän kielteistä. *Timen* van Bieman mukaan paavi pyrki tukahduttamaan köyhän väestön parissa alkunsa saanutta vapautuksen teologiaa siksi, että se sisälsi liikaa marxilaisia ajatuksia. Toisaalta van Biema kirjoitti paavin vastustaneen varsin monia muitakin oppeja ja ajatuksia, jotka poikkesivat kirkon virallisesta opista.³¹³ Myös Martin E. Marty huomautti *Americassa* paavin osallistuneen politiikkaan päivittäin, mutta kieltäneen papistolta poliittisen toiminnan.³¹⁴ *Der Spiegelissa* pidettiin erikoisena, että paavi vastusti kristittyjen poliittista osallistumista Latinalaisessa Amerikassa

³⁰⁸ America 18.4.2005 The Legacy of John Paul II (pk).

³⁰⁹ Thavis 2005.

³¹⁰ In an astute political move, he cultivated an ally in Mikhail Gorbachev, whose *glasnost* policies set the stage for the breakup of the Soviet Union – and the return of religious freedom. Thavis 2005. Kursiivi alkuperäistekstistä.

³¹¹ Thavis 2005.

³¹² Spiegel 26.3.2005 Der Marathonmann Gottes.

³¹³ Van Biema 2005.

³¹⁴ Marty 2005.

samaan aikaan, kun tuki kotimaansa kristittyjen poliittisia ponnisteluja kommunisteja vastaan.³¹⁵ Ristiriita paavin poliittisen aktiivisuuden ja vapautuksen teologian tuomitsemisen välillä on sittemmin noussut esiin myös tutkimuskirjallisuudessa. Paavi vastusti teologian politisoimista ja evankeliumin ”laimentamista marxilaisilla ideologioilla”.³¹⁶ *The New York Timesin* Lydia Polgreenin ja Larry Rochterin mukaan syy paavin epäluuloisuuteen löytyi tämän Puolan-kokemuksista:

Johtuen kokemuksistaan marxilais-leninistisen hallituksen alaisuudessa Johannes Paavali II osoitti nopeasti olevansa skeptinen tätä lähestymistapaa [vapautuksen teologiaa] kohtaan ja epäileväinen sen opillisen perustan suhteen.³¹⁷

Kaikki eivät kuitenkaan pitäneet paavia marxilaisuuden vastustajana, vaan *The Tabletissa* Jonathan Luxmoore kirjoitti paavin jopa osin kannattaneen marxilaisia ajatuksia. Tämä näkyi hänen mukaansa myös katolisen kirkon opin kehityksessä Johannes Paavalin paaviuskauden aikana.³¹⁸

The Tablet-lehden pääkirjoituksessa paavin katsottiin takertuneen liiaksikin kotimaansa kirkkoon. Pääkirjoituksen mukaan paavi ajatteli Puolan koettelemusten osoittavan sen olevan ”Kristus valtioiden parissa” ja siten esimerkkinä muille kansoille. Tästä seurasi tiukka tukeutuminen maan kirkon konservatiivisiin käsityksiin ja kyvyttömyys mukautua muuttuvaan maailmaan.³¹⁹ Vaikka paavin myötävaikutus diktatuurien ja kommunistihallintojen kukistumiseen mainittiinkin monissa artikkeleissa, paavi näyttää vastustaneen vapautuksen teologiaa ja siihen liittyntä papiston poliittista aktiivisuutta. Paavin slaavilaisuuden on selkeästi ymmärretty vaikuttaneen tämän poliittiseen aktiivisuuteen Itä-Euroopan tilannetta koskien. Paavin suhtautumisesta marxilaisuuteen ei kuitenkaan tunnuttu pääsevän lehtijuttujen perusteella yksimielisyyteen.

4.3. Johannes Paavali II – kirkon johtaja

Johannes Paavali jätti jälkensä maailmanpolitiikan näyttämöiden lisäksi myös katoliseen kirkkoon. Hän puhui voimakkaasti ihmisoikeuksien ja rauhan puolesta, mutta myös ehkäisyä ja aborttia vastaan. Hän julkaisi yhteensä 14 ensyklikaa, joista osa keskittyi uudistamaan katolisen kirkon sosiaaliopetusta.³²⁰ Paavin ensyklikat ja muut kannanotot herättivät

³¹⁵ Spiegel 11.4.2005 Ein Reich, nicht von dieser Welt.

³¹⁶ Cornwell 2004, 82; Almgren 2010, 91; Duffy 2011, 132; Riccards 2012, 538–539, 544; Coppa 2014, 205.

³¹⁷ But with his experience living under a Marxist-Leninist government, John Paul II quickly showed himself to be sceptical of the approach and doubtful of its doctrinal foundations. Polgreen & Rochter 2005.

³¹⁸ Luxmoore 2005. Asiasta tarkemmin alaluvussa 4.3.

³¹⁹ Tablet 9.4.2005 A Grateful Church Must Move on (pk).

³²⁰ Tablet 9.4.2005 The Tablet Obituary. Pope John Paul II.

keskustelua kirkon sisällä ja ulkopuolella, mikä näkyi lehdistössä myös hänen kuolemansa jälkeen.

Jonathan Luxmoore käsitteli paavin suhdetta marxilaisuuteen *The Tabletissa*. Hänen mukaansa Johannes Paavali ymmärsi marxilaisia ajatuksia paremmin kuin monet kollegansa ja suhtautui niihin sen vuoksi eri tavalla. Johannes Paavalin mielestä marxilaisuutta ei tullut tuomita, mutta kirkon asemaa heikentäviä myönnytyksiä ei myöskään pitäisi tehdä. Luxmoore kertoi paavin olleen vuonna 1974 mukana valmistelemassa Puolan piispoille muistiota, joka vastusti katolisen kirkon ”mukautuvaista asennetta marxilaisuutta kohtaan”.³²¹ Paavi uudistikin Luxmooren mukaan edeltäjänsä Paavali VI:n myönnytyksiin taipuvaisen ulkopolitiikan. Vaikka mukana oli edelleen myös Paavali VI:ta palvellut valtiosihteeri Agostino Casaroli, asetelma oli uusi:

Siinä missä Casaroli oli aiemmin neuvotellut diplomaattisten kanavien kautta usein piittaamatta kirkon paikallistason johtohenkilöistä, Wojtyła varmisti, että suhteet hallitukseen kulkivat paikallisten piispainkokousten kautta, sillä niillä oli huomattavasti parempi Itä-Euroopan olojen tuntemus kuin Roomasta käsin toimivilla Vatikaanin diplomaateilla.³²²

Luxmoore tuntuu pitäneen erityisen merkittävänä paavin ymmärrystä Itä-Euroopan kirkkojen olemassaolon realiteeteista. Näin Vatikaanin ulkopolitiikka ikään kuin räätälöitiin kommunististen maiden kirkkojen tarpeisiin. Euroopan kirkollisiin asioihin erikoistunut freelance-toimittaja Luxmoore noudatteli artikkelissaan samoja näkemyksiä kuin aiheesta puolalaisen tutkijan Jolanta Babiuchin kanssa vuonna 1999 julkaisemassaan kirjassa. Kirja käsitteli Vatikaanin ja kommunismin suhdetta 1900-luvulla ja nosti Johannes Paavalin varsin keskeiseksi hahmoksi Vatikaanin idänsuhteissa.³²³

Aiemmin mainittiin Luxmooren pitäneen yhtenä paavin valttikorttina sitä, että tämä uskalsi luottaa kansan syvistä riveistä nousevaan voimaan.³²⁴ Toiseksi paavin vahvuudeksi Luxmoore mainitsi tämän laajan marxilaisuuden ymmärryksen. Toisin kuin edeltäjänsä, Johannes Paavali oli ymmärtänyt, että kommunismin tavoitteena oli ollut materiaalsen toimeentulon lisäksi myös ihmisarvo. Luxmooren mukaan paavi meni niinkin pitkälle, että muokkasi marxilaisesta kysymyksenasettelusta pohjan omalle sosiaaliopetukselleen. Tämä käänsi asetelman Itä-Euroopassa pääläelleen: Katolinen kirkko, jonka vallasta Marx ja Engels olivat aiemmin pyrkineet vapauttamaan kansan, edustikin ihmisille nyt vapautta.³²⁵

³²¹ Luxmoore 2005.

³²² Whereas Casaroli had previously negotiated through diplomatic channels, often heedless of church leaders on the ground, Wojtyła ensured that contacts with the regimes now went through local bishops’ conferences, which had a far better grasp of east European intricacies than the Vatican’s Rome-based bureaucrats. Luxmoore 2005.

³²³ Luxmoore & Babiuch 1999.

³²⁴ Luxmoore 2005. Kts. luku 4.1.

³²⁵ Luxmoore 2005.

Luxmooren tulkinnan mukaan Johannes Paavali oli sosiaaliopetuksessaan paljosta velkaa näille samoille henkilöille, joiden ajatuksille kommunistiset puolueet perustivat ideologiansa. Luxmoore ei kiistänyt paavin vastustaneen kommunismia ja osallistuneen sen kaatamiseen, mutta hänen tulkintansa mukaan muutos tapahtui sosialismin omin ase-in.

Myös *The Tablet*-lehden muistokirjoituksessa huomautettiin Paavin olleen marxilaisen opin asiantuntija. Tästä asiantuntijuudesta seurasi lehden mukaan halu uudistaa katolisen kirkon sosiaaliopetusta, jonka paavi tunsikin olevan puutteellinen. Tämä uudistusprosessi alkoi ensyklikasta *Laborem Exercens* syyskuussa 1981.³²⁶ Ensyklikassaan Johannes Paavali puolusti työntekijöiden oikeutta järjestäytyä ja kehotti keskinäiseen solidaarisuuteen. Vaikka paavi käytti termiä solidaarisuus sen yleisessä merkityksessä, *The Tabletin* mukaan lukijat eivät voineet erehtyä sen viittauksesta Puolan työväestöön.³²⁷

The Tabletin muistokirjoituksessa nostettiin esiin myös Johannes Paavalille tärkeä ajatus Euroopan kahdesta keuhkosta. Hänen ajattelussaan Eurooppa, samoin kuin kristillinen kirkko, koostui itäisestä ja läntisestä keuhkosta, jotka molemmat olivat yhtäläisen tärkeitä. Paavi oli pyrkinyt yhdistymiseen esimerkiksi nimittämällä kreikkalaiset pyhimykset Kyrilloksen ja Methodioksen Euroopan suojeluspyhimyksiksi italialaisen pyhän Benedictuksen rinnalle. *The Tablet* ymmärsi tämän eleen olleen muistutus niille, jotka luulivat Euroopan rajoittuvan vain sen läntiseen puoliskoon.³²⁸ Kahden keuhkon ja niiden yhdistämisen tematiikka nousi esille myös edellisessä luvuissa tarkastelluissa elämäkerroissa sekä tutkimuskirjallisuudessa.³²⁹ Slaavien keskuuteen uskonnon vuoksi syntyneistä jakolinjoista ja paavin tavoitteista niiden ylittämiseksi kirjoitti puolestaan *The New York Timesin* vieraileva kirjoittaja, historian emeritusprofessori Jaroslav Pelikan omassa artikkelissaan. Kristittyjen yhteyden tavoittelussa työtä olisi ollut jo pelkästään Itä-Euroopan kansojen keskuudessa. Hänen mielestään kirkkojen yhdistymisprosessi oli siis vielä kovin kesken.³³⁰ Yllä mainitut kirjoittajat pitivät paavia idän ja lännen välisenä sillanrakentajana. Paavin tehtävä Itä-Euroopassa ei heidän mukaansa ollut ainoastaan kommunismin vastustaminen, vaan myös idän ja lännen kirkkojen lähentyminen. Muissa lähteissä lähentymisen tosin mainitaan jääneen pahasti puolitiehen tai pelkkien kauniiden sanojen tasolle.

³²⁶ Kaksi muuta kirkon sosiaaliopetusta muotoillutta ensyklikkaa olivat *Sollicitudo Rei socialis* (1987) ja *Centesimus annus* (1991). *Tablet* 9.4.2005 *The Tablet* obituary. Pope John Paul II.

³²⁷ *Tablet* 9.4.2005 *The Tablet* obituary. Pope John Paul II.

³²⁸ *Tablet* 9.4.2005 *The Tablet* obituary. Pope John Paul II.

³²⁹ Kts. esim. Bernstein & Politi 1996, 478; Cornwell 2004, 291–292; Giovagnoli 2005, 88.

³³⁰ Pelikan 2005.

Johannes Paavalin muistokirjoituksia hallitsi myös tämän suhtautuminen länsimaiseen kapitalismiin. Useat kirjoittajat näkivät kommunismin sortumisen paavin virkakauden käännekohtana, jonka jälkeen tämä alkoi keskittyä vastustamaan länsimaissa vallinnutta konsumerismia. *The Guardianin* muistokirjoituksessa paavin näennäisen voiton totalitarismista katsottiin kääntyneen tämän pettymykseksi, kun kapitalismi alkoi vallata sijaa myös Itä-Euroopasta. Kirjoittajan mukaan paavi ei osannut suhtautua länsimaiseen liberalismiin, vaan alkoi takertua kirkon oikeaoppisuuteen ja moraaliopetukseen, jonka taipumattomana puolestapuhujana myös muut muistokirjoitukset hänet muistivat.³³¹

Paavin puheissa alkoi kommunismin romahdettua kuulua aiempaa enemmän kritiikkiä länsimaista talousjärjestelmää kohtaan. *The Tabletin* muistokirjoituksessa paavin kerrottiin kääntyneen kapitalismin vastustajaksi 1990-luvulle tultaessa. Tätä käännoästä oli ennakoanut jo paavin ensyklika *Sollicitudo rei socialis* vuodelta 1987, jossa hän piti sekä kapitalismia että kommunismia äärimuodoissaan huonoina järjestelminä.³³² Myös *Frankfurter Allgemeine Zeitung* huomautti paavin tulleen suvaitsemattomaksi ”puhdasta kapitalismia” kohtaan kommunismin romahtamisen jälkeen.³³³

Paavin virkakauden ajateltiin jakautuvan kahteen erilaiseen vaiheeseen: kommunismin romahtamista edeltäneeseen ja sen jälkeiseen aikaan. Kommunismin kukistuttua paavin katsottiin kapitalismin vastustuksen lisäksi kääntyneen kohti autoritaarisuutta. *Timen* David van Biema piti käännekohtana vuotta 1994, jolloin paavi ilmoitti piispoille suunnatulla kirjeellä, ettei naisten mahdollisuudesta pappeuteen tullut enää edes keskustella.³³⁴ *The Tabletissa* John Cornwell, joka oli kirjoittanut paavista myös tämän johtamistapaa kritisoineen elämäkerran, kiinnitti huomiota paavissa tapahtuneeseen muutokseen.³³⁵ Cornwellin mukaan kommunismin romahtamisen jälkeen Johannes Paavali ei ryhtynytään länsimaiden vasalliksi, vaan alkoi arvostella liian pitkälle menneiden yksilönvapauksien haittoja:

Todistaessaan Puolan demokratisoinnin seurauksia – länsimaisen konsumerismin tulvaa ja parlamentin laillistamaa aborttioikeutta – Johannes Paavali vakuuttui että rajoittamaton demokratia oli haitallista uskonnon kukoistukselle.³³⁶

³³¹ Guardian 4.4.2005 Radical Authoritarian.

³³² The Tablet 9.4.2005 The Tablet Obituary. Pope John Paul II.

³³³ Fischer 2005.

³³⁴ Van Biema 2005.

³³⁵ Cornwell 2004; Cornwell 2005.

³³⁶ Witnessing the consequences of a democratised Poland – the tidal wave of Western-style consumerism and the parliamentary legalisation of abortion – John Paul was rightly convinced that democracy, left to itself, was inimical to the flourishing of religion. Cornwell 2005.

Samassa *The Tabletin* numerossa myös toimittaja Lavinia Byrne arveli Vatikaanin muuttuneen aiemman vihollisensa Kremlin kaltaiseksi alettuaan rajoittaa ajattelunvapautta kirkon sisällä.³³⁷ Useat muistokirjoitukset muistivatkin mainita Vatikaanin ja paavin yrittäneen hiljentää toisinajattelihoita ja heidän käymäänsä keskustelua.³³⁸ Paavin vahvat johtamistavat ja jopa omavaltainen menettely kirkon päätöksenteossa nousi esille myös muussa kirjallisuudessa.³³⁹

Muistokirjoituksissa paavia pidettiin kansan parissa kuitenkin tavattoman suosittuna. Saksalaiset lehdet *Der Spiegel* ja *Frankfurter Allgemeine Zeitung* noteerasivat paavin suosion erityisesti nuorison keskuudessa.³⁴⁰ Huomionarvoista on myös se, että Yhdysvaltain jesuiittojen julkaisema *America*-lehti kehui Johannes Paavalin johtajuutta ja vakaumuksellisuutta, vaikka paavin vallankäyttö oli aiheuttanut erimielisyyksiä Vatikaanin ja jesuiittajärjestön välillä 1980-luvulla.³⁴¹

Siinä missä paavin myötävaikutuksesta kommunismin sortumisessa oltiin lähes yksimielisiä, hänen johtamistapansa kirvoitti muistokirjoituksissa paikoin voimakastakin kritiikkiä. Koko 1980-luvun ajan länsimaisena sankarina ja demokratian puolestapuhujana kenties pidetystä paavista alkoi kommunismin kaaduttua löytyä sävyjä, jotka eivät enää sopineet länsimaiseen ajattelutapaan. Paavin 26-vuotisen virkakauden toinen puolikas sai aikaan sen, ettei häntä muistettu ainoastaan kommunismin kukistajana ja kylmän sodan lopettajana. Keskittyminen kirkon oikeaoppisuuden varjelemiseen ja horjumattomuus kirkon moraaliopetuksen ja erityisesti seksuaalimoraalin suhteen olivat vieneet paavia ideologisesti kauemmas länsimaista kuin vielä 1980-luvulla oli ajateltu.

³³⁷ Byrne 2005.

³³⁸ Cahill 2005; Küng 2005; *The Tablet* 9.4.2005 A grateful church must move on (pk); Van Biema 2005.

³³⁹ Cornwell 2004; Almgren 2010.

³⁴⁰ Deggerich 2005; Schipp 2005; *Spiegel* 26.3.2005 Der Marathonmann Gottes.

³⁴¹ *America* 18.4.2005 The Legacy of John Paul II (pk); Martin 2005.

V Johtopäätökset

Tämän tutkielman tarkoituksena oli vastata kysymykseen, millainen kuva paavi Johannes Paavali II:n poliittisesta toiminnasta Itä-Euroopassa syntyi länsimaisen lehdistön ja paavista kirjoitettujen elämäkertojen perusteella. Arvioin, oliko lehdistön ja elämäkertojen esittämien näkemysten välillä eroavaisuuksia. Lisäksi selvitin, muuttuiko lehdistön käsitys Johannes Paavalin poliittisesta toiminnasta 2000-luvulle tultaessa.

Tarkastelemani aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että paavin ymmärrettiin käyttäneen arvovaltaansa hyväkseen paitsi valtionmiehiä tapaamalla, myös kotimaansa Puolan kansalaisia rohkaisemalla. Lähes kaikki totesivat paavin vaikuttaneen omalla toiminnallaan Itä-Euroopan kommunististen hallitusten kaatumisiin. Yksittäisten kirjoittajien välillä kuitenkin ilmeni pieniä painotuseroja paavin poliittisen toiminnan luonteen suhteen. Paavin muistokirjoituksista kävi ilmi, että hänen virkakautensa muut tapahtumat ja kiistakysymykset veivät 2000-luvun alussa huomiota 1980-luvun poliittiselta aktiivisuudelta. Tästä huolimatta muistokirjoituksissa vain kaksi yksittäistä kirjoittajaa kiistivät paavin vaikutuksen Itä-Euroopan mullistuksiin.

Paavi Johannes Paavali oli virkakautensa aikana varsin näkyvä hahmo paitsi katolisen kirkon sisällä, myös mediassa kautta maailman. Hänen voidaan katsoa aloittaneen globaalin paaviuden matkustamalla enemmän ja kauemmaksi kuin kukaan edeltäjistään. Sairauksistaan huolimatta paavi jatkoi ulkomaanvierailujaan aina viimeisiin elinvuosiinsa saakka. Sekä lähellä että kaukana paavin vierailuista muodostui suuria yleisötapahtumia paavin tervehtiessä kansaa autostaan käsin tai viettäessä ulkoilmamessua jopa miljoonien kristittyjen osallistuessa niihin. Johannes Paavalin tunnusomaiseksi eleeksi muodostui maankamaran suuteleminen hänen astuttua ulos lentokoneestaan. Ulkomaanmatkat olivat paavin tapa edistää eri maiden katolilaisten kokemaa yhteyttä Vatikaanista käsin johdettuun kirkkoon, mutta myös keino tavata eri maiden valtionpäämiehiä ja keskustella heidän kanssaan kirkon asemasta ja politiikasta yleensä.

Johannes Paavali osasi myös hyödyntää tiedotusvälineitä ja niiden tarjoamaa julkisuutta edeltäjiään paremmin. Paavin vierailuista uutisoitiin herkästi muidenkin kuin kohdemaan lehdissä, mikä tarjosi paaville mahdollisuuden esittää omia kommenttejaan ajankohtaisista aiheista. Lisäksi lentomatkojen aikana paavin lentokoneessa järjestetyissä lehdistötilaisuuksissa akkreditoituilla toimittajilla oli mahdollisuus tavata paavia ja esittää tälle kysymyksiä. Medianäkyvyyden voidaan katsoa kasvattaneen tämän arvovaltaa, vaikka kaikki katolilaiset eivät sitoutuneetkaan paavin konservatiivisiin näkemyksiin esimerkiksi seksuaalietiikan suhteen. Opillisesta jyrkkyydestään huolimatta paavin on katsottu olleen

erityisen karismaattinen hahmo, minkä osa tämän tutkimuksen lähteistä tulkitsti olevan hänen teatteritaustansa ansiota. Puolassa nuoresta asti näytellyt Karol Wojtyła osasi myöhemmin ottaa yleisönsä paavinakin. Toinen aineistosta esille noussut paavin karismaa vahvistanut tekijä oli hänen urheilullinen ruumiinrakenteensa ja elämäntapansa. Tämä seikka mainittiin vielä muistokirjoituksissakin, vaikka paavin terveys olikin huomattavasti heikentynyt virkakauden viimeisinä vuosina.

Tiedotusvälineiden ja erityisesti televisionäkyvyyden käytön lisäksi vaikutusvaltaisia tilaisuuksia olivat myös paavin viettämät ulkoilmamessut ympäri maailmaa ja audienssit Vatikaanissa. Esimerkiksi paavin ensivierailulla Puolassa arviolta yhteensä noin 13 miljoonaa puolalaista näki maanmiehensä viettämässä messua tai pitämässä puhetta kansanjoukoille. Vaikka Johannes Paavalin nauttima suosio olikin hänen kotimaassaan omaa luokkaansa, useissa artikkeleissa ja elämäkerroissa paavin kerrotaan keränneen miljoonayleisöjä myös muissa maissa. Tässä tutkimuksessa tarkastelluissa artikkeleissa ja elämäkerroissa paavin yleisömassoille pitämiä puheita sekä Vatikaanissa että muualla maailmassa pidettiin tärkeinä. Paavin puheet ja saarnat tavoittivat miljoonia ja auttoivat erityisesti Itä-Euroopan kansoja löytämään itsetuntonsa kommunistihallinnon painostuksenkin alla. Joissakin lähteissä lisäksi mainittiin paavin erityinen taito luoda ihmisiin henkilökohtaisen kontaktin tuntu ja löytää sanoja, jotka puhuttelivat kuulijoita erityisellä tavalla.

Johannes Paavalia tarkastellessa on otettava huomioon myös hänen kansallisuutensa. Paavin yhteyksiä Puolaan ja sen sisäpolitiikkaan pidettiin johdonmukaisesti esillä kaikissa tämän tutkimuksen lähteissä. Ei-italialaisen paavin harvinaisuus kuitenkin riittää selittämään vain osan maininnoista, varsinkin kun tutkimuksen tarkasteluajankohdan alussa historiallisesta konklaavista oli kulunut jo yli kymmenen vuotta. Tarkastelun perusteella voidaan todeta, että Johannes Paavali piti itse tietoisesti kotimaansa asiaa esillä ottaen vastaan puolalaisia pyhiinvaeltajia Vatikaanissa ja viitaten puheissaan Puolaan ja sen kulttuuriperintöön. Toisaalta on mahdollista, että toimittajat ja elämäkertojen kirjoittajat nostivat herkemmin esille paavin kanssakäymisen juuri puolalaisten kanssa. Puolan kirkkoon liittyvissä asioissa sekä kiistojen osapuolet että kansainvälinen lehdistö tuntuivat odottavan paavin puuttumista kotimaansa asioihin. Tämä tuli esille erityisesti Auschwitzin luostarikiistassa vuonna 1989.

Muistokirjoituksissa nostettiin esille Johannes Paavalin vaiherikas elämä Puolassa. Natsimiehityksen ja kommunistihallinnon alla elämisen katsottiin vaikuttaneen merkittävästi paavin ajatteluun ja politiikkaan. Siitä, mitä näistä kokemuksista oli seurannut, ei oltu täysin yksimielisiä. Ne, jotka korostivat Johannes Paavalin roolia katolisen sosiaaliopetuksen

uudistamisessa, pitivät tärkeinä tämän Itä-Euroopan maiden tuntemusta ja marxilaisten ajatusten ymmärtämistä. Tässä ajattelussa paavin katsottiin tekevän eron sosialististen ihanteiden ja käytäntöjen välille, minkä ansiosta tämän oli mahdollista kehittää katolista ajattelua marxilaisiin ihanteisiin perustuen. Paavi mainittiin sosialismin ymmärtäjäksi erityisesti *The Tabletissa*, jonka erikoisnumerossa paavin kuoleman jälkeen tätä pidettiin marxilaisuusspecialistina ja täten erilaisena kuin muut kirkonmiehet. Vahvemmin päivänpolitiikkaan keskittyvissä sekulaareissa lehdissä, kuten *Time*, *The New York Times* ja *The Guardian*, paavin kuvailtiin vastustaneen totalitarismia ensisijaisesti poliittikkona. Nämä lehdet nostivat esille paavin negatiiviset kokemukset totalitaristisessa järjestelmässä elämisestä ja pitivät häntä hieman yksinkertaista sen vuoksi kommunismin vastustajana. Kummankin lähestymistavan edustajat kuitenkin tunnistivat Johannes Paavalin ajattelulle keskeiseksi ajatuksen ihmisoikeuksista ja niiden toteutumisesta.

Toisena paavin näkemyksiä muokanneena tekijänä pidettiin Puolan kansan syvää uskonnollisuutta. Paavin hurskauden ja Kristukselle omistautumisen katsottiin juontuvan puolalaisesta uskonnollisesta perinnöstä. Erityisesti George Weigel ymmärsi elämäkerrassaan ja myöhemmin myös *The Tabletin* julkaisemassa artikkelissaan Johannes Paavalin pitäneen evankelointia ensisijaisena tehtävänä, jonka seurausta kaikki muu yhteiskunnallinen aktiivisuus oli. Paavin Puolasta mukanaan tuoma perintö kirvoitti kuitenkin myös kritiikkiä, jonka mukaan hän oli kykenemätön näkemään katolisen kirkon muusta kuin kotimaansa konservatiivisesta perspektiivistä. Edellä mainitun perusteella voidaan todeta, että ainakin Johannes Paavali II:n tapauksessa paavi nähtiin aina myös kotimaansa edustajana. Tässä tutkimuksessa tarkastelluissa lähteissä paavin toimintaa niin kirkon sisällä kuin ulkopoliittikassakin pyrittiin ainakin osin selittämään hänen puolalaisella taustallaan.

Katolisen kirkon johtajana Johannes Paavali keskitti valtaa itselleen ja kuurialle. Muun muassa piispainkokousten painoarvo heikkeni ja joidenkin kriitikkojen mukaan kollegiaalisuus kärsi. Kirkon sisäisiä toisinajattelijaita pyrittiin vaientamaan esimerkiksi kieltämällä heiltä oikeus opettaa katolisissa yliopistoissa. Lisäksi paavin pyrkimys nimittää piispoja omavaltaisesti herätti kritiikkiä kirkon sisällä. Myös ulkopoliittikassa toiminta henkilöityi vahvasti Johannes Paavaliin. Tämän johdosta erityisesti sekulaarit lehdet käsittelivät Vatikaanin ulkopoliittikkaa pitkälti Johannes Paavalin omien kommenttien ja korkean tason tapaamisten valossa. Elämäkertoissa mainittiin sen sijaan enemmän myös muita Vatikaanin ulkopoliittikkaan osallistuneita, vaikka paavin oletettiin viime kädessä ohjanneen toimintaa itse. Todennäköisesti Johannes Paavalilla todella oli vahva ote kirkosta. Hän vastasi paitsi kirkon sisäisistä asioista, myös Vatikaanin ulkopuolisesta diplomatiasta ja

suhteista suurvaltoihin. Ulkopolitiikan keskittyttyä yhden miehen käsiin ei ole vaikea ymmärtää, miksi monenlaisia tulkintoja paavin ja valtionjohtajien välisistä suhteista ja sopimuksista alkoi syntyä heti Itä-Euroopan kommunismin romahtamisen jälkeen.

Vatikaania koskeva uutisointi 1980-luvun lopulta osoittaa, että rautaesiripun murtuminen tuli yllätyksenä lähes kaikille. Vielä vuoden 1989 uutisissa toimittajat olivat arvioissaan hyvin varovaisia, jopa Neuvostoliiton johtaja Gorbatšovin saapuessa paavin vieraaksi Vatikaaniin. Tässä vaiheessa Puola oli jo saanut demokraattisesti valitun hallituksen ja solminut diplomaattisuhteet Vatikaanin kanssa. Kuitenkin Vatikaanin diplomaattisuhteiden solmimista muiden Itä-Euroopan maiden kanssa pidettiin vielä varsin epätodennäköisenä. Yhteistä 1980-, 1990- ja 2000-luvun analyyseille oli viittaus Stalinin pilkalliseen kysymykseen siitä, mikä mahtoi olla paavin sotajoukkojen vahvuus. Kirjoittajien mukaan paavi osoitti vetäneensä lopulta pidemmän korren viimeistään Gorbatšovin saavuttua Vatikaaniin tunnustamaan paavin arvovallan.

Kaiken kaikkiaan Johannes Paavalin kuvattiin olevan neuvotteluissa Gorbatšoviin nähden etulyöntiasemassa, sillä Neuvostoliiton uudistusmielinen johtaja kaipasi toimilleen tukea ja hyväksyntää länsimaiden silmissä. Tästä huolimatta 1980-luvun toimittajat eivät vielä ilman jälkiviisauden suomaa etua nähneet paavia kommunismin kaatajana, vaikka laittoivatkin merkille Gorbatšovin nöyryyden paavin arvovallan edessä. Vasta Neuvostoliiton sorruttua paavin elämäkertoissa ja muistokirjoituksissa Gorbatšovin vierailua alettiin pitää selvänä merkinä kommunismin tappiosta.

Elämäkertoissa, joita alettiin julkaista 1990-luvun puolenvälin jälkeen, tähdennettiin paavin pyrkineen ensisijaisesti tukemaan katolisen kirkon toimintaa sosialistisissa maissa, eikä kaatamaan kommunismia järjestelmänä. Paavin suhteita sosialististen maiden johtajiin korostanut Szulc tulkitsi paavin etsineen kirkolle yhteiselon mahdollisuutta kommunistisen järjestelmän kanssa. Toista ääripäätä elämäkertojen kirjoittajien näkemyksissä edustivat Bernstein ja Politi, joiden mukaan Johannes Paavalille ei kelvannut *modus vivendi* etsiminen. Heidän mukaansa Johannes Paavali oli valmistautunut ideologiseen taistoon kommunistihallintoja vastaan. Heidän mukaansa tämä näkemys johtikin liittoon Yhdysvaltain Ronald Reaganin kanssa, minkä useimmat lähteet joko kielsivät tai jättivät huomiotta.

Kommunismin romahtamisen jälkeisiä lähteitä tarkastellessa yksittäisten kirjoittajien välillä on havaittavissa muitakin vivahde-eroja Johannes Paavalin kommunismisuhteisiin liittyen. Ensimmäinen eroavaisuus liittyy paavin vaikutuskeinoihin kommunismin heikentämisessä. Yksimielisyyttä sen suhteen, perustuiko Johannes Paavalin vaikutus valtiomiesten välisiin suhteisiin vaiko kansalaisten rohkaisemiseen, ei ole löytynyt.

Elämäkertakirjailijoista Szulc sekä Bernstein ja Politi keskittyivät kuvaamaan paavin ja tämän edustajien neuvotteluja muiden poliitikkojen kanssa. George Weigel puolestaan korosti paavin merkitystä ruohonjuuritasolla. Hänen mukaansa Johannes Paavali onnistui erityisesti Puolassa kohottamaan kansan itsetuntoa ja rohkaisemaan sitä vastustamaan kommunistisen puolueen kontrollia ja painostusta.

Paavin kuoleman jälkeen lehdistön näkemykset jakaantuivat niin ikään edellä mainittujen korostusten mukaisesti. Erityisen voimakkaasti paavin vaikutuksesta tavallisiin kansalaisiin kirjoitti *The Tablet*. Muut tarkastellut lehdet keskittyivät kuvailemaan paavin yhteistyötä ja konflikteja valtionjohtajien kanssa. Ainoan poikkeuksen muodostivat *The New York Timesin*, *The Guardianin* ja *Der Spiegelin* yksittäiset raportit Puolasta, jossa haastatellut kansalaiset kertoivat paavin vaikutuksesta kansallisen itseymmärryksen vahvistumiselle. Erot selittyvät sillä, että *The Tabletin* erikoisnumeron kirjoittajista suurin osa oli vierailevia kirjoittajia, jotka olivat jo aiemmin kirjoittaneet elämäkerran tai tehneet muutoin tutkimusta paavista ja hänen ajattelustaan. Sanoma- ja aikakauslehdet sitä vastoin vaikuttavat keskittyneen kansainvälisen diplomatian julkisuudessa näkyviin muotoihin eli kannanottoihin ja tapaamisiin. Sama tendenssi oli havaittavissa lehtien uutisoinnissa myös 1980- ja 1990-lukujen taitteessa, jolloin keskiössä olivat keskusteluyhteyksien ja diplomaattisuhteiden solmimiset.

Paavin keskusteluyhteyksistä sosialististen maiden johtajiin oltiin niin ikään hieman eri mieltä. Aineiston perusteella oli mahdollista muodostaa erottelu niihin, jotka toivat esille paavin yhteyksiä länsimaihin ja niihin, joiden mukaan paavin kanssakäyminen sosialistivaltioiden kanssa oli tärkeässä asemassa. Elämäkertoista Szulcin kirja nosti erityisesti esiin paavin lämpimät välit Puolan Jaruzelskin ja Neuvostoliiton Gorbatšovin kanssa. Muistokirjoituksissa Paavin ja Gorbatšovin välinen yhteistyö mainittiin *Americassa* ja *Timessa*. Näiden lehtien linja ei kuitenkaan näyttäisi olevan tämänkään asian suhteen täysin yhtenäinen, vaan kyse oli pikemminkin yksittäisten kirjoittajien näkemyseroista. Samaa voidaan sanoa niistä, jotka kuvasivat paavin suhteita Gorbatšoviin ja Jaruzelskiin kylmiksi. Kirjoittajien arviot perustuivat lähinnä miesten väliseen kirjeenvaihtoon ja keskinäisten tapaamisten puheisiin ja elekieleen.

Syitä näihin eriäviin näkemyksiin voidaan elämäkertojen tapauksessa etsiä kirjoittajien lähdepohjasta. Sekä Szulcin että Bernsteinin ja Politin lähdeaineistoa on täydennetty kirjallisuuden lisäksi tekijöiden itse tekemillä haastatteluilla. Weigel puolestaan keskittyi selkeämmin Vatikaanin henkilöihin, dokumentteihin ja arkistoihin. Voidaan olettaa, että Szulcin lähteenään käyttämät, pääosin puolalaiset kirjat ja Puolan kommunistisen puolueen

jäsenten haastattelut antoivat Vatikaanin toiminnasta erilaisen kuvan kuin Vatikaanin omat lähteet. Bernsteinin ja Politin haastattelemiin henkilöihin lukeutui puolalaisten lisäksi huomattavasti enemmän myös yhdysvaltalaisia ulkopoliitiikan vaikuttajia, joista nimekkäimpänä mainittakoon presidentti Reagan. Vaikka myös Weigelin lähteisiin kuului haastatteluja itäeurooppalaisten vaikuttajien kanssa, hän asettaa niitä suuremman painoarvon paavin kanssa käymilleen keskusteluille ja Vatikaanin asiakirjoille. Ei ole täysin poissuljettua, että tässä painotuksessa näkyvät itsekin katolisen Weigelin omat arvovalinnat paavillisen virkamiehistö ja sosialistipoliitikkojen auktoriteetin välillä. Elämäkertojen kirjoittajien maailmankatsomuksellisten erojen tarkempi arviointi ei kuitenkaan ollut tämän tutkimuksen puitteissa mahdollista.

Voidaan todeta, että sekä lehdistössä että elämäkertojen kirjoittajien keskuudessa vallitsi yksimielisyys siitä, että Johannes Paavali oli mukana vaikuttamassa Itä-Euroopan kommunismin romahtamiseen. Yhtä kirjoittajaa lukuun ottamatta missään tarkastelluista lähteistä Johannes Paavalin vaikutusta ei kielletty. Aineistossa esiintyi eroavaisuuksia näkemysten välillä, mutta niiden merkitys oli johtopäätösten kannalta vähäinen. Journalistit keskittyivät tarkastelemaan erityisesti Vatikaanin diplomatian näkyviä toimintoja, kuten valtiomiestapaamisia ja lehdistötilaisuuksia, kun taas elämäkertojen kirjoittajat paneutuivat tarkemmin kahdenvälisiin tapaamisiin ja kirjeenvaihtoon sekä asianosaisten haastatteluihin. Haastateltujen valinta näkyi ohjanneen kirjoittajien näkemyksiä Johannes Paavalin suhteista eri poliittikkoihin. Lisäksi eri lähteissä oltiin jossain määrin eri mieltä paavin poliittisen toiminnan motiiveista. Kaikki tässä tarkastellut lähteet kuitenkin totesivat paavin vastustaneen totalitaristisia järjestelmiä. Huomionarvoista oli, että myös paavia ja tämän hallintotapaa kritisoineet kirjoittajat *Der Spiegelin* Hans Küngia lukuun ottamatta tunnustivat paavin olleen vaikuttamassa kommunismin romahtamiseen.

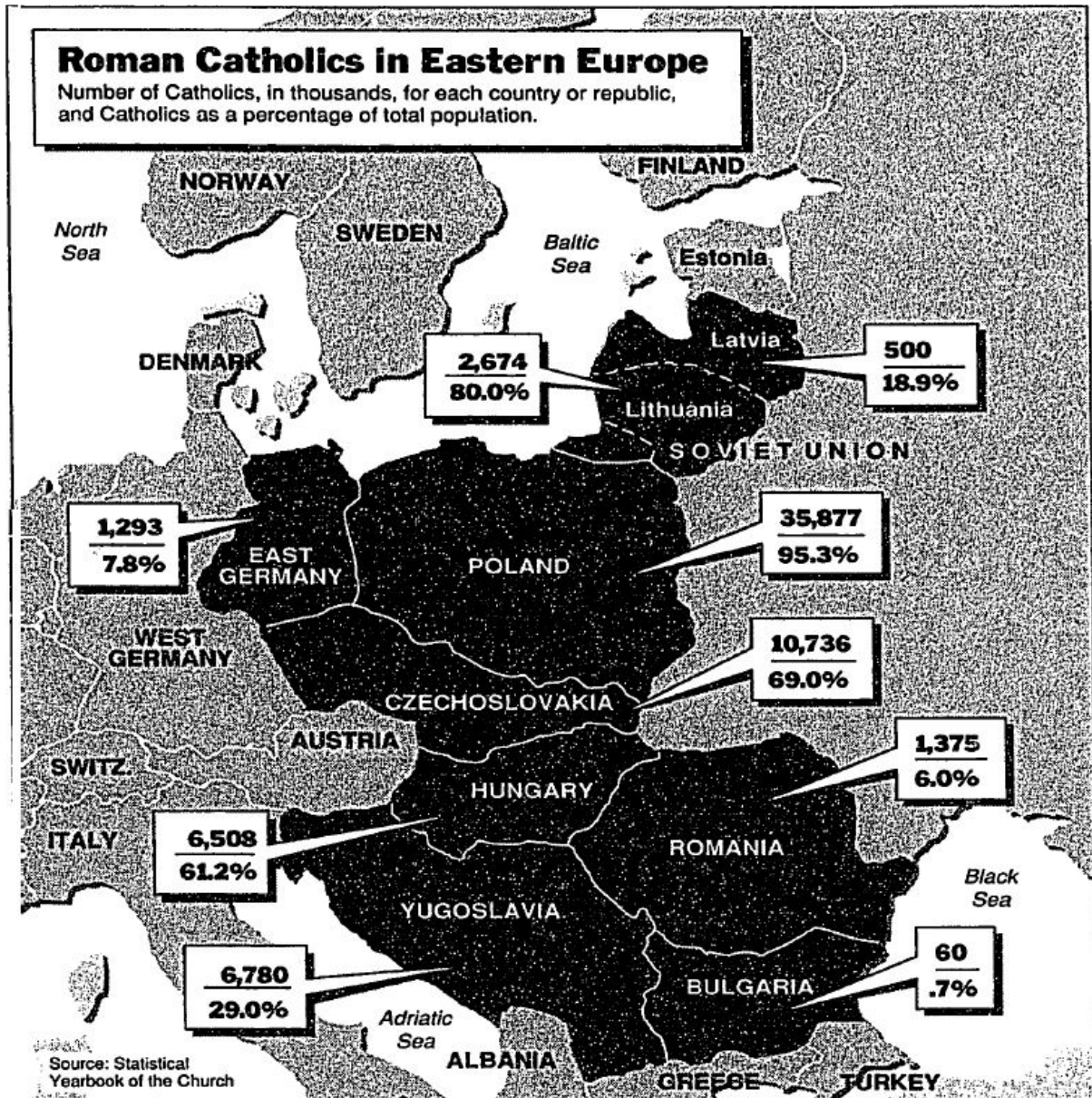
Yksiselitteisenä kommunismin kaatajana Johannes Paavalia ei lähdeaineistossa pidetty. Kommunismin kaatuminen oli seurausta Itä-Euroopan kansalaisten protesteista ja Neuvostoliiton Mihail Gorbatšovin uudistuspolitiikasta, joita kumpaakin Johannes Paavali asettui tukemaan. Paavin toimet olivat hienovaraisia, joskin erityisesti kotimaansa kansalaisille merkityksellisiä. Se, olivatko Itä-Euroopan mullistukset Johannes Paavalin vai tämän edeltäjien käynnistämän kehityksen ansiota, jäi lähdeaineistossa selvittämättä. Johannes Paavalin kuitenkin katsottiin tarttuneen tilaisuuteen vaikuttaa, kun hän asettui tukemaan oikeaksi katsomiaan kehityskulkuja jo paaviuskautensa alusta lähtien. Tässä mielessä Johannes Paavali todella oli myös poliittinen vaikuttaja, joka käytti vipuvoimanaan asevarustelun sijasta maailman satojen miljoonien katolilaisten tunnustamaa moraalista

auktoriteettia. Eurooppalaisen kommunismin kohdattua loppunsa paavin katsottiin pelanneen korttinsa oikein ainakin tämän asian suhteen. On kuitenkin mahdotonta tietää, oliko lopputulos sellainen kuin Johannes Paavali II virkakautensa alussa ajatteli. Viime kädessä poliittika – ja erityisesti kansainvälinen sellainen – on Saksan ensimmäisen valtakunnankanslerin Otto von Bismarckin suuhun asetetun lausahduksen mukaan ”mahdollisuuksien taidetta”.

VI Liitteet

LIITE 1: Katolilaiset ja Itä-Eurooppa 1990

Kartta Itä-Euroopan katolisen väestön osuudesta maittain vuonna 1990.³⁴²



³⁴² Haberman 1990 d.

VII Lähteet ja kirjallisuus

Painetut lähteet

Bernstein, Richard

2005a Krakow and Beyond: Prayers, Tributes and Awe. – NYT 3.4.2005.

2005b Did John Paul Help Win the Cold War? Just Ask the Poles. – NYT 6.4.2005.

Bunting, Madeleine & Gow, David

1990 A Crusade Goes East. – Guardian 21.9.1990.

Byrne, Lavinia

2005 Vital dissent. – The Tablet 16.4.2005.

Cahill, Thomas

2005 The Price of Infallibility. – NYT 5.4.2005.

Cornwell, John

2005 Freedom's friend, to a point. – The Tablet 16.4.2005.

Deggerich, Markus

2005 Generation JP II. – Der Spiegel 11.4.2005.

Doward, Jamie & Hooper, John

2005 World hails a leader who inspired faith and hope. – The Observer 3.4.2005.

Dückers, Tanja

2005 Blumen, Gesänge, Gebete. – Der Spiegel 11.4.2005.

Engelberg, Stephen

1990 a Old Political Rifts Surface in Poland Now That the Communists Are Out. – NYT 30.6.1990.

1990 b Anti-Abortion Bill Prompts Poles to Debate the Church's Influence. – NYT 6.11.1990.

Fischer, Heinz-Joachim

2005 Kapitalismus pur und Theologie des Klassenkampfes. – FAZ 8.4.2005.

Fisher, Ian

2005 a Pope John Paul II Dies at 84. In 26-year Reign, Reshaped Church and Papacy. – NYT 3.4.2005.

2005 b Big Public Mass: Catholic Officials and Italian Leaders Hold Special Viewing. – NYT 4.4.2005.

Gibbs, Nancy, Israely, Jeff & Zizola, Giancarlo

2005 A Pilgrim's Journey. – Time 11.4.2005.

Haberman, Clyde

1989 a Pope Names 3 Bishops for Lithuania. – NYT 11.3.1989.

1989 b Vatican and Poland Restore Relations. – NYT 18.7.1989.

- 1989 c Pope in Korea After Greeting Soviets from the Air. – NYT 8.10.1989.
- 1989 d What Gorbachev Wants From the Pope. – NYT 26.11.1989.
- 1989 e Gorbachev Visits Pope at Vatican; Ties Are Forged. – NYT 2.12.1989.
- 1990 a Hungarians and Vatican Restore Diplomatic Ties. – NYT 10.2.1990.
- 1990 b Pope Urges Just Solution to Lithuanian Standoff. –NYT 26.3.1990.
- 1990 c John Paul Visits a New Prague Today. – NYT 21.4.1990.
- 1990 d How Rome Worked Its Way Back Into the Eastern Bloc. – NYT 22.4.1990.

Hehir, J. Bryan

- 1990 Looking Forward to the Past. – Commonweal 15.6.1990.

Hunt, George W.

- 1990 Of Many Things (pk). – America 5.5.1990.

Ibrahim, Youssef M.

- 1989 3 Cardinals Defend Convent Pact Against Attack by Polish Primate. – NYT 4.9.1989.

Keller, Bill

- 1989 Soviet Congratulations Sent to New Premier of Poland. – NYT 25.8.1989.

Küng, Hans

- 2005 Pontifikat der Widersprüche. – Der Spiegel 26.3.2005.

Lacayo, Richard, Booth, Cathy, Duffy, Michael, Goodgame, Dan & Ogden, Christopher

- 1989 Turning Visions Into Reality. – Time 11.12.1989.

Ludwig, Michael

- 2005 In Zeichen der Kirche vereint. – FAZ 4.4.2005.

Luxmoore, Jonathan

- 2005 The Slav prophet. – Tablet 9.4.2005.

Martin, James

- 2005 Of Many Things. – America 18.4.2005.

Marty, Martin E.

- 2005 Insights of a Family Friend. – America 18.4.2005.

McFadden, Robert

- 2005 Pope John Paul II, Church Shepherd and a Catalyst for World Change. – NYT 3.4.2005.

Moss, Stephen

- 2005 a Keeping the Faith. – Guardian 5.4.2005.
- 2005 b What the people say: Poland. – Guardian 5.4.2005.

Murphy Francis X.

- 1990 Aggiornamento to Perestroika: Vatican Ostpolitik. – America 19.5.1990.

- Nelan, Bruce W., Banta, Kenneth W., Borrell, John & Olsen, Ken
 1990 Resurrecting Ghostly Rivalries. – Time 29.1.1990.
- Ostling, Richard N. & Zintl, Robert T.
 1990 Sweetness and Not a Lot of Light. – Time 8.10.1990.
- Ostling, Richard N., Borrell, John & Flamini, Roland
 1989 No Longer Poles Apart. – Time 31.7.1989.
- Ostling, Richard N., Blackman, Ann, Booth, Cathy & Leuker, Angela
 1989 Cross Meets Kremlin. – Time 4.12.1989.
- Ostling, Richard N., Harris, Michael P. & Moynihan, Robert
 1990 Drawing the Line on Dissent. – Time 9.7.1990.
- Pelikan, Jaroslav
 2005 The Great Unifier. – NYT 4.4.2005.
- Polgreen, Lydia & Rochter, Larry
 2005 Third World is New Factor in Succession. – NYT 5.4.2005.
- Riding, Alan
 1989 a Theologians in Europe Challenge Pope's Conservative Leadership. – NYT
 14.7.1989.
 1989 b Poland's Premier in Rome, Seeks Aid. – NYT 21.10.1989.
- Schipp, Anke
 2005 Herzchen für den Pontifex. – FAZ 6.4.2005.
- Schwarz, Walter
 1990 Tremors in the Church triumphant. – Guardian 2.6.1990.
- Steinfels, Peter
 1989 Convent Issue: Divisions Growing Within Divisions. – NYT 10.9.1989.
 1990 Prague Priest Worries How Churches Will Use Liberty. – NYT 31.7.1990.
- Tagliabue, John
 1989 a Opening New Era, Poles Pick Leader. – NYT 25.8.1989.
 1989 b Vatican Acts After Persuading Polish Primate to Ease Confrontational Stance. –
 NYT 20.9.1989.
 1990 Poland's Elections Threaten to Jeopardize Change. – NYT 23.9.1990.
- Thavis, John
 2005 The World Leader. – America 18.4.2005.
- Traynor, Ian
 2005 Leader, reformer and 'the greatest pole of all time'. – Guardian 4.4.2005.
- Van Biema, David
 2005 Defender of the Faith. – Time 11.4.2005.

Weigel, George
2005 Truth and resistance. – Tablet 9.4.2005.

Sanoma- ja aikakauslehdet

America 1989–1990, 2005.
Commonweal 1989–1990.
FAZ Frankfurter Allgemeine Zeitung 2005.
Guardian The Guardian 1989–1990, 2005.
NYT The New York Times 1989–1990, 2005.
Spiegel Der Spiegel 2005
Tablet The Tablet 2005.
Time 1989–1990, 2005.

Internet-lähteet

CB

s. a. Carl Bernstein. About. <<http://www.carlberstein.com/about.php>> Katsottu 31.1.2018.

Corley, Felix

2001 Tad Szulc. Obituary. <<http://www.independent.co.uk/>>. Katsottu 31.1.2018.

CW

s. a. About Commonweal. <<https://www.commonwealmagazine.org/about>>. Katsottu 10.4.2018.

EPPC

s. a. About Ethics and Public Policy Center. <<https://eppc.org/about/>>. Katsottu 18.1.2018.

Helsingin katolinen hpk

s.a. <<https://katolinen.fi/>>. Katsottu 11.4.2018.

Johannes Paavali II

1987 Sollicitudo Rei Socialis. <<http://www.papalencyclicals.net/jp02>>. Katsottu 3.3.2018.

1989 a Apostolisches Schreiben zum 50. Jahrestag des Beginns des Zweiten Weltkriegs 27.8.1989. <w2.vatican.va>. Katsottu 7.4.2018.

1989 b Discorso di Giovanni Paoli II al presidente del soviet supremo dell'URSS Michail Gorbaciov 1.12.1989. <w2.vatican.va>. Katsottu 7.4.2018.

LAE

2017 Leseranlyse Entscheidungsträger in Wirtschaft und Verwaltung. <<https://www.m-cloud.de/LAE2017/>>. Katsottu 25.10.2017.

Leo XIII

1878 Quod Apostolici Muneris. <<http://www.papalencyclicals.net/category/leo13>>. Katsottu 3.3.2018

1891 Rerum Novarum. < <http://www.papalencyclicals.net/category/leo13> >. Katsottu 3.3.2018.

MP

s. a. Marco Politi. Blog. <<https://www.ilfattoquotidiano.it/blog/mpoliti/>> Katsottu 31.1.2018.

Pius IX

1864 Syllabus Errorum. < <http://www.papalencyclicals.net/category/pius09> >. Katsottu 3.3.2018.

Pius XII

1939 Summi Pontificatus. < <http://www.papalencyclicals.net/category/pius12> >. Katsottu 3.3.2018.

The Tablet

s.a. < <http://www.thetablet.co.uk/about> >. Katsottu 25.10.2017.

Wilke, Jürgen

2016 Eine Insel der Freiheit. Artikkel *FAZ*:n verkkosivulla 16.11.2016. < <http://www.faz.net/aktuell/eine-insel-der-freiheit-14530205.html> >. Katsottu 10.4.2018.

Kirjallisuus

Almgren, Anssi

2010 Paavi Johannes Paavali II:n matkat Latinalaiseen Amerikkaan 1979–1990 ja niiden saamat arviointit amerikkalaisessa lehdistössä. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Hc.

Bernstein, Carl & Politi, Marco

1996 His Holiness. John Paul II and the hidden history of our time. New York: Doubleday.

CODPIR

2018 The Concise Oxford Dictionary of Politics and International Relations. Toim. Brown, Garrett, McLean, Iain & McMillan, Alistair. Oxford: Oxford University Press.

Coppa, Frank

2014 Papacy in the Modern World: A Political History. Lontoo: Reaktion Books.

Cornwell, John

2004 The Pontiff in Winter. Triumph and Conflict in the Reign of John Paul II. New York: Doubleday.

Duffy, Eamon

2011 Ten Popes Who Shook the World. New Haven: Yale University Press.

Fitzgerald, Scott Warren

- 2012 Corporations and cultural industries. Time Warner, Bertelsmann, and News Corporation. Lanham, MD: Lexington Books
- Giovagnoli, Agostino
2005 Karol Wojtyła and the end of the Cold War. – Reinterpreting the End of the Cold War. Pons, Silvio & Romero, Federico (toim.). Lontoo: Frank Cass.
- Hazewinkel, Harm J.
1998 Religious freedom in the CSCE/OSCE process. – Helsinki monitor 3.
- Hujanen, Jaana, Lehtniemi, Ninni & Virranta, Riikka
2008 Mapping Communication and Media Research in the UK. Viestintätieteiden laitoksen julkaisu 30. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Kent, Peter C.
2010 Book Review. Il Filo Sottile: L'Ostpolitik Vaticana di Agostino Casaroli. – Catholic Historical Review 96 (1).
- Ketola, Mikko
1992 Länsi-Ukrainan uniaattikysymys uskontopoliittisena ja ekumeenisena ongelmana. – Ortodoksia 41.
- Kotkin, Stephen
2001 Armageddon Averted: The Soviet Collapse, 1970—2000. Oxford: Oxford University Press.
- Leffler, Melvyn P.
1986 Adherence to Agreements. Yalta and the experiences of the Early Cold War. – International Security 11 (1).
- Luxmoore, Jonathan & Babiuch, Jolanta
1999 The Vatican and the Red Flag: The Struggle for the Soul of Eastern Europe. Lontoo: G. Chapman.
- Niedhart, Gottfried
2016 Introduction. CSCE, the German Question, and the Eastern Bloc. – Journal of Cold War Studies 18 (3).
- Okey, Robin
2003 Eastern Europe 1740–1985: Feudalism to Communism. Lontoo: Routledge.
- Riccards, Michael P.
2014 Faith and Leadership. The Papacy and the Roman Catholic Church. Lanham, MD: Lexington Books.
- Stehle, Hansjakob
1981 Eastern Politics of the Vatican 1917–1979. Kääntänyt Sandra Smith. Athens, OH: Ohio University Press.
- Swain, Geoffrey & Swain, Nigel

1998 Eastern Europe Since 1945. Basingstoke: Macmillan.

Szulc, Tad

1995 Pope John Paul II. New York: Scribner.

Tapio, Hanna

1992 Paavi Johannes Paavali II ja Puolan kysymys 1978–1983: paavin suhtautuminen Puolan kirkkoon ja yhteiskuntaan. Yleisen kirkkohistorian pro gradu -tutkielma. Hc.

Vircondelet, Alain

2005 Johannes Paavali II. Elämäkerta. Suomentanut Osmo Vartiainen. Helsinki: Perhemediat.

Weigel, George

2001 Witness to Hope. The Biography of John Paul II. Lontoo: Harper Collins Publishers.

2010 The End and the Beginning. New York: Doubleday.

White, Stephen

2001 Communism and its Collapse. Making of the Contemporary World. Lontoo: Routledge.

VIII Henkilöhakemisto

Paavi Johannes Paavali II mainitaan tässä tutkielmassa lähes jokaisella sivulla, eikä häntä ole siksi mainittu alla olevassa luettelossa.

Babiuch, Jolanta 8, 66

Benedictus XVI, paavi 42

Benedictus, pyhä 67

Bernstein, Carl 7, 41–48, 49, 52, 54, 63, 73–75

Bernstein, Richard 56–58

Bismarck, Otto von 76

Blair, Tony 64

Brežnev, Leonid 13, 41, 50

Bush, George H. W. 28, 47

Bush, George W. 64

Byrne, Lavinia 69

Casaroli, Agostino 17, 18, 21, 27, 29, 33, 36, 47, 66

Casey, William 45

Churchill, Winston 10

Clark, William P. 45

Coppa, Frank J. 8

Cornwell, John 68

Dubček, Alexander 12, 13

Duffy, Eamon 8

Dückers, Tanja 57, 58

Engelberg, Stephen 32

Engels, Friedrich 65

Etchegaray, Roger 26

Franciscus, paavi 42

Filaret, partiarkka 39

Gierek, Edward 36, 37, 50

Glemp, Józef 43

Gorbatšov, Mihail 7, 10, 13, 14, 18, 22–30, 33, 34, 35, 38–41, 43, 46, 47, 53, 59, 61–64, 73, 74, 75

Gromyko, Andrei 18

Haberman, Clyde 24–28, 29, 30

Hehir, J. Bryan 33

Henri VI 28

Hunt, George W. 33

Hus, Jan 31

Jabłoński, Henryk 50

Jaruzelski, Wojciech 25, 37–41, 43–48, 52, 53, 58, 62, 63

Jeltsin, Boris 14, 35

Johannes XXIII, paavi 16, 17, 19, 21, 27, 32, 36

Johannes Paavali I, paavi 18

Juzwenko, Adolf 57

Kaczmarek, Lech 43

Keller, Bill 25

Kristus 49, 65, 72

Krol, John 45

Küng, Hans 61, 75

Kyryllos, pyhä 67

Kwaśniewski, Aleksander 57

Laghi, Pio 45

Leo XIII, paavi 15

Lewandowski, Bogdan 43

Luxmoore, Jonathan 8, 60, 65, 66, 67

Mazowiecki, Tadeusz 25, 26, 31, 39

Marty, Martin E. 61, 64

Marx, Karl 65

Methodios, pyhä 67

McFadden, Robert 58, 62
 Mindszenty, József 12, 29
 Moss, Stephen 57
 Murphy, Francis Xavier 32, 33
 Nagy, Imre 12
 Navarro-Valls, Joaquín 29
 Nixon, Richard 41
 Paavali VI, paavi 17–21, 36, 66
 Pelikan, Jaroslav 67
 Pimen, patriarkka 52
 Pius IX, paavi 14
 Pius XI, paavi 15
 Pius XII, paavi 15, 19
 Polgreen, Lydia 65
 Politi, Marco 7, 41–48, 49, 52, 54, 63,
 73–75
 Reagan, Ronald 44–48, 52, 63, 73, 75
 Rochter, Larry 65
 Roosevelt, Franklin D. 10
 Sapieha, Adam Stefan 19
 Scheler, Max 19
 Schwarz, Walter 31, 32
 Stalin, Josif 10–12, 15, 27, 73
 Stanislaus, pyhä 36, 50
 Steinfels, Peter 31
 Swain, Geoffrey 12
 Swain, Nigel 12
 Szulc, Tad 7, 16, 35–41, 42–48, 51,
 52, 54, 58, 63, 73, 74, 75
 Tagliabue, John 31
 Thatcher, Margaret 59
 Thavis, John 64
 Traynor, Ian 57
 Van Biema, David 59, 63, 64, 68
 Vircondelet, Alain 7, 8, 48, 50–54.
 Wałęsa, Lech 31, 37–39, 59
 Walters, Vernon 45, 47
 Weigel, George 7, 48–54, 60, 72, 74, 75
 Wojtyła, Karol 8, 19, 20, 48, 49, 57,
 58, 60, 62, 66, 71
 Wyszyński, Stefan 20, 41–43